

ο ΒΑΓΓΟΣ

μέ τον
Καραγκιοζη του

Το Θέατρο Σκιών είναι ό,τι περισσότερο αγάπησα στη ζωή μου. Πρώτα γιατί ήτανε το παιχνίδι των παιδικών μου χρόνων, κατόπιν το επάγγελμά μου. Επάγγελμα που με βοήθησε να είμαι σε διαρκή επικοινωνία με το λαό, να κάνω γέλιο τον πόνο, χαρά τη λύπη του. Να σατιρίσω (όσο το μικρό μου μυαλό κατάφερ-

νε) όλα όσα αγνοούν τη νοημοσύνη μας και την ανθρώπινη ιδιότητα. Παρά τα δεινά που πέρασα μέχρι να γίνω αυτό που είμαι τώρα, δεν μετάνιωσα ούτε για μια στιγμή που έγινα καραγκιοζοπαίχτης. Μακαρίζω τους πρωτομάστορες του Θεάτρου Σκιών που μου δίδαξαν την τέχνη, μια τέχνη τόσο αυτόνομη όσο και δημιουργική.

Βάγγος
Νίκαια, 9 Δεκεμβρίου 1996

ISBN 978-960-576-896-6

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΟΡΦΙΑΤΗΣ

Ο ΒΑΓΓΟΣ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ

*Αναμνήσεις Ευάγγελου Κορφιάτη (Βάγγου)
παίκτη του Θεάτρου Σκιών*

Έρευνα-Καταγραφή-Τεκμηρίωση-Σημειώσεις
Λευτέρης Ξανθόπουλος

Εισαγωγή
Πέτρος Μάρκαρης

**ΕΝΘΕΤΟ ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΟΝ
"ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗ ΑΛΟΓΟΚΡΙΤΟ"
ΤΕΥΧΟΣ 70 ΙΟΥΝΗΣ 2025**

Ευχαριστούμε την σύντροφο
του αείμνηστου Λευτέρη κυρία
Αγλαΐα Λάτσιου, για την ευγενή
παραχώρηση των πνευματικών
δικαιωμάτων

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

Ο Λευτέρης Ξανθόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα τον Φεβρουάριο του 1945. Σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών χωρίς να δώσει πτυχιакές εξετάσεις και κινηματογράφο στο THE

London Film School στην Αγγλία. Δημοσίευσε δεκαπέντε βιβλία (ποίηση, πεζό, δοκίμιο, μαρτυρία) και σκηνοθέτησε περισσότερες από σαράντα ταινίες, μικρού και μεγάλου μήκους, και ντοκιμαντέρ: *Καλή πατρίδα, σύντροφε, Ο Δραπέτης, Ο Γιώργος από τα Σωτηριάνικα, Ελληνική Κοινότητα Χαϊδελβέργης, Ποιος είναι ο τρελός λαγός (Μίλτος Σαχτούρης), Κληρονόμος πουλιών (Μίλτος Σαχτούρης). Στα Μαυροβούνια, Επί Κολωνών, Σκοτεινός Συνωμότης (Μιχάλης Κατσάρος), Σπίτι δίπλα στη θάλασσα (Η.Χ. Παπαδημητράκοπουλος), Πού το πάει ο Καραγκιόζης, Η πικρή ιστορία των Αντρέι Γκορένκο (Αννα Αχμάτοβα), Ο κήπος με τ' αμέτρητα παράθυρα (Νίκος Εγγονόπουλος), Ευλογημένα χέρια (Χρήστος Καπράλος)- Η εποχή των Κενταύρων (Αλέκος Ξένος), Πάρε τα δώρα (Τίτος Πατρίκιος, Κική Δημουλά), Μπλοκ 25 (μαρτυρία ομηρίας) και πολλά άλλα ακόμα.*

Έργο εξώφυλλου: Άγγελος Αλιμπέρτης
Μακέτα εξωφύλλου: Μαρίνα Χαλκιαδάκη

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΟΙΗΣΗ

Αντίμυχα, Αθήνα 1972, β' Ανδρομέδα 1982,
γ' Μετρονόμος 2017

Περιπέτειες πλανόδιου σωματοφύλακα ονείρων, Νεφέλη 1981

Το κόκκινο δωμάτιο, Παρασκήνιο 1988

Σήκωσε το κεφάλι στον πατέρα, Δελφίνι 1995

Η ορμή τον νερού και των υδάτων, πλακέτα εκτός εμπορίου,
Στιγμή 1998

Γιατί οι γυναίκες δεν αγαπούν τη βροχή, Κέδρος 2002

Η έβδομη βροχή, Γαβριηλίδης 2010

Οι εχθροί και οι φίλοι μου, Γαβριηλίδης 2014

Κάτι τρέχει (Το Βιβλίο της Ανοησίας), Γαβριηλίδης 2015

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Άγγελος των πρώτων ημερών, «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη 1999,
Γαβριηλίδης 2017

Γάτες αλλού και άλλες ιστορίες, Γαβριηλίδης 2011

ΔΟΚΙΜΙΟ-ΜΕΛΕΤΗ

Οι τέσσερις εποχές του Νίκου Κούνδουρου, Γαβριηλίδης 2014

Καμύ (συλλογικό), Καστανιώτης 2014

Δύο διηγήματα του Θοδωρή Καλλιφατίδη, έκδοση εκτός εμπορίου,
Γαβριηλίδης 2018

Block 25 (μαρτυρία ομηρίας), Γαβριηλίδης 2016

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ο Έβδομος άνθρωπος, *{Η ιστορία του μετανάστη εργάτη στην Ευρώπη}*,
Τζων Μπέργκερ-Ζαν Μορ, Καστανιώτης 1979, β' Antifa-Scripta 2012

Ο ΒΑΓΓΟΣ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ

Αναμνήσεις Ευάγγελου Κορφιάτη (Βάγγου)
παίχτη του Θεάτρου Σκιών

Έρευνα-Καταγραφή-Τεκμηρίωση-Σημειώσεις

Λευτέρης Ξανθόπουλος

Εισαγωγή

Πέτρος Μάρκαρης

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

Α Θ Η Ν Α 2019

*[...] γιατί χάρη αυτής της εμπιστοσύνης που μου είχε,
αλλά και της εργατικότητας μου, που είχε στο μεταξύ εκτι-
μήσει, άνοιξε ο δρόμος για να μπω στον Παράδεισο σαν κα-
ραγκιοζοπαίχτης πλέον, όπως θα δούμε αργότερα.*

(Βάγγος, Κεφάλαιο 16ο - Καλοκαίρι 1938)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πέτρος Μάρκαρης: Η τέχνη της αυλής και των σκιών	σελ. 11
Λευτέρης Ξανθόπουλος: Προλεγόμενα	17
Βάγγος: Αυτοβιογραφικό	25

ΟΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΜΟΥ (1922-1947)

Κεφάλαιο 1 ο Η γέννηση μου	33
Κεφάλαιο 2ο Ο θάνατος της μητέρας	36
Κεφάλαιο 3ο Μετά το θάνατο της μητέρας	47
Κεφάλαιο 4ο Πώς βρέθηκα, ή μάλλον, πώς με πήγαν για πρώτη φορά σε Θέατρο Σκιών, σε επαγγελματικό θέατρο Σκιών	54
Κεφάλαιο 5ο Στο σαράβαλο του Μάινα	66
Κεφάλαιο 6ο 1929, φιλοξενία μου από την οικογένεια του Αριστείδη Πούρου. 1930, πρώτη φορά στο σχολείο	78
Κεφάλαιο 7ο Έξι χρόνια μετά το θάνατο της μητέρας ξαναγίναμε οικογένεια	87
Κεφάλαιο 8ο Καλοκαίρι 1932, στο θέατρο του Γιάννη Ιατρίδη	93
Κεφάλαιο 9ο Περίπατοι με τον πατέρα μου στο Νέο Φάληρο	99
Κεφάλαιο 10ο Χειμώνας 1932, στα Λεμονάδικα	106

Κεφάλαιο 11ο Χειμώνας 1933. ο Χαρίδημος για πρώτη φορά στη Νέα Κοκκινιά	113
Κεφάλαιο 12ο Τελειώνω το δημοτικό σχολείο χωρίς να πάρα) απολυτήριο. Θέατρο Τσουμπρή	118
Κεφάλαιο 12Α Γνωριμία μου με έναν άλλο μεγάλο καραγκιοζοπαίκτη, τον Σπύρο Βωβό	122
Κεφάλαιο 13ο Χειμώνας 1935, ο Χρήστος Χαρίδημος στο θέατρο Βαριετέ της Νίκαιας	126
Κεφάλαιο 14ο Χειμώνας 1936, ο Μόλλας στο Βαριετέ	131
Κεφάλαιο 15ο Χειμώνας 1937	140
Κεφάλαιο 16ο Καλοκαίρι 1938, ο Ιατρίδης στον Παράδεισο	147
Κεφάλαιο 17ο Χειμώνας 1938	153
Κεφάλαιο 18ο Καλοκαίρι 1939	157
Κεφάλαιο 19ο Χειμώνας 1939	164
Κεφάλαιο 20ό Καλοκαίρι 1940, ο ελληνοϊταλικός πόλεμος	166
Κεφάλαιο 21ο Γερμανική Κατοχή	171

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Από τις σημειώσεις Βάγγου για το θέατρο Σκιών	199
Εισήγηση Βάγγου στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Θεάτρου Σκιών, 1987	231
Θέατρα Βάγγου (κατάλογος)	236
Πάνος Καπετανίδης: Επίλογος	238
Θωμάς Αγραφιώτης: Βιογραφικά караγκιοζοπαιχτών	245

Ο τίτλος της εισαγωγής αποτυπώνει την εντύπωση μου από τη βιογραφία του θρυλικού караγκιοζοπαίκτη Βάγγου.

Καθώς διάβαζα τη βιογραφία, θυμήθηκα τον στίχο «Αλλάζοντας πιο συχνά χώρες από παπούτσια», από το ποίημα του Μπέρτολτ Μπρεχτ «Στους Απογόνους», γραμμένο το 1938. Ο Βάγγος άλλαζε πιο συχνά αυλές από παπούτσια. Σε αντίθεση με τον Μπρεχτ, δεν είχε την πολυτέλεια ν' αλλάζει παπούτσια, στις συνθήκες της απόλυτης φτώχειας που ζούσε η οικογένεια του.

Πώς επιβιώνει ένα παιδί, που μένει ορφανό από μητέρα σε ηλικία τεσσάρων χρόνων, στις φτωχές συνοικίες του Πειραιά του 1920 και '30, όταν μάλιστα ο πατέρας του είναι τον περισσότερο χρόνο άνεργος λόγω πολιτικών πεποιθήσεων; Και πώς από το «Σαράβαλο του Μάινα»-όπως ήταν γνωστή η κατοικία του- και την φροντίδα μιας οικογένειας, η οποία λυπήθηκε το ορφανό και το περιέθαλψε, αναδύεται αυτός ο μεγάλος λαϊκός καλλιτέχνης, γνωστός μόνο με το όνομα του -Βάγγος-, γιατί το επίθετο περίττεψε γι' αυτούς που τον θαύμαζαν;

Οι συνθήκες ζωής του Βάγγου δεν ήταν η εξαίρεση αλλά ο κανόνας, για ένα μεγάλο μέρος των ελληνικών οικογενειών ως τη δεκαετία του '60. Η Ελλάδα ήταν μια χώρα φτώχης, αλλά με ένα πολύ υψηλό επίπεδο πολιτισμού.

Σήμερα, όσοι θυμούνται ακόμα την εποχή εκείνη και τον πολιτισμό της αναφέρουν συνήθως ως παράδειγμα τους μεγάλους ποιητές, τους συγγραφείς, τους συνθέτες και τους ανθρώπους του θεάτρου, των οποίων το έργο άφησε ανεξίτηλα ίχνη και σφράγισε μια ολόκληρη περίοδο.

Σύμφωνοι, αλλά δίπλα σ' αυτή την τέχνη, και τον πολιτισμό που παρήγαγε, υπήρχε και ένας «πολιτισμός της φτώχειας». Ο πολιτισμός αυτός αναπτύχθηκε μέσα στις συνοικιακές αυλές και τις τρώγλες, εκεί όπου ο Βάγγος πέρασε τα παιδικά του χρόνια.

Οι δύο μεγάλες τέχνες που σημάδεψαν τον πολιτισμό της φτώχειας και επέζησαν ως σήμερα -ισότιμα με την ποίηση, την πεζογραφία, την έντεχνη μουσική και το θέατρο- είναι ο Καραγκιόζης και το ρεμπέτικο.

Ας ξεκινήσουμε από το δεύτερο. Όλοι λίγο πολύ γνωρίζουμε τις επιρροές που δέχτηκαν οι μεγάλοι συνθέτες μας, όπως ο Χατζιδάκις, ο Θεοδωράκης και ο Ξαρχάκος, από το ρεμπέτικο και τα μουσικά όργανα του. Και πολλοί από μας ακούν και τραγουδούν ακόμα φανατικά τα ρεμπέτικα. Το ερώτημα που μου γεννιέται κάθε φορά είναι: ακούν τη μουσική, ακούν όμως και τους στίχους, όταν τους τραγουδούν; Όσοι τους ακούν διαπιστώνουν ένα εξαιρετικά υψηλό επίπεδο που αγγίζει ενίοτε το επίπεδο του ποιητικού λόγου;

Το ίδιο ακριβώς συνέβαινε και με το Θέατρο Σκιών. Ας επανέλθουμε στον Βάγγο. Πολλοί καραγκιοζοπαίχτες μεγάλωσαν, όπως ο Βάγγος, μέσα σε αυλές και σε τρώγλες, σαν σκιές. Οι καραγκιοζοπαίχτες αυτοί, με αφετηρία τη σκιώδη ύπαρξη τους, δημιούργησαν τη μεγάλη λαϊκή τέχνη που ονομάζεται Θέατρο Σκιών.

Όπως το ρεμπέτικο, έτσι και οι επιρροές που άσκησε το Θέατρο Σκιών στο ελληνικό θέατρο και στον κινηματογράφο -κυρίως της δεκαετίας του '50- ήταν καθοριστικές και μεγάλης διάρκειας.

Η πιο εμφανής επιρροή είναι ο αυτοσαρκασμός. Στο Θέατρο Σκιών, όχι μόνον ο Καραγκιόζης αλλά και πολλές άλλες φιγούρες -με ελάχιστες εξαιρέσεις- αυτοσαρκάζονται. Ο αυτοσαρκασμός μεταφέρθηκε από το Θέατρο Σκιών σε ένα άλλο λαϊκό είδος θεάτρου, την επιθεώρηση. Οι μεγάλοι κωμικοί της επιθεώρησης συχνά αυτοσαρκάζονταν στους μονολόγους τους, ενώ το κοινό ξέσπαγε σε γέλια και χειροκροτήματα, ακριβώς όπως στις παραστάσεις του Θεάτρου Σκιών, τότε όπως και τώρα.

Ο αυτοσαρκασμός μεταπήδησε στη δεκαετία του '50, μαζί με πολλούς ηθοποιούς της επιθεώρησης, στις κωμωδίες του ελληνικού κινηματογράφου. Ακόμα και σήμερα εξακολουθούμε να γελάμε, όταν βλέπουμε τις ελληνικές ταινίες εκείνης της περιόδου στην τηλεόραση, έστω και αν πολλοί δεν συνειδητοποιούν ότι το γέλιο οφείλεται συχνά στον αυτοσαρκασμό.

Η άλλη παράδοση που συνεχίζεται ακόμα στο Θέατρο Σκιών είναι εκείνη της ντοπιολαλιάς και των διαλέκτων. Μετά τη *Βαβυλωνία* του Βυζάντιου (1836), η ντοπιολαλιά εξαφανίστηκε σταδιακά από τη λογοτεχνία και το θέατρο. Το μόνο καταφύγιο που της απόμεινε ως σήμερα είναι ίο Θέατρο Σκιών.

Αυτές οι δύο συναντήσεις *επέβαλαν* τον πολιτισμό της φτώχειας και τον καθιέρωσαν ως τμήμα του γενικότερου πολιτισμού. Όπως το ρεμπέτικο και τα όργανα του συναντούσαν την έντεχνη μουσική και την ποίηση,

έτσι και το Θέατρο Σκιών με τους χαρακτήρες του έγινε πηγή έμπνευσης για την επιθεώρηση, τον κινηματογράφο και τους μεγάλους κωμικούς της εποχής.

Όταν διαβάζει κανείς τα κεφάλαια από τη βιογραφία του Βάγγου, που περιγράφουν τις επισκέψεις του στα Θέατρα Σκιών και τη γνωριμία του με τους μεγάλους καραγκιοζοπαίχτες, αντιλαμβάνεται αμέσως ποια ήταν η πηγή έμπνευσης και ποιοι ήταν οι μεγάλοι δάσκαλοι του. Η διαδρομή δεν ήταν διαφορετική στην ποίηση και την πεζογραφία. Οι ποιητές και οι συγγραφείς της εποχής μάθαιναν την τέχνη και αντλούσαν την έμπνευση τους από τα έργα των προκατόχων τους, εντός και εκτός Ελλάδος.

Σήμερα η επιθεώρηση έχει εξαφανιστεί και οι κωμωδίες σπανίζουν στον ελληνικό κινηματογράφο. Ο αυτοσαρκασμός εξοβελίστηκε από τη σοβαροφάνεια. Και η μαθητεία κοντά στους μεγάλους δασκάλους που προηγήθηκαν υποβαθμίστηκε σε εκμάθηση τεχνικής. Αυτό το νόημα έχουν τα σεμινάρια δημιουργικής γραφής, για την ποίηση και την πεζογραφία, που έχουν κατακλύσει τον χώρο. Το Θέατρο Σκιών απόμεινε μόνο του να συνεχίζει την παράδοση.

Είχα την τύχη να γνωρίσω σε μικρή ηλικία τον Τούρκο Καραγκιόζη και σε μεγαλύτερη τον Έλληνα. Κάποτε είπα πως και οι δύο χώρες θα είχαν λύσει πολύ εύκολα τα προβλήματά τους, αν είχαν αποδεχτεί τον κοινό πνευματικό ηγέτη τους. Όταν με ρώτησαν ποιος είναι ο κοινός πνευματικός ηγέτης, απάντησα: ο Καραγκιόζης. Οι φίλοι μου έβαλαν τα γέλια, αλλά εγώ δεν το εννοούσα μόνον ειρωνικά.

Οι διαφορές ανάμεσα στον Έλληνα και τον Τούρκο

Καραγκιόζη είναι πολλές. Ωστόσο, έχουν ένα κοινό σημείο: οι δυο συνονόματοι καταφέρνουν να βρίσκουν στο τέλος πάντα μια λύση, η οποία είναι συνήθως λύση επιβίωσης και συνέχειας. Ίσως ο αγώνας για την επιβίωση να σχετίζεται με την προσδοκία του ήλιου, χωρίς τον οποίο οι σκιές δεν μπορούν να υπάρξουν.

Αυτό ισχύει τόσο για τους χαρακτήρες του Θεάτρου Σκιών όσο και για τις γενιές που μεγάλωσαν σαν σκιές, όπως εκείνη του Βάγγου.

Πέτρος Μάρκαρης

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Η Παράσταση Τέλειωσε. Η φράση αυτή, ζωγραφισμένη επάνω σε παλιά ρεκλάμα του Θεάτρου Σκιών, βρισκόταν έξω από το σπίτι του Βάγγου, στην οδό Κινικίου 29B στη Νίκαια, την Τετάρτη 25 Ιουνίου 2(Μ)8, ημέρα οριστικής αποχώρησης από την σκηνή αυτού του κόσμου του σπουδαίου παίκτη, ενός από τους τελευταίους μεγάλους καραγκιοζοπαίχτες της εποχής μας, του Ευάγγελου Κορφιιάτη. Το είχε ζητήσει ο ίδιος. Ο ίδιος, μάλιστα, από τη στιγμή που κατάλαβε ότι η παράσταση της ζωής του πλησιάζει στο τέλος της, είχε δώσει οδηγίες με όλες τις λεπτομέρειες στους δικούς του ανθρώπους για το ταξίδι του στο επέκεινα. Μία από τις επιθυμίες του ήταν να ειδοποιηθούν όλοι οι συνάδελφοι και οι φίλοι του Καραγκιόζη, γιατί όλους τους αγαπούσε. Προσγειωμένος και σε πλήρη διαύγεια, άφηνε άφωνο όποιον τον επισκεπτόταν. «Η αρρώστια-αρρώστια αλλά η ζωή συνεχίζεται» έλεγε μερικές ημέρες πριν φύγει.

Ο Βάγγος υπήρξε ως ένα βαθμό ο δάσκαλος μου. Στην προετοιμασία της ταινίας μου **Ο Δραπέτης**, κατέφυγα στον μάστορα Βάγγο για να λύσω απορίες μου σε σχέση με το Θέατρο Σκιών και την τεχνική του, να του ζητήσω συμβουλές για ζητήματα κίνησης, συμπεριφοράς και ήθους των ηθοποιών πίσω και μπροστά από τον μπερντέ, και, τέλος, να του ζητήσω να «διδάξει» στους τρεις ηθοποιούς του θιάσου -τον μάστορα Αντώνη

Μπάρκα (Κώστας Καζάκος), τον βοηθό του Θεοφάνη (Στράτος Τζώρτζογλου) και τον τραγουδιστή Άγγελο (Γιώργος Νινιός)-την τεχνική της φιγούρας και της κίνησης της φιγούρας πάνω στο πανί.

Χώρος διδασκαλίας υπήρξε το πλυσταριό, που ήταν και το εργαστήρι του, στην ταράτσα του σπιτιού που ζούσε μαζί με την γυναίκα του, την ευγενέστατη και φιλόξενη κυρία Κατίνα, στη Νίκαια. Εκεί, μπροστά σε μια μικρή σκηνούλα στημένη ειδικά για εμάς και με όλους τους ήρωες του Θεάτρου Σκιών τριγύρω μας, ο Βάγγος μάς έδειχνε πώς κρατιέται η φιγούρα, πώς γυρνάει με τη σούστα από την άλλη μεριά, πώς χοροπηδούνε τα κολλητήρια σαν τρελά, πώς ακουμπά η φιγούρα πάνω στο πανί, πώς συντονίζεται η φωνή του παίκτη με την κίνηση της φιγούρας καθώς και άλλα πολλά άξια θαυμασμού και μαγικά.

Ο Βάγγος κατασκεύασε από δέρμα, ειδικά για την ταινία, τις φιγούρες που χρησιμοποιούσε ο Κώστας Καζάκος στις παραστάσεις του, καθώς και πολλές χάρτινες φιγούρες βοηθητικές. Εμείς με τη σειρά μας, δανειστήκαμε τα δικά του σκηνικά για να στήσουμε τον «κινηματογραφικό» μπερντέ μας.

Σε όσες από τις σκηνές της ταινίας υπήρχε παράσταση Καραγκιόζη, όπου και αν βρεθήκαμε εκτός Αθηνών, ο Βάγγος πάντα μαζί μας και πάντα αεικίνητος και γενναιόδωρος, δίπλα στο κινηματογραφικό συνεργείο, να στήσει τον μπερντέ στο καφενείο στη Δημητσάνα, να καρφισώσει τα σκηνικά στο καφενείο στον Άρι και στη Θουρία Μεσσηνίας, να σηκώσει τη σκηνή στον ελαιώνα έξω από την Καλαμάτα για το νυχτερινό γύρισμα, να επιδιορθώνει μια σούστα που έσπασε, να δανείζει την φωνή του ντουμπλάροντας, ακούραστος μέχρι το πρωί που

έφεγγε.

Η δράση της ταινίας *Ο Δραπέτης* (1991), με πρωτότυπο σενάριο από τον κόσμο του Θεάτρου Σκιών, τοποθετείται στις αρχές της δεκαετίας του 1950 και περιγράφει το αναπόφευκτο τέλος μιας εποχής. Ο караγκιοζοπαίχτης Αντώνης Μπάρκας τελειώνει μαζί με την τέχνη που υπηρετεί. Ο κινηματογράφος, η μαζική μορφή διασκέδασης, έχει ήδη εδραιώσει μεταπολεμικά την κυριαρχία του στην Ελλάδα και εκτοπίζει το παραδοσιακό λαϊκό θέαμα του Θεάτρου Σκιών. Ο караγκιοζοπαίχτης μας αρνείται να το δεχτεί και να υποκύψει. Επιλέγει σιωπηρά την αναχώρηση.

Πριν από μερικά χρόνια, ο μάστορας караγκιοζοπαίχτης, και πρόεδρος του Πανελληνίου Σωματείου Θεάτρου Σκιών, Πάνος Καπετανίδης, βοηθός του Βάγγου

από τα πρώτα του παιδικά βήματα και στη συνέχεια φίλος πιστός και συνεργάτης μέχρι το τέλος της ζωής του βετεράνου καραγκιοζοπαίχτη, μου αποκάλυψε ότι υπάρχει μια σειρά από κασέτες μαγνητοφώνου στις οποίες ο Βάγγος ηχογραφούσε περιστατικά και γεγονότα από τη ζωή του και την τέχνη του. Ζήτησα αμέσως να έρθουν στα χέρια μου και να τις ακούσω.

Η μοναχοκόρη του Βάγγου, η Λίτσα Κορφιάτη-Corsi, εγκαταστημένη μόνιμα στην Ιταλία από χρόνια, σε μια επίσκεψη της ένα καλοκαίρι στην Ελλάδα, μου έφερε και μου παρέδωσε είκοσι μία (21) συνολικά κασέτες που είχε προλάβει να ηχογραφήσει ο Βάγγος πριν καταπονηθεί εντελώς από τα προβλήματα υγείας που τον ταλαιπωρούσαν τα τελευταία χρόνια και από το γήρας.

Προχώρησα στην ψηφιοποίηση και άρχισα παράλληλα να ακούω τις αφηγήσεις του Βάγγου στον υπολογιστή μου με μεγάλη συγκίνηση, θαυμασμό και δέος -δεν το κρύβω. Εξάλλου, αυτά τα τρία βασικά συναισθήματα χαρακτηρίζαν και χαρακτηρίζουν μέχρι σήμερα τη σχέση μου με το Θέατρο Σκιών. Η προφορική αφήγηση του Βάγγου ήταν γάργαρα νερό δροσερό, γεμάτο θαύματα. Ξεκίνησα την ηλεκτρολόγηση.

Κάθε κασέτα αρχίζει με την εκφώνηση του Βάγγου που δίνει αριθμό στην μαγνητοφώνηση, που είναι συγχρόνως και ο αριθμός του κεφαλαίου, και ακολουθεί ο τίτλος της χρονικής ενότητας που θα αφηγηθεί. Για παράδειγμα:

Κασέτα πρώτη, κεφάλαιο πρώτο, η γέννηση τον, οδός Βασιλικών 35 στον Πειραιά, 16 Νοεμβρίου 1922.

Στο τέλος της κασέτας/κεφαλαίου ο Βάγγος ηχογραφεί την αποφώνηση:

Εδώ κλείνει το πρώτο κεφάλαιο, της γέννησης μου. Η ηχογράφηση αυτή έγινε στις 30 Ιανουαρίου 2007, στο εργαστήριο στο σπίτι μου, οδός Κινικίου 29B'. Το υπόλοιπο της κασέτας είναι κενό. Αν παρεμπιπτόντως ακούγεται κάτι, να μην ληφθεί υπ' όψιν, είναι άνευ αξίας. Η αφήγηση αυτή αναφέρεται στα χρόνια μετά τη γέννηση μου και πριν τον θάνατο της μητέρας το 1926.

Σε μια από τις επόμενες κασέτες, τον ακούμε να κλείνει την αφήγηση ως εξής:

Εδώ τελειώνει η ηχογράφηση της τέταρτης κασέτας και τον 4ον κεφάλαιον. Η ηχογράφηση αυτή γίνεται στο σπίτι μου, στο εργαστήρι μου στην οδό Κινικίου 29B ' στη Νίκαια. Σήμερα είναι ημέρα Τετάρτη 21 Φεβρουαρίου 2007. Η αφήγηση μου αυτή αφορά τη γνωριμία μου με την Μαρίκα, την πρώτη φορά που πήγα στον Καραγκιόζη και ο χωρισμός μου με αυτή την φιλοξενία. Το υπόλοιπο της κασέτας είναι κενό, αν παρεμπιπτόντως ακούγεται κάτι είναι άνευ αξίας.

Στην κασέτα αρ. 15, μετά την αποφώνηση ακούγονται τα παρακάτω, που δεν ήσαν βεβαίως προγραμματισμένα. Προφανώς, το κασετόφωνο είχε μείνει ανοιχτό και έγραφε χωρίς να το έχει αντιληφθεί ο Βάγγος.

Θα προλάβω να τα τελειώσω; 80, 90, δοκιμή — δοκιμή — δοκιμή, 20, 30, 40, 50, 60... Ένα, δύο, τρία... Τρία κασετόφωνα, και δεν έχω ένα κασετόφωνο της προκοπής να μιλήσω βρε παιδί μου. Περνάει ο καιρός, θα ψοφήσω

και θα τ' αφήσω όλα στη μέση. Τι διάολο θα κάνω μ' αυτό το μπλέξιμο που έχω κάνει. Να μην μπορώ να βρω ένα κασετόφωνο της προκοπής...

Η αφήγηση των *Αναμνήσεων* σταματάει απότομα, χωρίς αποφώνηση, στην κασέτα αρ. 21 που αναφέρεται στα γεγονότα του Ελληνοϊταλικού πολέμου, στον βομβαρδισμό του Πειραιά από τα γερμανικά στούκας και στον πρώτο χρόνο της ναζιστικής κατοχής στην Ελλάδα. Από το 1947 μέχρι το 1949 υπηρετεί τη στρατιωτική του θητεία. Ο Βάγγος, όταν αρχίζει την μαγνητοφώνηση το 2007, βρίσκεται ήδη με μειωμένη όραση και πολύ κουρασμένος. Θα καταλήξει μερικούς μήνες αργότερα, σε ηλικία 86 ετών.

Ο Μάστορας ήθελε σε όλη του τη ζωή να μαθαίνει. Ξεφύλλιζε ό,τι έπεφτε στα χέρια του, κρατούσε σημειώσεις, έκοβε άρθρα από εφημερίδες και περιοδικά και τα έβαζε στην άκρη, διάβαζε ό,τι βιβλίο κυκλοφορούσε σχετικά με το Θέατρο Σκιών, αντέγραφε σε τετράδιο διάφορα κείμενα από εγκυκλοπαίδειες και λεξικά, και, ιδίως, συνομιλούσε στα Διεθνή Φεστιβάλ Σκιάς και Κούκλας που τον καλούσαν να παίξει σε πρωτεύουσες της Ευρώπης. Μιλούσε πολύ με συναδέλφους του παίχτες, κυρίως από τις χώρες της Ανατολής, υπηρέτες μιας τέχνης ταπεινής και αρχαίας. Ο Βάγγος διψούσε να ακούει και να μαθαίνει από τους άλλους και ζητούσε να αποθησαυρίζει την εμπειρία των παιχτών, τις γνώσεις τους και τις πληροφορίες που του έδιναν για την ιστορία του Θεάτρου Σκιών.

Ένα μεγάλο μέρος από τις σημειώσεις του Βάγγου, που τις κρατούσε για δική του αποκλειστική χρήση, ενσωματώσαμε στο Παράρτημα του παρόντος τόμου. Τα

κείμενα που ακολουθούν δείχνουν τη μεγάλη αγάπη και τον σεβασμό του για την τέχνη του, την τέχνη του Θεάτρου Σκιών, καθώς και την ανήσυχη, ερευνητική και φιλοπερίεργη φύση του, και την εις βάθος αντίληψη που απέκτησε με τα χρόνια για τον Καραγκιόζη, το λαϊκό θέαμα που υπηρέτησε πιστά, τίμια, με πλήρη διαύγεια και επάρκεια σε όλη του τη ζωή.

Λευτέρης Ξανθόπουλος

Το θέατρο Σκιών είναι ό.τι περισσότερο αγάπησα στην ζωή μου. Πρώτα γιατί ήτανε το παιχνίδι των παιδικών μου χρόνων, κατόπιν το επάγγελμα μου. Επάγγελμα που με βοήθησε να είμαι σε διαρκή επικοινωνία με το λαό, να κάνω γέλιο τον πόνο, χαρά τη λύπη του. Να σατιρίσω (όσο το μικρό μου μυαλό κατάφερνε) όλα όσα αγνοούν τη νοημοσύνη μας και την ανθρώπινη ιδιότητα. Παρά τα δεινά που πέρασα μέχρι να γίνω αυτό που είμαι τώρα, δεν μετάνιωσα ούτε για μια στιγμή που έγινα καραγκιοζοπαίχτης. Μακαρίζω τους πρωτομάστορες του Θεάτρου Σκιών που μου δίδαξαν την τέχνη, μια τέχνη τόσο αυτόνομη όσο και δημιουργική.

Πρωτοείδα Καραγκιόζη σε ηλικία έξι χρονών. Αυτό έγινε η μαγεία της ζωής μου. Στη σκηνή μπήκα οχτώ χρονών. Μέχρι να παίξω Καραγκιόζη προηγήθηκε μια σκληρή και επίπονη μαθητεία κοντά στις πιο εξέχουσες φυσιогνωμίες του Θεάτρου Σκιών της εποχής εκείνης, τους αείμνηστους καλλιτέχνες Χρήστο Χαρίδημο και Γιάννη Ιατρίδη από τους οποίους πήρα την βασική εκπαίδευση.

Αργότερα, ολοκλήρωσα την θητεία μου αυτή με την παρακολούθηση του τρόπου εργασίας και άλλων κορυφαίων καλλιτεχνών της εποχής συμπληρώνοντας έτσι, με τον κύκλο των γνώσεων που πήρα, τις απαραίτητες προϋποθέσεις για να κρατήσω στα χέρια μου, καθώς και στην καρδιά και στο μυαλό μου, τη βασική έννοια και το βάρος της παράδοσης. Για να μπορέσω

επάξια να συνεχίσω παρουσιάζοντας την τέχνη που αγάπησα στο κοινό της Ελλάδας και στο εξωτερικό.

Το πρώτο μου θεατράκι το έστησα στα 1939, δεκαεφτάχρονο παιδί, σε ένα μαντράκι επί της οδού Πέτρου Ράλλη στα Άσπρα Χώματα, απέναντι από τις πολυκατοικίες. Από τότε, και μη λογαριάζοντας κόπους και θυσίες, έστησα το καλλιτεχνικό μου όνειρο και το έκανα πραγματικότητα.

Το 1941, πάλι επί της οδού Πέτρου Ράλλη στη συνοικία Χαλκηδόνας, σε χειμωνιάτικη σάλα που δημιουργώ και διαμορφώνω εγώ ο ίδιος, κάνω την αρχή στη δημιουργία μιας σειράς θεάτρων χωρίς θεατών. Το 1942, επί της οδού Θηβών 152, δημιουργώ το Θέατρο **Παράδεισος (No1)** όπου παίζω τα καλοκαίρια μέχρι το 1953, ενώ την χειμερινή περίοδο 1943-1944 στεγάζω τον Καραγκιόζη μου στο χειμερινό **Ρομάντζο**.

Από τον χειμώνα του 1947 μέχρι το 1949 μεσολαβεί ένα διάστημα ηρεμίας στην δράση μου σαν καραγκιοζοπαίχτη γιατί εκτελώ τις στρατιωτικές μου υποχρεώσεις.

Τον χειμώνα του 1950 δημιουργώ το χειμερινό μου στέκι στο επί της οδού Ρούσβελτ θεατράκι μου στον Κορυδαλλό. Το 1951 βρίσκομαι στο επί της οδού Δράμας στα Ταμπούρια με το όνομα Χαρά, το 1952 στη Χαλκηδόνα στο Θέατρο Σκιών Χαλκηδών και το 1954 στο χειμερινό Θέατρο Απόλλων στην Δραπετσώνα.

Τα καλοκαίρια του 1954-1955 δημιουργώ το Θέατρο Σκιών «Τηλεόρασις» επί της οδού Πέτρου Ράλλη και τον χειμώνα του 1955-1956, απέναντι από τον κινηματογράφο Παλλάς της οδού Κονδύλη στην Νίκαια, το Θέατρο Σκιών Τέρψις.

Το καλοκαίρι του 1956-1957 δημιουργώ το Θέατρο

Ζέφυρος στο παλιό τέρμα Αμφιάλης, ενώ τον χειμώνα του 1957-1958 το Θέατρο Αύρα πάλι στην Πέτρου Ράλλη, στάση Τζανή.

Ο χειμώνας αυτός παραλίγο να γίνει αφορμή να σταματήσω την καριέρα μου γιατί από σοβαρό κρυολόγημα και λόγω της καταπόνησης των φωνητικών μου χορδών έχασα την φωνή μου η οποία επανήλθε μετά από αυστηρή θεραπεία και αγωνιστικό πείσμα διαψεύδοντας τις γνωματεύσεις και συστάσεις των γιατρών.

Μετά από δειλά αλλά προσεκτικά βήματα ξεκίνησα να παίζω και πάλι το καλοκαίρι του 1959 στο θεατράκι της οδού Θηβών 152, κάνοντας τέσσερις παραστάσεις την εβδομάδα.

Το καλοκαίρι του 1965 πραγματοποιώ το μεγάλο μου όνειρο, τη δημιουργία ενός πραγματικά μοντέρνου Θεάτρου Σκιών με την πνοή και τον αέρα του πραγματικού θεάτρου. Αυτό γίνεται στην παραλία Μοσχάτου στο Θέατρο Σκιών **«Ποσειδώνιον»**, θέατρο το οποίο έδωσε λαμπρές ημέρες και στην τέχνη αλλά και σε μένα προσωπικά.

Το χειμώνα του 1966-1967 πραγματοποιώ την πρώτη έξοδο από τα Ελληνικά σύνορα με τουρνέ στην Αυστραλιανή ήπειρο, ψυχαγωγώντας χιλιάδες Έλληνες και Αυστραλούς θεατές στις πόλεις Σύδνεϋ, Μελβούρνη, Καμπέρα, Αδελαΐδα και άλλες.

Το 1968 δημιουργώ και παίζω μέχρι το 1972 στο τελευταίο δικό μου θέατρο στην οδό Θηβών 37, στάση Γεφυράκι, το Θέατρο Σκιών **Παράδεισος (No 2)**. Το 1969, απεσταλμένοι από το Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ ήρθαν και μαγνητοφώνησαν τις παραστάσεις μου και πήραν πολλές φωτογραφίες, δημιουργώντας υλικό για έρευνα στο ομώνυμο Πανεπιστήμιο.

Μετά την Αυστραλία ακολούθησαν και άλλες περιοδείες στο εξωτερικό, όπως αυτή στην Ολλανδία το 1972 και στις πόλεις Ουτρέχτη, Ντέλφτ, Λέιντεν, στη Θεατρική Ακαδημία του Άμστερνταμ και αλλού.

Το 1977 σταλμένος από το Υπουργείο Πολιτισμού εκπροσωπώ τη χώρα μας στο Παγκόσμιο Φεστιβάλ Θεάτρου και Κούκλας στην πόλη Νανσύ της Γαλλίας. Το 1980 συμμετέχω στη γιορτή της εφημερίδας «**Ουμανιτέ**» Γαλλίας.

Στην Ιταλία, από το 1978 μέχρι και το 1995 έπαιξα στις μεγαλύτερες πόλεις (Ρώμη, Μιλάνο, Τορίνο, Μπολόνια,

Πάντοβα, Τριέστη) σε φεστιβάλ που οργάνωνε η πόλη Πουτεντέρα και με προσκλήσεις διάφορων φοιτητικών συλλόγων. Το 1978 βρίσκομαι στη Γερμανία για σειρά παραστάσεων στις πόλεις Βόννη και Αμβούργο, ενώ το 1992 πάλι στο Αμβούργο απεσταλμένος του Υπουργείου Πολιτισμού.

Από το 1972 μέχρι σήμερα δίνω παραστάσεις στη

Δημοτική Σκηνή του Δήμου Πειραιά σε μόνιμους χώρους: 1972 έως 1974 Πηγάδα-Άγιος Βασίλειος, 1975 έως 1984 παραλία Πειραιϊκής-Ακτή Τερψιχόρη, 1984 έως 1988 πάλι στην Πηγάδα - Άγιο Βασίλειο και από το 1988 μέχρι σήμερα δίνω το παρών μου στην πλαζ Βοτσαλάκια-Καστέλα με παράλληλη εμφάνιση στο Θέατρο

Γραμμών στα Καμίνια. Τους χειμώνες της ίδιας περιόδου βρίσκομαι από το 1974 ως το 1980 στο Σινέ Τέχνης Ολυμπιάς στην Καστέλα και από το 1981 μέχρι 1994 στο Σινεάκ του Δήμου Πειραιά.

Η πολύχρονη θητεία μου στην τέχνη που αγάπησα, μου έδωσε πολλές χαρές και πολλές πίκρες. Θα αναφερθώ στη σπουδαιότερη χαρά μου, ύστερα από τα χειροκροτήματα του κοινού, που είναι ότι πολλοί από τους λιγοστούς αξιόλογους σημερινούς καραγκιοζοπαίχτες είναι δικά μου δημιουργήματα, που παλεύουν και εκείνοι με τη σειρά τους με αγάπη να κρατήσουν ψηλά την τέχνη, που κι εγώ αγάπησα και λάτρεψα.

Νίκαια, 9 Δεκεμβρίου 1996,
Βάγγος

Βοτσαλάκια Καστέλας, Αύγουστος 1996, Ο Καραγκιόζης στο τρελοκομείο και η εξάμετρη σκηνή του Βάγγου με τα διπλά τελάρα.

ΟΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΜΟΥ (1922-1947)

Ξημέρωμα 16ης Νοεμβρίου 1922, οδός Βασιλικών 35 στον Πειραιά, στο σπίτι του Γιώργου Κορφιάτη μεσολαβεί ένας τοκετός. Όταν τελείωσε ο τοκετός η θεία η Κανέλλα, νύφη του Γιώργου Κορφιάτη, έτρεξε στο καφενείο που καθόταν ο πατέρας του νεογέννητου, να του δώσει τα συχαρίκια. Πριν φτάσει όμως στο καφενείο που περίμενε ο πατέρας, μεσολάβησαν δύο τραγικά περιστατικά.

Το πρώτο, ο τουφεκισμός των έξι. Μεταξύ των έξι ήταν και ο Δημήτριος Γούναρης, νονός του Γιώργου Κορφιάτη, δηλαδή του πατέρα μου. Και μετά από λίγο η απόλυση του πατέρα μου από τον Σιδηρόδρομο.

Μετά από αυτή τη φόρτιση και όταν έφτασε στο σπίτι και είδε το νεογέννητο σήκωσε τα δυο του χέρια και το μούντζωσε λέγοντας του, «γρουσουζικο με κατάστρεψες». Το παιδί εκείνο ήμουν εγώ, που από την πρώτη στιγμή της ζωής μου με υποδέχτηκε ο πατέρας μου με αυτή τη συμπεριφορά. Σαν να έφταιγα εγώ για το διχασμό του 1922. Σαν να έφταιγα εγώ για τον τουφεκισμό των έξι. Σαν να έφταιγα εγώ για την απόλυσή του από τον Σιδηρόδρομο. Το περιστατικό αυτό μου το ανέφερε ο πατέρας μου, όπως και άλλα γεγονότα της ζωής του όταν έγινα πια έξι εφτά χρονών. Προφανώς ένιωθε τύψεις γι' αυτή τη χειρονομία και ήθελε να εξιλεωθεί.

Έτσι λοιπόν, μου το είχε αφηγηθεί αρκετές φορές.

Όταν πια ξεπετάχτηκα κι εγώ, βρήκα τα λόγια και του είπα, «πατέρα, εγώ δεν σε είδα τι έκανες όταν γεννήθηκα γιατί εγώ εκείνη την ώρα κοιτούσα το βυζί της μητέρας μου». Γελούσε, με χάιδευε και εκεί τελείωνε αυτή η αφήγηση. Νομίζω εξιλεωνότανε με αυτό τον τρόπο.

Παρά την απόλυση του πατέρα μου από τον Σιδηρόδρομο δεν είχαμε οικονομικό πρόβλημα γιατί ο πατέρας ήταν μηχανολόγος με πτυχίο, είχε κάνει Πολυτεχνείο Βερολίνου και λίγες μέρες το μήνα, αν μπορούσε να δουλέυε, είχε τη δυνατότητα να συντηρεί την οικογένεια του.

Το μόνο που μας έλειπε στην οικογένεια ήταν η στέρηση του πατέρα μας, ο οποίος κυνηγιότανε για πολλά-πολλά χρόνια ακόμα.

Παράλληλα όμως κυνηγιόταν και ο αδελφός του πατέρα μου ο Διονύσης. Από αφήγηση του μεγαλύτερου γιου του Διονύση Κορφιάτη, του πρώτου μου εξαδέλφου Δημήτρη Κορφιάτη, μου ανέφερε ότι πηγαίνανε και κρυβόντουσαν στην Αγία Βαρβάρα, σε ένα βράχο που είχε μία τρύπα εκεί και πολλοί νόμιζαν ότι ήταν η σπηλιά του Νταβέλη. Εκεί κατέβαιναν χειμαδιακά από τη Θήβα ή από την Λιβαδειά, τσοπαναίοι με τα κοπάδια τους και είχε κάνει σχέσεις και ο πατέρας μου και ο θείος ο Διονύσης. Εκεί κρυβόντουσαν. Μάλιστα έκανε και μια κουμπαριά ο πατέρας μου με αυτές τις γνωριμίες, με έναν τσέλιγκα ο οποίος βάφτισε τον αδελφό μου.

Εκεί ήταν το κρησφύγετο τους. Τον πατέρα μου όμως τον κυνηγούσαν από πολύ νωρίτερα. Σχεδόν από το 1918. Τέλος 1918 αρχές 1919 ήρθαν τα παλικάρια του Γρυπάρη όπως τα έλεγαν, κάτι ομάδες συγκροτημένες φιλελεύθερων, να πιάσουν τον πατέρα μου.

Δεν τον βρήκαν, άρχισαν το σπίτι στις τουφεκίες

και σκότωσαν ένα παιδί του Γιώργου Κορφιάτη. Δηλαδή τον αδελφό μου τον Πέτρο, δύο χρόνων, το τρίτο παιδί του Γιώργου Κορφιάτη. Εγώ ήμουν το τέταρτο και το τελευταίο. Κάτω απ' αυτές τις καταστάσεις και τα περιστατικά, μεγάλωνα χωρίς να καταλαβαίνω τίποτα για ό,τι γινόταν γύρω μου.

Στο σπίτι που γεννήθηκα, συγκατοικούσαμε τρεις οικογένειες. Η οικογένεια του Αντώνη του Ζαΐμη, η οικογένεια του Νίκου του Κουλιέρη και η οικογένεια του Γιώργη του Κορφιάτη δηλαδή η δική μου.

Εγώ ήμουν ο μικρότερος από τ' αδέρφια μου. Τα μικρότερα παιδιά των δύο οικογενειών με είχαν σαν κουκλάκι. Αυτά τα παιδιά ήταν 4-5 χρόνια μεγαλύτερα από εμένα. Όταν γύριζαν από το σχολείο, από την αγκαλιά του ενός βρισκόμουν στην αγκαλιά του άλλου. Τα παιχνίδια τους ήταν και παιχνίδια μου. Ο Ανδρέας ο Ζαΐμης μάλιστα, πιο μεγάλος από τα άλλα, με έπαιρνε στο σβέρκο του και με έκανε περίπατο σε όλα τα πεζοδρόμια της γειτονιάς, έτσι απολάμβανα μονοπωλιακά την αγάπη όλων.

Κοντολογίς στην αυλή μας ήμουν το αρχοντόπουλο. Είχα ό,τι ζητούσα. Δεν ένιωσα στερήσεις, δεν ένιωσα τίποτα. Και μπορώ να πω, ίσως να ήταν και τα πιο ξέγνοιαστα χρόνια της ζωής μου, παρά την οικογενειακή τραγωδία. Παρά τα κυνηγητά και τις αυτοεξορίες του πατέρα μου λόγω των ιδεών του, η οικογενειακή μας ζωή ήταν καλή, και ακόμη καλύτερη η δική μου ζωή μια και δεν καταλάβαινα τίποτα από τα γεγονότα του 1922.

Αυτή τη χαρούμενη νηπιακή μου ευτυχία, ήρθαν σαν αστραπή απρόσμενα γεγονότα να την εξαφανίσουν για πάντα.

Κεφάλαιο 2ο Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΗΣ ΜΗΤΕΡΑΣ

Έτος 1926, Μάης μήνας, είμαι σχεδόν τεσσάρων χρονών, οδός Βασιλικών 35 στον Πειραιά, στο σπίτι που γεννήθηκα, η ώρα είναι περίπου τρεις. Είναι η άνοιξη του 1926. Μια όμορφη μέρα και όλα έδειχναν ότι θα περνούσε όπως τόσες άλλες ημέρες, όμως η ζωή άλλα σκηνοθετούσε.

Στην αυλή μας τρεις νοικοκυράδες, η γυναίκα του Αντώνη του Ζαΐμη, η γυναίκα του Νίκου του Κουλιέρη, η γυναίκα του Γιώργη του Κορφιάτη, δηλαδή η μητέρα μου, σε ένα παραγώνι έχουνε κάνει ένα πρόχειρο τζάκι από δυο τουβλάκια και στηρίζουν ένα καβουρντιστήρι που καβούρντιζαν τότε όλα τα σπίτια τον καφέ.

Η μία έχει καταπιαστεί με το καβούρντισμα, η δεύτερη αλέθει στο χειρόμυλο τον καφέ και η τρίτη το πρώτο άλεσμα το είχε βάλει κιόλας στο φλιτζάνι. Συζητούσαν, γελούσαν, τι έλεγαν μόνο αυτές ήξεραν. Εγώ στην αυλή παίζω με ένα παιχνίδι που μου είχε κάνει ο πατέρας μου, ένα αυτοσχέδιο ιδιοκατασκευάσμα τρένου, δηλαδή τέσσερα πέντε πλακέ σαρδελοκουτία τα είχε ενώσει το ένα με το άλλο με μπαγκάκια και στην άκρη είχε βάλει ένα μακρύτερο σπάγκο, το κρατούσα, το έσερνα μες την αυλή, και έκανα το τρένο τσάφα τσούφου, τσάφα τσούφου. Ο θόρυβος που έκαναν τα σαρδελοκουτία μου, συνοδευόταν από τα γέλια των τριών νοικοκυράδων και όλα έδειχναν ότι θα ήταν ένα συνηθισμένο βράδυ.

Οι ώρες περνούσαν, κάποια στιγμή βγήκε ο πατέρας από το δωμάτιο του και άκουσα που έλεγε στη μητέρα, «Παναγιώτα, πάω στο καφενείο του Στέφανου του Παπαχατζή να μιλήσω με κάποιον για μια δουλειά» και έφυγε. Δεν θυμάμαι πόση ώρα πέρασε. Ίσως να πέρασε και μια ώρα, ίσως και περισσότερο... όταν άξαφνα άνοιξε η εξώπορτα του σπιτιού και μπήκε μέσα μια γριά, η γριά Μαριγώ, μια γειτόνισσα.

Όπως έλεγαν μάλιστα, αυτή η γυναίκα ήταν η πορτογυρίστρα της γειτονιάς ή αν θέλετε η εφημερίδα της γειτονιάς. Μπαίνοντας μέσα κρατούσε ένα κουρελιασμένο και ματωμένο πουκάμισο. Πλησίασε τη μητέρα μου, στριγκλίζοντας παρά μιλώντας και της έλεγε ανεμίζοντας το πουκάμισο, «Παναγιώτα μου, πάει ο άνδρας σου». Η μητέρα στο άκουσμα αυτής της είδησης, νόμιζε ότι ο πατέρας μου ήταν ήδη σκοτωμένος, τραβώντας τα μαλλιά της φώναζε, «Γιώργο μου, Γιώργο μου» και λιποθύμησε στο σκαμνάκι που καθότανε. Την έπιασαν, την έβαλαν σε μια καρέκλα, άκουσα που έλεγαν οι γειτόνισσες, «φέρτε νερό, φέρτε αιθέρα».

Η μητέρα μου συνήλθε και άρχισε να φωνάζει, «Γιώργη μου σ' έχασα, Γιώργη μου σ' έχασα», πήραν είδηση και οι διπλανές γειτόνισσες, έτρεξαν, την έβαλαν σε μια καρέκλα και της έκαναν ότι γιατροσόφια μπορούσαν. Είπε η κυρα-Αντώναινα, να φωνάζουμε γρήγορα το γιατρό. Γιατρό είχαμε στη γειτονιά μας. Απέναντι από το σπίτι μας λίγο πιο κάτω έμενε ένας γιατρός ο Καβατζάς. Ήταν και οικογενειακός γιατρός.

Έτρεξαν, φώναζαν τον γιατρό, ήρθε αμέσως» εν τω μεταξύ η μητέρα φώναζε, κάποια στιγμή έλεγε, «τα παιδιά μου, θέλω να δω τα παιδιά μου, την Άννα, τον

Παύλο, φέρτε μου το μικρό μου». Εγώ, όταν είδα τη μητέρα μου σ' αυτή την κατάσταση, πέταξα το παιχνίδι μου και κόλλησα την πλάτη μου σε ένα τοίχο και πίεζα με όλη μου τη δύναμη. Νόμιζα ότι με αυτό τον τρόπο, κάτι προσφέρω στη μητέρα μου που υπέφερε. Ήθελα να κλάψω μα δεν μπορούσα, ένας κόμπος με έπνιγε, είχα ένα φόβο ότι κάτι κακό συνέβη μα δεν μπορούσα να υπολογίσω πόσο μεγάλο θα ήταν.

Με πήγαν κοντά της, με έπιασε από το χέρι, με χάιδευε στο κεφάλι και άκουσα που έλεγε, «μικρό μου εσένα πού θα σε αφήσω, στους πέντε δρόμους;» Ψέλλιζε τα ονόματα των αδελφών μου Άννα και Παύλο και πιο δυνατά του πατέρα μου. Καταλάβαινε το θάνατο της; Παρέλυσε το χέρι της, πήγε να πέσει από την καρέκλα. Την έπιασαν την πήγαν στο κρεβάτι, εν τω μεταξύ ήρθε και ο γιατρός. Δεν ξέρω πόση ώρα έμεινε μέσα στο δωμάτιο, αλλά όταν βγήκε, είδα την κυρα-Αντώναινα, την κυρα-Κουλιέραινα, και άλλες γειτόνισσες να μαλλιοτραβιόνται και να κλαίνε. Η μητέρα είχε πεθάνει.

Τι είχε συμβεί όμως; Πώς βρέθηκε το ματωμένο πουκάμισο στα χέρια της γριάς Μαριγώς; Όταν έφυγε ο πατέρας μου για το καφενείο, κάθισε με τους φίλους του στο πεζοδρόμιο του καφενείου. Και πέρασε κάποιος τελείως άγνωστος στον πατέρα μου, αλλά άγνωστος και του καφενείου και άρχισε τον πατέρα μου στις μαχαιριές. Η μία μάλιστα αν πήγαινε λίγο αριστερότερα θα τον είχε βρει στην καρδιά. Σηκώθηκαν οι φίλοι τον έπιασαν, κάλεσαν την αστυνομία, ήρθε, τον χειρόδεσαν, τον πήραν. Όταν τον ρώτησαν στην αστυνομία,

«γιατί το έκανες αυτό» απάντησε, «παραγνώρισα, άλλον ήθελα να χτυπήσω και άλλον χτύπησα».

Τον πατέρα μου αιμόφυρτο τον πήγανε απέναντι στο καφενείο, που υπήρχε το φαρμακείο του Πασακίδη, φίλος κι αυτός. Του έκανε ότι μπορούσε, του έδεσε τα τραύματα και είπε, «να τον πάρετε να τον πάτε στο Τζάνειο Νοσοκομείο». Του έβγαλε το ματωμένο πουκάμισο, το πέταξε κάτω και τον πατέρα τον πήραν να τον πάνε στο Τζάνειο Νοσοκομείο.

Δίπλα στο φαρμακείο ήταν ένα ραφείο εξαδέλφου της μάνας μου, εκεί πήγαινε η αδελφή μου η Άννα μετά το σχολείο και μάθαινε την τέχνη, άκουσε ότι χτύπησαν τον Γιώργο Κορφιάτη, έτρεξε στο φαρμακείο, μπήκε και είδε τον πατέρα μου. Ο πατέρας μου είχε τις αισθήσεις του, τη συμβούλευσε να πάει στο σπίτι και ήρεμα-ήρεμα να πει στη μητέρα ότι ο πατέρας στραμπούλιξε το πόδι του στο κράσπεδο του καφενείου και τότε πάνε στο Τζάνειο να του το δέσουν.

Έφυγε η αδελφή μου να πάει για το σπίτι. Αφού όλα είχαν ταχτοποιηθεί, εκείνη τη μαύρη ώρα πέρασε η γριά Μαριγώ, μπήκε στο φαρμακείο, άκουσε ότι είχαν χτυπήσει τον Κορφιάτη, χωρίς να ξέρει τι τραύματα είχε, χωρίς να του μιλήσει, πήρε το ματωμένο πουκάμισο και τρέχοντας ξεπέρασε την αδελφή μου και μπήκε στο σπίτι δείχνοντας το καταματωμένο και κουρελιασμένο πουκάμισο του πατέρα μου. Η μητέρα από εκείνη τη στιγμή, σχεδόν ήτανε πεθαμένη. Σαν να ήτανε βαλτή η γριά Μαριγώ να πεθάνει τη μητέρα και το κατόρθωσε μέσα σε λίγα λεπτά λέγοντας μια θανατηφόρα ειδηση.

Τέλος, αφού άρχισαν να κλαίνε οι γειτόνισσες, με

την αποχώρηση του γιατρού, ειδοποίησαν τον αδελφό του πατέρα μου, τον Διονύση. Ήρθε αμέσως μαζί με τη γυναίκα του, τη θεία Κανέλλα, και τον μεγάλο του γιο τον Δημήτρη Κορφιάτη, και την Αντωνία Κορφιάτη.

Έμαθε τα περιστατικά και είπε σε κάποιον να πάει στο Τζάνειο να ειδοποιήσει τον Γιώργη, «αλλά με προσοχή να του πείτε την είδηση μην πάθει κι αυτός κάτι». Και ο θεός ο Διονύσης καταπαύστηκε για να ετοιμάσει το ξόδι της μητέρας. Και πράγματι σε λίγο ήρθε ο εργολάβος, έφεραν το φέρετρο, τοποθέτησαν τη μητέρα μέσα, κρέμασαν στην εξώπορτα τις μαύρες κουρτίνες όπως συνηθίζονταν τότε και οι γειτόνισσες και οι φίλες γύρω από τη νεκρή μητέρα, άρχισαν μοιρολογώντας να ανιστορούνε τον άδικο χαμό της.

Σε κάμποση ώρα, μπροστά στο σπίτι σταμάτησε μια άμαξα. Στην άμαξα ήταν ο πατέρας μου. Είδα που κατέβαινε. Από το σβέρκο του κρεμόταν ένα άσπρο πανί, σαν θηλιά. Τον πλησίασα, τον αγκάλιασα από τα γόνατα και με τράβηξε προσεκτικά. «Σιγά Βαγγελάκο» μου λέει, «γιατί πονάνε τα πόδια μου».

Όπως έμαθα αργότερα, με την πρώτη μαχαιριά ο πατέρας πήγε να πέσει κάτω και αυτός ο εγκληματίας τον χτυπούσε όπου έβρισκε. Με έπιασε από τα χέρια, με πήγε μπροστά στο φέρετρο της μητέρας και στεκόταν όρθιος, άκουσα να βγαίνει ένας θόρυβος από το στόμα του, ένα τρίζιμο σαν να ήθελε να σπάσει τα δόντια του. Έσφιγγε τόσο το χέρι μου, που πονούσα, αλλά δεν τολμούσα να μιλήσω. Σε λίγο τον πήραν οι φίλοι του και πήγαν στο παραδιπλανό καφενείο.

Εκεί έμειναν κι εκείνος πηγαينوερχότανε σχεδόν όλη τη νύχτα στο σπίτι. Μαζεύτηκε όλη η γειτονιά στο

σπίτι, όσο βράδιαζε κόπαζαν τα κλάματα, είχαν φέρει μέσα και το καπάκι του φέρετρου, το είχαν βάλει στο χωλ.

Εγώ εγκαταλελειμμένος άρχισα να νυστάζω, ήθελα να κοιμηθώ. Δεν είχα καταλάβει τι είχε συμβεί. Πήγα ν' ακουμπήσω το καπάκι του φέρετρου κι εκείνο έπεσε κάτω ανάσκελα. Έπεσα λοιπόν μέσα στο καπάκι να κοιμηθώ. Σε λίγη ώρα με σήκωναν δύο χέρια. Ήτανε η κυρ-Αντώναινα, η γυναίκα του Αντώνη του Ζαΐμη. Με πήγε στο κρεβάτι της και με έβαλε να κοιμηθώ.

Το πρωί ξύπνησα με τα κλάματα, με στριγκλιές, με φωνές, με τη βαβούρα και η αυλή μας ήταν γεμάτη κόσμο, και όλη η γειτονιά συγκεντρωμένη στο πεζοδρόμιο. Σε λίγο ήρθε ένας ιερέας, ήρθε και η νεκροφόρα, μία νεκροφόρα με τέσσερα άλογα. Τότε δεν υπήρχαν νεκροφόρες-αυτοκίνητα.

Πήραν τη μητέρα, την έβαλαν στην νεκροφόρα, μπήκε και ο παπάς σε μία άμαξα και δεν θυμάμαι πόσες άμαξες είχανε μαζευτεί, αλλά μπήκε σχεδόν όλη η γειτονιά. Άκουσα τον πατέρα που έλεγε ότι θα ενταφιαστεί στο κοιμητήρι των Αγίων Αναργύρων.

Εγώ δεν καταλάβαινα ούτε τη λέξη, τι ακριβώς εννοούσε. Έφυγαν, πάει λέγοντας... Μέσα σε μία ώρα χάθηκε η μητέρα. Από μία είδηση που δεν ανταποκρινότανε στην πραγματικότητα. Μία βιαστική, θα έλεγα κουτσομπολίστικη είδηση από τη γριά Μαριγώ, ήταν η αιτία του θανάτου της μητέρας μου. Τέλος, το βράδυ αργά γύρισε ο πατέρας μου. Δεν ξέρω πώς πέρασε εκείνο το βράδυ, δεν θυμάμαι τίποτα. Κάποιοι με περιμάζεψαν να κοιμηθώ, γιατί το σπίτι ήταν ξεσηκωμένο.

Το νεκροταφείο αυτό των Αγίων Αναργύρων

βρισκότανε στη βορειοδυτική άκρη του Πειραιά, και περικλειστο μεταξύ των οδών Αγίων Αναργύρων, 25ης Μαρτίου, Φαλήρου, και Θηβών. Λίγα χρόνια μετά έπαψαν να θάβουν σε αυτό το Νεκροταφείο, γιατί άρχισε να λειτουργεί το Νεκροταφείο της Αναστάσεως.

Γύρω από τη μάντρα του οι πρόσφυγες από τις χαμένες πατρίδες, άρχισαν να στήνουν πρόχειρες παράγκες από ανοιγμένους γκαζοτενεκέδες, ή ό,τι άλλο υλικό έβρισκαν για να βολευτούν. Μετά το σταμάτημα της ταφής άρχισε η λεηλασία των υλικών. Μήνα με το μήνα ο μαντρότοιχος έπεφτε ή γκρεμιζόταν, έτσι η προέκταση των προσφυγικών παραγκών γινότανε και στο εσωτερικό του νεκροταφείου, αυτό επιτάχυνε και τη διάλυση του.

Το 1936-37 ο Μεταξάς έχτισε ένα συγκρότημα πολυκατοικιών κατά μήκος της οδού Αγίων Αναργύρων (σώζεται και σήμερα), που βόλεψε αρκετές προσφυγικές οικογένειες. Το 1940 μεταξύ των λίγων μισογκρεμισμένων οικογενειακών τάφων που απέμειναν, συγκροτήθηκε η λεγόμενη μαύρη αγορά της Νέας Κοκκινιάς—Νίκαιας, Τα τραπεζάκια που στηθήκανε για τις πραμάθειες των πωλητών έγιναν παράγκες, και οι παράγκες μετά από λίγο σπίτια, έτσι οικοπεδοποιήθηκε όλος ο χώρος.

Με το ζόρι σώθηκε ο χώρος που σήμερα βρίσκεται η ομώνυμη εκκλησία των Αγίων Αναργύρων η οποία χτίστηκε σχεδόν στην είσοδο του νεκροταφείου, αφού το παλαιό εκκλησάκι είχε εγκλωβιστεί από πολυκατοικίες. Έτσι χάθηκε παράκαιρα ο τόπος λατρείας, όμως παρά τα πολώροφα που έχουν χτίσει, ο χώρος αυτός για μένα παραμένει το κοιμητήριο της μάνας.

Ήμουν σχεδόν τριάμισι χρονών και οι αναμνήσεις που έχω από τη μητέρα μου, επειδή δεν πρόλαβα να τη ζήσω, είναι δύο τρία περιστατικά, που πρέπει να είχαν συμβεί λίγο πριν από τον θάνατο της και πολύ κοντά το ένα από το άλλο.

Θυμάμαι λοιπόν ένα απόγεμα που ήρθε ο πατέρας μου και ζήτησε λίγο χαρτζιλίκι από τη μητέρα. Ο πατέρας συνήθιζε, αλλά και όλοι οι νοικοκυραίοι τότε, όλα τα χρήματα να τα δίνει στη μητέρα να τα φυλάει. Κίνησε η μητέρα να του δώσει λίγο χαρτζιλίκι αλλά δεν θυμόταν που τα είχε βάλει. Και πρέπει να ήταν αρκετά χρήματα γιατί όταν τα βρήκε είδα ότι ήταν τέσσερα πέντε χαρτιά αρκετά μεγάλα. Είχε αναστατώσει όλο το σπίτι. Βλέποντας έτσι ο πατέρας μου της είπε, «Παναγιώτα φεύγω, πάω στο καφενείο και όταν τα βρεις στείλε ένα παιδί να με ειδοποιήσει».

Και έψαχνε η μητέρα μου και να μαλλιοτραβιέται και κάποια στιγμή την άκουσα που είπε, «Άγιε Φανούριε μου, φανέρωσε μου τα χρήματα κι εγώ θα σου κάνω μία πίτα δυο οκάδες». Και πήγε και σήκωσε το μόνο πράγμα που δεν είχε ερευνήσει, τον κομό, γιατί εκεί από κάτω τα είχε τρυπώσει κολλαριστά, και βρήκε τα χρήματα. Τότε είδα ότι ήταν τέσσερα πέντε χαρτιά αρκετά μεγάλα. Ήταν χιλιάρικά; Ήταν πεντακοσάρικα; Ούτε ξέρω. Ειδοποίησε τον πατέρα μου, ήρθε πήρε τα χρήματα και αμέσως έβαλε να φτιάξει την πίτα, πιστή στο τάμα της. Η πίτα φτιάχτηκε και έπρεπε να μοιραστεί στη γειτονιά, γιατί έτσι συνηθιζότανε, και τώρα ακόμη με τις πίτες του Αγίου Φανουρίου.

Στη γειτονιά μας είχαμε μια κοπελίτσα που τη λέγανε Ανέζω. Ήτανε κακάσχημη, λίγο χαζούλα, αλλά

ήτανε άκακο πλάσμα, μόνο που στο πρόσωπο της είχε κάτι σημάδια. Δεν ξέρω, από κάψιμο; Από κάποια ασθένεια; Αυτά τα σημάδια την έκαναν πιο αποκρουστική. Η Ανέζω, λοιπόν, ήταν το φόβητρο των παιδιών της γειτονιάς. Δηλαδή, όταν τα παιδιά δεν έτρωγαν το φαΐ τους ή έκαναν κάποια αταξία, έλεγαν οι μητέρες, «φάτε το φαΐ σας, καθίστε φρόνημα γιατί θα φωνάξω την Ανέζω». Η Ανέζω ήταν πολύ φυσικό να πάρει είδηση ότι η μητέρα μου είχε πίτα.

Ήρθε, της έδωσε ένα κομμάτι, εγώ μόλις την είδα άρχισα να φωνάζω, «φοβάμαι, φοβάμαι». Πήρε την πίτα η Ανέζω, πήγε την έφαγε, και σε πέντε δέκα λεπτά ξαναγύρισε. «Κυρα-Παναγιώτα δώσε μου πίτα». Άλλα κλάματα εγώ, άλλες φωνές. Αυτό έγινε δυο τρεις φορές. Στο τέλος της είπε η μητέρα μου, «Ανέζω πάρε κι αυτά τα κομμάτια και μην ξανάρχεσαι γιατί το παιδί έχει πλαντάξει από το κλάμα».

Το άλλο περιστατικό που θυμάμαι, και πρέπει να είναι πολύ κοντά με το προηγούμενο, η μητέρα μου, μού είχε ένα σταμνάκι πολύ μικρό και μου έβαζε νερό μέσα επειδή όλη την ώρα ζητούσα νερό, για να παίζω και να πίνω. Το σταμνάκι αυτό το χρειάστηκε να βάλει κάποιο υγρό που παίρναν από τα σαπουνάδικα και καθάριζαν τα πατώματα. Είχε βάλει τέτοιο υγρό η μητέρα μέσα, το λέγαν σαπουνόνερο και το είχε καταχωνιάσει. Αλλά εγώ διαολάκι το ζήτησα, έψαξα, έφαγα τον κόσμο, το βρήκα και το πήρα. Είδα που ήταν βαρύ και νόμιζα ότι είχε νερό.

Βγήκα από το δωμάτιο στην αυλή και πήγα να πιω νερό. Αλλά μόλις αυτό το υγρό ακούμπησε στο στόμα μου, στα χείλη μου, κάηκα και από το φόβο μου έπεσε

το σταμνάκι κάτω, έσπασε και εγώ έμπηξα τα κλάματα. Φώναζα, «καίγομαι, καίγομαι». Έτρεξαν η κυρα-Αντώναινα, η κυρα-Κουλιέραινα, είδαν το σταμνάκι και κατάλαβαν τι είχε συμβεί και μπήκαν στα σπίτια τους και άρχισαν να κουβαλάνε γλυκά, βάζα με γλυκό και καφετιέρες με ζάχαρη. Και δώσ' του με τάιζαν, και δώσ' του νερό να φτύνω, και εγώ όσο μου φέρναν γλυκό, τόσο έκλαιγα, «καίγομαι, καίγομαι».

Απάνω σε αυτή την περιπέτεια φάνηκε η μητέρα μου, θα ήταν δίπλα ή στο μπακάλη ή στο φούρναρη. Είδε το σταμνάκι, κατάλαβε, φώναξε, «παιδί μου τι έπαθες!» Την καθησύχασαν οι γειτόνισσες, εγώ δεν είχα πάθει τίποτα. Μόνο που μπάφιασα από γλυκό. Και η τελευταία ανάμνηση από την μητέρα μου, όταν ήρθε η γριά Μαριγώ, ανεμίζοντας το καταματωμένο και κουρελιασμένο πουκάμισο του πατέρα μου. Αυτή η σκηνή καρφώθηκε στο μυαλό μου. Δεν θα με εγκαταλείψει ποτέ.

Αυτά, είναι όλα όσα θυμάμαι από μια μητέρα, που την έχασα τόσο απροσδόκητα και που μπορώ να πω ότι δεν θυμάμαι ούτε τη φυσιολογία της. Από μια φωτογραφία που είχαμε, κοιτούσα ολόκληρες ώρες, χρόνια ολόκληρα και προσπαθούσα να τη ζωγραφίσω στη μνήμη μου.

Ο πατέρας μου συνήλθε από αυτά τα τραύματα και κάποια μέρα τον κάλεσε η αστυνομία και του ζήτησε να κάνει, εκτός από την αυτεπάγγελτη κατηγορία της αστυνομίας, να υποβάλλει μήνυση. Ο πατέρας δεν καταδέχτηκε να κάνει τίποτα. Γιατί αυτός ο ελεεινός ήταν παντρεμένος, είχε τέσσερα παιδιά και ήρθε η γυναίκα του με όλα τα παιδιά του και έπεσαν στα γόνατα

του πατέρα μου. Και με τη συμβουλή του αδελφού του, του Διονύση, ο πατέρας μου δεν του έκαναν ούτε καν μήνυση, τον άφησαν ελεύθερο. Δεν ξέρω αν η αστυνομία θέλησε να τον τιμωρήσει για την πράξη του.

ΜΕΤΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΗΣ ΜΗΤΕΡΑΣ

Μετά το θάνατο της μητέρας μπορώ να πω ότι άρχισε να διαλύεται η οικογένεια μου. Την αδελφή μου Άννα, την πήρε ένας εξάδελφος της μητέρας μου, ο εμποροράφτης, τη φρόντιζε, μάθαινε την τέχνη και γύριζε πολλές φορές στο σπίτι και κοιμόταν. Τον αδελφό μου Παύλο, τον πήρε επίσης ένας αδελφικός φίλος του πατέρα μου, ο οποίος διατηρούσε εμπορικό κατάστημα στην οδό Μακράς Στοάς, όπως έλεγαν τότε τη σημερινή Δημητρίου Γούναρη. Το βράδυ ερχόταν κι αυτός στο σπίτι. Το πρόβλημα ήμουν εγώ, που ήμουν και ο μικρότερος.

Ο πατέρας, μετά από τη συμφορά που τον βρήκε, το θάνατο της μητέρας, το διωγμό του από τον Σιδηρόδρομο, αλλά και το κυνηγητό του γενικά, άρχισε να κουτσοπίνει για να ξεχνάει, δυστυχώς όμως πίνοντας θυμόταν περισσότερο. Και ξανάπινε. Σ' αυτό το διάστημα μεσολάβησε ο αδελφός του ο Διονύσης μαζί με τον πρωτότοκο γιο του τον Δημήτρη Κορφιάτη.

Ο πατέρας μου με τον αδελφό του, είχε περίπου 7-8 χρόνια διαφορά. Και 3-4 χρόνια διαφορά από μένα είχε ο πρωτότοκος γιος του αδελφού του πατέρα μου ο Δημήτρης. Ο Δημήτρης όμως ήταν η αδυναμία του πατέρα μου. Όπως επίσης η αδυναμία του Δημήτρη του Κορφιάτη ήταν ο πατέρας μου. Μεσολάβησε λοιπόν ο αδελφός του, βοηθούμενος από τον πρωτότοκο γιο του, τον αγαπημένο ανιψιό του πατέρα μου και τον πήρε

μαζί του σε ένα εργοστάσιο καρφοβελονοποιίας που εργαζόταν τότε ως πρωτομάστορας ο θείος μου ο Διονύσης. Έφυγε για να ξεκόψει, αλλά και για να συνέλθει.

Πιάνοντας δουλειά ο πατέρας μου, πλάι στον αδελφό του, αναγκάστηκε να με παίρνει μαζί του. Το πρωί λοιπόν με έπαιρνε, περπατηστά εγώ ή πότε στην αγκαλιά του, πηγαίναμε στο εργοστάσιο του Μεντζελόπουλου. Το εργοστάσιο αυτό ήταν επί της οδού Παπαστράτου, στην οπίσθια γωνία του Καπνεργοστασίου, επί της οδού Παπαστράτου. Εκεί μου είχε κάνει ένα παγκάκι, να πω ένα κρεβατάκι, είχε βάλει κάνα δυο κουρελούδες, με έβαζε εκεί, μου έφερνε και μερικά εργαλεία, και έπαιζα σχεδόν από το πρωί μέχρι το βράδυ.

Όμως οι μηχανές, οι προκομηχανές ήταν μία μαγεία για μένα, καθώς έβλεπα να έχουν κάποια εργαλεία που πηγαινοερχόντουσαν, ο τρόπος που τραβούσαν το σύρμα για να κόψουν τις πρόκες. Είχε τέτοιες προκομηχανές έξι ή οχτώ, δεν θυμάμαι, πάντως σίγουρα έξι, κάθε προκομηχανή όμως ανάλογα με το σίδερο που έκοβε, το μέγεθος της πρόκας, και το πάχος του σύρματος, έκαναν και το αντίστοιχο κροτάλισμα. Οι πιο μικρές προκομηχανές έκαναν μικρότερο θόρυβο, αλλά πολύ πιο γρήγορο. Όσο πιο χοντρό ήταν το σύρμα που τραβούσαν και πιο μεγάλες οι πρόκες, το κροτάλισμα αυτό ήταν πολύ πιο αργό.

Άκουγε κανείς μια ποικιλία θα έλεγα κροταλισμάτων, ασύμμετρα μεταξύ τους, πολλές φορές όμως, λες και οι μηχανές αυτές ήθελαν από μόνες τους να συντονιστούν. Και κάποια δευτερόλεπτα μπορούσε ν' ακούσει κανείς να βγαίνει το ίδιο κροτάλισμα. Ήταν μια συναυλία θα έλεγα από διάφορους ήχους, που θα

μπορούσε κανείς να συνθέσει μια μουσική. Αυτό το κροτάλισμα λοιπόν με νάρκωνε ή με ζάλιζε, ή με κοίμιζε. Έτσι, κοιμόμουν αρκετές ώρες.

Το βράδυ, πάλι μ' έπαιρνε ο πατέρας μου και περπατηστά ή στην αγκαλιά του, κατεβαίναμε στο σπίτι μας στην οδό Βασιλικών. Το βράδυ συνήθως πηγαίναμε σε ένα μαγειρείο, στου Αϊμαμίτη για να φάμε. Το μαγειρείο αυτό ήταν επί της οδού Υμηττού απέναντι από την κεντρική είσοδο του μηχανοστασίου και του κεντρικού εργοστασίου των ΣΠΑΠ, Σιδηρόδρομοι Πειραιώς Αθηνών Πελοποννήσου.

Εδώ να κάνω μία παρένθεση. Τότε υπήρχαν δύο δίκτυα σιδηροδρόμων. Ο μικρός σιδηρόδρομος των ΣΠΑΠ, που πήγαινε στην Πελοπόννησο και το διεθνές τραίνο που λεγόταν ΣΕΚ, Σιδηρόδρομοι Ελληνικού Κράτους. Σήμερα, τα δύο δίκτυα αυτά είναι ενωμένα και ονομάζονται ΟΣΕ. Εκεί λοιπόν στου Αϊμαμίτη ήταν το στέκι του πατέρα μου. Σύχναζαν όλοι οι σιδηροδρομικοί, ιδίως τα βράδια που γύριζαν από τα ταξίδια οι μηχανοδηγοί και οι θερμαστές, εκεί καθόντουσαν να πιουν ένα καφέ και τα λέγαν με τον πατέρα μου, πρώην συνάδελφοι, ορισμένοι μάλιστα από αυτούς θα πω και υφιστάμενοι του.

Σε αυτό το διάστημα όμως, έπεσε μία επιδημία γρίπης, δεν ξέρω αν ήταν σε όλη την Ελλάδα, αλλά σίγουρα ο Πειραιάς και η Αθήνα αναστέναξαν. Αυτή την επιδημία την έλεγαν δάγκειο. Δεν ξέρω αν ήταν η επιστημονική ονομασία της γρίπης αυτής ή καλαμπουρίζοντας είχαν δώσει αυτό το όνομα, γιατί αν έμενε κάποιος όρθιος, δηλαδή δεν προσβάλετο από την επιδημία αυτή, τον πείραζαν μερικοί και του έλεγαν, «βρε,

εσένα δεν σε δάγκωσε ο δάγκειος;» Και ούτω καθεξής.

Αυτή η επιδημία λοιπόν με έριξε στο κρεβάτι περίπου τέσσερους μήνες. Λίγο έλειψε να πεθάνω. Συνήλθα όμως με τη φροντίδα της θείας της Κανέλλας, τη φροντίδα της κυρ-Αντώναινας της Ζαΐμαινας, και τη φροντίδα της κυρά Κουλιέραινας. Όταν συνήλθα δεν με έπαιρνε πια ο πατέρας στο εργοστάσιο. Ήμουν αδύνατος.

Άρχισα σιγά σιγά να βγαίνω, να παίζω με τα παιδιά της ηλικίας μου στη γειτονιά μας. Οι δύο καλύτεροι φίλοι μου ήταν τα τελευταία παιδιά του θείου του Διονύση, ο Κώστας και ο Γιάννης. Ο Γιάννης, συνομήλικος μου περίπου, με κάτι μήνες διαφορά, ο Κώστας, δύο χρόνια μεγαλύτερος. Αυτά ήταν τα τελευταία εν ζωή παιδιά του θείου μου του Διονύση, γιατί είχε κάνει πολλά παιδιά, αλλά έχασε πάρα πολλά.

Βγαίνοντας λοιπόν να παίζω, απέναντι στο σπίτι μας λίγο λοξά στην γωνία υπήρχε ένα μεγάλο ψιλικατζίδικο. Αυτό ήταν του κυρ-Παναγιωτάκη όπως τον λέγαμε και όταν άνοιγε το μαγαζί του, δεξιά και αριστερά έβαζε κάτι ταμπλό στα οποία κρέμαγε, όπως τα περίπτερα τις εφημερίδες, κρέμαγε σχέδια με φιγούρες του Θεάτρου Σκιών και βιβλιαράκια με παραστάσεις επίσης του Θεάτρου Σκιών.

Εκεί καρφωνόμουν να βλέπω αυτά τα μαγικά ανθρωπάκια τα ζωγραφισμένα και εκεί μαζευόντουσαν και όλα τα παιδιά. Καθόμουν τόσες ώρες σε σημείο που αναγκαζόταν να βγαίνει να με διώχνει γιατί βαριόταν να με βλέπει. Οι πρώτοι μου φίλοι ήταν τα δύο πρώτα μου εξαδέλφια, ο Κώστας και ο Γιάννης, περίπου συνομήλικοι μου, και τα άλλα παιδιά της γειτονιάς.

Πρέπει να πω εδώ ότι εκτός από τα κλασικά παιχνίδια, που είχαν τότε τα παιδιά, το τόπι όπως το λέγαμε -η μπάλα ήταν άγνωστη για μας-, το κυνηγητό, το κρυφτό και άλλα, το σοβαρότερο παιχνίδι και το πιο διασκεδαστικό για τα παιδιά ήταν το Θέατρο Σκιών δηλαδή ο Καραγκιόζης. Έπαιρναν από το περίπτερο τα σχέδια, τα κόλλαγαν πάνω σε χαρτόνια, τα ψαλίδιζαν γύρω γύρω, τα μοντάρανε και με αυτές τις φιγούρες έκαναν τις παιδικές παραστάσεις τους.

Εκεί λοιπόν μαζευόμαστε όλα τα παιδιά και πολλές φορές τα παιδιά συγκροτούσαν ομάδες, να πω συνεταιριστικές και βάζαν τη δεκάρα τους, το εικοσαράκι τους και κάναμε συμβούλια και διαβούλια, πολλές φορές είχα δώσει και εγώ κάτι δεκάρες, ποιο σχέδιο θα πάρουν, ποιο βιβλιαράκι θα πάρουν, τι παράσταση θα κάνουν.

Τότε όμως όλα τα σπίτια είχαν μεγάλες αυλές. Μπορούσαν εύκολα να στήσουν μία σκηνούλα, ακόμη ευκολότερα μάλιστα ήταν σε ένα παλιοτράπεζο από κάτω, στα δύο ποδαρικά να στηρίξουν ένα πανάκι με ένα κερί ή με μια λάμπα, να βγάζουν αυτά τα φιδάκια που έφτιαναν.

Κάτω λοιπόν από το τραπέζι, στριμωγμένα 5-6 παιδιά με μια λάμπα, τότε να καίγονται, τότε να σβήνει η λάμπα, έκαναν κάποιες παιδικές παραστασούλες. Δεν έλειπε όμως και ο ανταγωνισμός. Έτσι, όσο εύκολα συγκροτούμεθα σε μια ομάδα συνεταιριστική, τόσο εύκολα χωρίζαμε και τα διαλύαμε και κάθε ένας έπαιρνε το μερίδιο του. Αυτό όμως δεν κρατούσε για πολύ, γιατί την επομένη ή την μεθεπομένη έπρεπε να παίζουμε.

Είχαμε όλα τα παιδιά αυτό το μικρόβιο. Έτσι,

ξανασμίγαμε και άρχιζε πάλι το ίδιο παιχνίδι. Πρέπει να πω όμως ότι τα σχέδια εκείνης της εποχής, ήτανε πιο λεπτομερειακά, πιο μεγάλα. Ακόμη, είχαν οδηγίες πώς θα σκαλίζεται η φιγούρα. Γιατί, αυτά τα κομματάκια που έπρεπε να βγουν τα σημείωναν όλα με λευκό. Όσα λευκά λοιπόν υπήρχαν, όπως τα κουμπιά, τα στολίδια του γελέκου, το μάτι, το αυτί, αυτά τα σημείωναν λεπτομερώς στα σχέδια. Αναγκάζομαστε λοιπόν για να κάνουμε αυτό το σκάλισμα, τη διάτρηση δηλαδή, γιατί αυτή είναι η πραγματική του ονομασία, να χρησιμοποιούμε κοπιδάκια.

Ποια ήταν αυτά τα κοπιδάκια όμως; Για μας ήτανε πάρα πολύ εύκολο γιατί περνούσε δίπλα μας ο σιδηρόδρομος. Εκεί λοιπόν στις ράγες επάνω, βάζαμε πρόκες δύο τριών μεγεθών, παχιές, πιο ψιλές, πιο ψιλές, περνούσε το τρένο, τις πάταγε, τις έκανε πλακουτσές και μετά για να βγει λίγο η μύτη της πρόκας, τα τρίβαμε στις πλάκες και τις κάναμε να είναι κοφτερές. Με αυτό τον τρόπο κάναμε τα κοπιδάκια μας με τα οποία σκαλίζαμε τις φιγούρες.

Αν δεν βαριόμαστε και για να παίζουμε πολλές φορές, αυτή την ίδια δουλειά την κάναμε και στις ράγες του τραμ. Και το τραμ ήταν κοντά μας, περνούσε από την οδό Ρετσίνα, εκεί πηγαίναμε πάλι και βάζαμε τις πρόκες και γινόταν το ίδιο πράγμα.

Έτσι, μπορούσαμε και σκαλίζαμε κατά την εντολή που είχε το σχέδιο, και αφαιρούσαμε ορισμένα σημεία από τα φιγουράκια που φτιάχναμε για να φαίνονται καλύτερα στο πανί. Τα σκαλίσματα αυτά έδιναν το χαρακτήρα του προσώπου.

Ο πατέρας μου λοιπόν μου είχε πει, να πηγαίνω το

βράδυ μετά το παιχνίδι μου όποτε θέλω στο μαγειρείο του Αϊμαμίτη, εκεί να περιμένω και τον αδελφό μου, να τρώμε και να πηγαίνουμε στο σπίτι μας. Κάπως έτσι πέρασαν τα δύο πρώτα χρόνια της ορφάνιας μου.

Κεφάλαιο 4ο

ΠΩΣ ΒΡΕΘΗΚΑ Ή ΜΑΛΛΟΝ

ΠΩΣ ΜΕ ΠΗΓΑΝ

ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΣΕ ΘΕΑΤΡΟ ΣΚΙΩΝ
ΣΕ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΚΙΩΝ

Ένα βράδυ όπως μου είχε πει ο πατέρας μου, πήγα στο μαγειρείο του Αϊμαμίτη να τον βρω για να φάμε. Όμως πήγα λίγο νωρίτερα, μπήκα μέσα, ο πατέρας μου δεν ήταν εκεί και βγήκα έξω να παίξω για να περάσει η ώρα. Δίπλα στο μαγειρείο είχαν ανοίξει ένα σκάμμα, ένα χαντάκι, για να περάσουν όπως έλεγαν οι σωλήνες του νερού.

Εγώ μπήκα σε αυτό το χαντάκι, σε αυτό το σκάμμα και έπαιζα. Αυτό ήταν καμιά ογδονταριά μέτρα. Ανεβοκατέβαινα λοιπόν κάνοντας το τραινάκι για να περάσει η ώρα μου. Δίπλα στο σκάμμα, απέναντι από το μαγειρείο, υπήρχαν σπιτάκια, το δρομάκι αυτό ήταν δύο τρία μέτρα. Δεν είχε καν όνομα, αργότερα όταν γκρεμίστηκαν τα σπίτια εκείνα, ονομάστηκε οδός Αγίου Φιλίππου γιατί ένα από εκείνα τα σπίτια το κληροδότησαν και το έκαναν εκκλησία παλαιοημερολογιτών. Σήμερα ο δρόμος αυτός λέγεται οδός Αγίου Φιλίππου. Έπαιζα λοιπόν σ' εκείνο το σκάμμα.

Δίπλα στο σκάμμα, σε μια εξώπορτα κάθεται μία κοπέλα - πρέπει να ήταν άνοιξη. Με ρώτησε η κοπέλα αυτή, «τέτοια ώρα γιατί δεν πας στο σπίτι σου; Θα σε γυρεύει η μητέρα σου». «Εγώ», της είπα, «δεν έχω μητέρα, η μητέρα μου πέθανε». Μου λέει η κοπέλα αυτή. «Έρχεσαι να σε πάρω εγώ σαν παιδί μου;» Εγώ της είπα, «έρχομαι, αλλά πρέπει να ρωτήσω και τον πατέρα μου».

Απάνω στην ώρα φάνηκε ο πατέρας μου. Τον πλησίασα και του είπα ότι η κοπέλα αυτή θέλει να με πάρει κοντά της, σαν παιδί της. Εν τω μεταξύ τον πλησίασε και η κοπέλα, μίλησαν, προφανώς θα της είτε τη συμφορά που τον είχε βρει. Κάποια στιγμή με ρώτησε ο πατέρας μου, «Βαγγελάκο θέλεις να μείνεις μαζί με την κυρία Μαρίκα;» Ήταν και η πρώτη φορά που άκουγα το όνομα της. Εγώ του είπα, «θέλω πατέρα». Κάτι κουβέντιασαν πάλι, με χάιδεψε, με άφησε και πήγε στο μαγειρείο για να φάει.

Η Μαρίκα λοιπόν, όπως θα τη λέω από δω και πέρα, «η θεία-Μαρίκα» η ψυχομάννα με πήρε, με έβαλε στο σπίτι, έβαλε τη σκάφη, μου έκανε μπάνιο, μου πέταξε τα ρουχαλάκια, τα έπλυνε, τα στέγνωσε, τα σιδέρωσε, τι έκανε, μου τα ξαναφόρεσε. Μετά από λίγη ώρα ήρθε ένας νεαρός, μεγάλος, καμιά τριανταριά χρονών, ίσως και μεγαλύτερος. «Καλησπέρα», είπε. Άκουσα τη Μαρίκα που του είπε, «καλησπέρα Νίκο μου». Κατάλαβα ότι πρέπει να είναι ο άντρας της. Με είδε εμένα και ρώτησε. «Τι έχουμε Μαρίκα, μουσαφίρη;» «Ναι», του λέει, «αυτό το παιδί είναι γειτονάκι, έχει πεθάνει η μητέρα του τώρα, και ήτανε έξω και θέλω να το κρατήσουμε εδώ κοντά μας, είναι γειτονάκι».

Συγκατατέθηκε ο άνθρωπος, έκανε και αυτός το μπάνιο του, πρέπει να δούλευε σε κάποιον αλευρόμυλο εκεί της γειτονιάς γιατί ήτανε έτσι σκονισμένος με αλεύρια. Πλύθηκε κι αυτός ο άνθρωπος, καθίσαμε και φάγαμε. Τρώγοντας άρχισε να με ρωτάει πώς και τι και του εξήγησα όλη την οικογενειακή μας τραγωδία. Για μένα ήταν μια χαρούμενη μέρα. Χαρούμενοι πρέπει να ήταν η Μαρίκα και ο Νίκος γιατί συνεχώς με πείραζαν και γελούσαν. Ε, φάγαμε, αποφάγαμε και κοιμηθήκαμε.

Την άλλη μέρα το πρωί, με πήρε η Μαρίκα από το χέρι και πήγαμε στα καταστήματα της γειτονιάς, μου αγόρασε διάφορα ρουχαλάκια. Ό,τι δηλαδή χρειαζόταν ένα παιδί της ηλικίας μου για να ντυθεί. Μου αγόρασε και παπουτσάκια, καθάρισε και τα δικά μου και η ζωή άρχισε να κυλάει όμορφα. Με έντυσε καλά καλά με τα καινούρια ρουχαλάκια, ήμουν τόσο όμορφα ντυμένος και ένιωθα πάρα πολύ όμορφα και άνετα, ευτυχισμένος και χαρούμενος. Και νομίζω, ήτανε μια από τις ομορφότερες ημέρες της ζωής μου μετά το θάνατο της μητέρας.

Έτσι προχωρούσε ο καιρός. Τον πατέρα μου τον έβλεπα τακτικά γιατί τα βραδάκια πήγαίνα στο μαγειρείο, αφού ήταν απέναντι στο σπίτι μας, έβλεπα και τα αδέρφια μου. Όμως η μητέρα της Μαρίκας άρχισε να της γκρινιάζει για μένα. Άκουσα που της έλεγε, «τι το ήθελες αυτό το παιδί;» Πολλές φορές όμως της γκρινιάζε και για τον άντρα της. Δεν ξέρω τι προηγούμενα μπορεί να είχε μαζί του. Δεν καταλάβαινα τίποτα. Όμως η γκρίνια ήταν γκρίνια. Πολλές φορές η Μαρίκα όταν της γκρινιάζαν, με έπαιρνε παράμερα ή έπαιρνε τη μητέρα της και πήγαινε στο άλλο δωμάτιο. Όμως η γκρίνια συνεχιζότανε.

Μια ημέρα, είχε αρχίσει να μπαίνει καλοκαίρι, μια ημέρα λουπόν που πρέπει να ήταν Κυριακή, λέει ο Νίκος, «Βαγγελάκη σήμερα το βράδυ θα πάμε περίπατο». «Πού θα πάμε θείε Νίκο;» Μου λέει, «θα πάμε στο

Πασαλιμάνι». Τότε υπήρχαν δύο μεγάλοι περίπατοι στον Πειραιά. Το Πασαλιμάνι και το Νέο Φάληρο. Για αυτό το δεύτερο, θα μιλήσω αργότερα.

Πράγματι με πήρανε από το χέρι, κατεβήκαμε στην οδό Ρετσίνα, πήραμε το τραμ και κατεβήκαμε στο Πασαλιμάνι. Στο περίπατο μας απάνω συναντήσαμε ένα Θέατρο Σκιών, έναν Καραγκιόζη. Εγώ όταν είδα τις πολύχρωμες ρεκλάμες σταμάτησα και άρχισα να χαζεύω σαν μαγεμένος. Δεν ξέρω αν ήθελαν να μπουν στον Καραγκιόζη, όμως είδαν την επιμονή μου και την αγωνία μου που έβλεπα αυτά τα ωραία πράγματα τα ζωγραφιστά και μπήκαμε μέσα στον Καραγκιόζη. Εκεί έπαιζε ο Θανάσης Δεδούσαρος.

Το θέατρο αυτό ήταν στην ακτή Μουτσοπούλου, απέναντι από τον Όμιλο Ερετών ή στο Λεμβαρχείο όπως το έλεγαν. Σήμερα στο κτήμα αυτό βρίσκεται μια κλινική που λέγεται Λευκός Σταυρός. Μετά τον θάνατο του Θανάση Δεδούσαρου, στο θεατράκι του Λεμβαρχείου αρχίζει τη σταδιοδρομία του ο Χρήστος Χαρίδημος. Για τον Χαρίδημο θα μιλήσω εκτενέστερα από την εποχή πια που τον γνωρίζω προσωπικά, ο οποίος με βοήθησε πάρα πολύ.

Εκείνη η παράσταση μου έμεινε αλησμόνητη. Την έβλεπα όλη τη νύχτα στο ύπνο μου. Από τότε, όταν η Μαρίκα με ρωτούσε, «τι παιχνίδια θέλεις να σου πάρω» της έλεγα, «σχέδια με φιγούρες του Καραγκιόζη». Τα έπαιρνε, τα κολλούσε σε κάτι χαρτονάκια που έβρισκε, τα ψαλίδιζε γύρω γύρω, ένωνε τα πόδια και τις μέσες τους, τα κινούσε και μου διάβαζε και μερικές λέξεις από τα βιβλιαράκια που αγόραζε.

Σ' ένα δεύτερο περίπατο, πάλι στο Πασαλιμάνι,

βρεθήκαμε μπροστά στο θέατρο του Δεδούσαρου. Εγώ κοντοστάθηκα, νόμιζα ότι θα μπούμε μέσα. Με πλησίασε ο θείος ο Νίκος και μου είπε, «Βαγγελάκη, σήμερα θα πάμε σ' ένα άλλο Θέατρο Σκιών».

Εγώ ευχαριστήθηκα, περπατήσαμε καμιά τετρακοσαριά μέτρα, προσπεράσαμε το θέατρο του Δεδούσαρου και βρεθήκαμε στο πρώην ρώσικο νοσοκομείο. Εκεί τώρα είναι μια ναυτική υπηρεσία. Προχωρήσαμε λίγο ακόμη και βρεθήκαμε στο λιμανάκι της Φρεαττύδας, όπως άκουσα να το λένε. Το λιμανάκι της Φρεαττύδας είναι ο πρώτος κολπίσκος μετά το Πασαλιμάνι, επί της ακτής Θεμιστοκλέους. Εκεί, έπαιζε ένας καραγκιοζοπαίχτης, ο Γιάννης ο Μώρος.

Το 1928 στον Πειραιά υπήρχαν δύο μεγάλα μόνιμα Θέατρα Σκιών, του Μώρου και του Δεδούσαρου. Είμαστε τώρα στη Φρεαττύδα, κατεβήκαμε μία σκάλα, ήταν απλωμένα καθίσματα γεμάτα κόσμο, πήρε κάτι χαρτάκια, τα εισιτήρια δηλαδή, όμως πρέπει να πω ότι τότε δεν υπήρχαν ακόμη εισιτήρια σφραγισμένα, δεν υπήρχε δηλαδή επόπτης δημοσίων θεαμάτων, πλήρωνε ο κόσμος, έπαιρνε ένα χαρτί, ένα μπιλιέτο, του έδιναν και ένα λουκούμι κατ' άτομο και αυτό ήταν όλο. Πολύ αργότερα άρχισαν να σφραγίζονται τα εισιτήρια και να εισπράττει φόρο δημοσίου θεάματος το κράτος.

Πήρε τα εισιτήρια, κατεβήκαμε κάτω και παρακολούθησα μια παράσταση από τον Γιάννη τον Μώρο. Η παράσταση ήταν καταπληκτική. Θυμάμαι εκείνη τη βροντώδη φωνή του Γιάννη του Μώρου. Πολλές φορές άμα φυσούσε νοτιάς ακουγόταν η φωνή του ακόμα και στο Πασαλιμάνι.

Αυτή η παράσταση μου έκανε κατάπληξη γιατί στο

τέλος, στο φινάλε του έργου δηλαδή, γινόταν μία μονομαχία ενός Έλληνα οπλαρχηγού και ενός Τούρκου αράπη. Αυτή η μονομαχία με μάγεψε, μου έχει μείνει στη μνήμη ολοζώντανη. Σήμερα πια, που ήδη συνταξιούχος εγώ και φτασμένος του επαγγέλματος, αναρωτιέμαι αν η μονομαχία που έκανα εγώ όταν έπαιζα, μπορούσε να συγκινήσει τόσο τα παιδιά ή και τους μεγάλους. Όμως, ασυγκρίτως, είναι πιο βελτιωμένη σήμερα η τέχνη μας. Τέλος βγήκαμε και πήγαμε στο σπίτι.

Θα προσπαθήσω τώρα να περιγράψω λίγο αυτό το θεατράκι. Όσο μπορώ και όσο το είδα εκείνο το βράδυ. Το λιμανάκι της Φρεαττύδας, είναι ο πρώτος κολπίσκος μετά το Πασαλιμάνι. Το θεατράκι λοιπόν του Γιάννη του Μώρου ήτανε σε αυτό τον κολπίσκο. Η φύση από μόνη της φαίνεται, είχε κάνει μια επιχωμάτωση σε αυτό το λιμανάκι, στο μεγαλύτερο μέρος του. Δεξιά στο λιμανάκι υπήρχαν τεράστια βράχια, που έπαιζαν και ρόλο κυματοθραύστη. Έτσι η θάλασσα δεν ενοχλούσε αυτό το λιμανάκι.

Κάτω από τα βράχια πήγαιναν και άραζαν ορισμένα ψαροκάικα όταν γύριζαν από την ψαριά τους και κατέβαινε ο κόσμος της περιοχής και ψώνιζε φρέσκο ψαράκι. Και δίπλα άφηναν και ορισμένα βαρκάκια. Στο κέντρο του λιμενίσκου υπήρχε μια εξέδρα καμιά δεκαπενταριά είκοσι μέτρα, ξύλινη πρέπει να ήταν. Δεξιά και αριστερά, ήταν επίσης δεμένα βαρκάκια. Ρώτησα το θείο το Νίκο και μου είπε ότι μπαίνουν πολλοί άνθρωποι, δίνουν κάτι δραχμές στον βαρκάρη και τους κάνει περίπατο με τη βάρκα, βαρκάδα δηλαδή.

Τους πήγαιναν μέχρι το νησάκι του Κουμουνδούρου. Αριστερά αριστερά από το λιμανάκι, δεν υπήρχε

τίποτα. Τώρα, κατεβαίνοντας από τη σκάλα στο λιμανάκι, για να βρεθούμε μπροστά στη σκηνή που είχε το θέατρο του ο Γιάννης ο Μώρος, έπρεπε να κάνουμε μεταβολή. Η σκηνή του Γιάννη του Μώρου βρισκόταν σχεδόν κάτω από την Ακτή Θεμιστοκλέους, στον άσφαλο που είναι σήμερα. Έτσι για να βρεθείς μπροστά στη σκηνή, έπρεπε να κάνεις μεταβολή. Αυτό ήταν το θεατράκι του Γιάννη του Μώρου.

Πολλές φορές άμα είχε δυνατή παλίρροια, η θάλασσα μπορούσε να μπει μες τα πρώτα καθίσματα. Λέω λοιπόν ότι το θεατράκι του Γιάννη του Μώρου ήτανε θέατρο εν θαλασσή! Μακάρι να μπορούσαν και σήμερα να βρεθούν τέτοιοι χώροι για να γίνουν τέτοια θεατράκια. Ήταν το πιο ρομαντικό θέατρο του Πειραιά. Εκτός από τον Γιάννη τον Μώρο όμως, το λιμανάκι της Φρεαττύδας ήταν η μούσα ενός μεγάλου πειραιώτη ποιητή, του Λάμπρου Πορφύρα. Εκεί με τους ψαράδες καθόταν, σιγοκουβέντιαζε και εμπνεόταν τα ποιήματα του, βέβαια και από άλλα περιστατικά.

Απέναντι στο λιμανάκι, στην ακτή Θεμιστοκλέους, υπάρχει ένα κηπάριο, εκεί βρίσκεται και η προτομή του Λάμπρου Πορφύρα. Όμως αν δεν το ξέρει κάποιος, πρέπει να ψάξει πολύ να τη βρει γιατί είναι πολύ χωσμένη. Έτσι αποχαιρέτησα το θέατρο του Γιάννη του Μώρου. Σήμερα, τίποτα πια δεν θυμίζει από εκείνο το τοπίο. Όλα έχουν αλλάξει και κανείς δεν ξέρει ότι εκεί βρισκόταν ένα λιμανάκι τόσο σημαντικό για τους Πειραιώτες. Έτσι, ακόμα κι εγώ που κατεβαίνω τώρα καμιά φορά, νομίζω ότι βρίσκομαι σε άλλον τόπο, δεν υπάρχει τίποτα που να θυμίζει εκείνη την εποχή το λιμανάκι της Φρεαττύδας ή του Μπαϊκούτση.

Όταν μεγάλωσα, αυτό το χώρο τον επισκεπτόμουν πάρα πολλές φορές γιατί αργότερα, πριν ξηλώσουν τα βράχια για να γίνει ο λιμενοβραχίονας που υπάρχει σήμερα, είχαν στήσει κάτι παραγκάκια, να πω κάτι καμπίνες, δυο τρεις καμπίνες που πήγαιναν μερικοί, άφηναν τα ρούχα τους, έδιναν κάτι δραχμούλες, και έκαναν το μπάνιο τους ή ψάρευαν. Αυτές τις καμπίνες τις λέγαμε Τα Μπάνια του Λουδάρου. Έτσι άλλαξε και ονομασία το λιμανάκι αυτό. Αργότερα έγινε ένα μεγάλο πατσατζίδικο που πήγαιναν οι ψαράδες κι έτρωγαν κάνα βραστό ή την κακαβιά τους, το ονόμασαν Λιμανάκι του Μπαϊκούτση, δεν ξέρω την ιστορία του.

Αυτή είναι η περιγραφή του θεάτρου του Γιάννη του Μώρου. Μετά από το θάνατο του Μώρου, σε αυτό το χώρο δεν ξανάπαιξε Θέατρο Σκιών. Μπορώ λοιπόν να πω ότι ήμουν τυχερός που με αξίωσε ο θεός να ακούσω και να απολαύσω αυτούς τους δύο μεγάλους του Πειραιά, τον Γιάννη τον Μώρο και τον Θανάση Δεδούσαρο γιατί λίγα χρόνια μετά και οι δύο τους μας άφησαν κληροδότημα την τέχνη τους και την αγάπη τους.

Φεύγοντας λοιπόν από το θέατρο του Μώρου ήμουν πάρα πολύ ευχαριστημένος, ήμουν χαρούμενος, επιστρέψαμε στο σπίτι και ήλπιζα ότι αυτοί οι περίπατοι θα επαναληφθούν. Στο σπίτι όμως με τη Μαρίκα, συνεχιζότανε η γκρίνια. Όχι μόνο για μένα, αλλά η μητέρα της της γκρίνιαζε και για τον άντρα της ενώ κατά την δική μου παιδική αφέλεια ήταν ένας εξαιρετικός άνθρωπος. Πολλές φορές αρπαζόντουσαν. Προσπαθούσε η Μαρίκα να μη βρίσκομαι εγώ σε αυτή τη γκρίνια. Περνούσε όμως ο καιρός και κάποιο βράδυ έστρωσε η Μαρίκα τραπέζι να φάμε. Μου λέει, «έλα

Βαγγελάκη να φάμε». Εγώ κοντοστάθηκα και τη ρώτησα, «δεν θα περιμένουμε το θείο το Νίκο;» Μου είπε, «δεν θα έρθει», ή μάλλον, «δεν θα ξαναέρθει».

Τι είχε συμβεί; Ο Νίκος εξαιτίας της γκρίνιας της μητέρας της, είχε φύγει. Προφανώς, δεν ήταν παντρεμένοι. Την άλλη μέρα ήρθε η μητέρα της Μαρίκας, με ένα αμαξάκι, μάζεψαν τα ρούχα, πήρε και τη Μαρίκα και έτρεξα εγώ να ειδοποιήσω τον πατέρα μου ότι θα φύγουμε από κει. Ήρθε ο πατέρας μου, μίλησε με τη Μαρίκα, με ξαναρώτησε ο πατέρας μου, «θέλεις να πας με τη θεία τη Μαρίκα;» Εγώ του είπα, «θέλω». Φύγαμε από εκείνο το σπίτι, που είχα περάσει ωραίες ημέρες της ζωής μου. Φεύγοντας, πήγαμε στην οδό Φίλωνος, σε ένα ξενοδοχείο που λεγόταν Παράδεισος. Εκεί η μητέρα της Μαρίκας δούλευε σαν καθαρίστρια.

Στο ξενοδοχείο Παράδεισος έμεναν κάτι μουσικοί, που έλεγαν ότι δούλευαν σε διάφορα κέντρα διασκεδάσεως, συγκεκριμένα στα καμπαρέ. Και κάποιες κοπέλες που έλεγαν ότι χόρευαν, ήταν χορεύτριες στα καμπαρέ. Η γκρίνια της μητέρας της συνεχιζότανε. Μάλλον την Μαρίκα την έκανε καμαριέρα. Ίσως να επιδίωκε και κάτι άλλο. Δεν μπορούσα να καταλάβω. Όμως με ενοχλούσε πολύ η γκρίνια της μητέρας της Μαρίκας. Τσακωνόταν μαζί της συνεχώς για μένα, «τι το ήθελες αυτό το παιδί;» Η Μαρίκα δεν αντιμιλούσε, θες από φόβο ή από σεβασμό.

Όσο έμεινα μαζί της όμως δεν μου έλειψε τίποτα, και προσπαθούσε να μην καταλαβαίνω τίποτα από αυτή τη γκρίνια. Το περιβάλλον αυτό όμως δεν μου άρεσε, δεν μπορώ να εξηγήσω τους λόγους. Και η νοσταλγία βέβαια ότι είχα χάσει τον πατέρα μου, ενώ όσο μέναμε

εκεί κοντά στο μαγειρείο, κάθε βράδυ σχεδόν έβλεπα τον πατέρα μου και τον αδελφό μου τον Παύλο.

Κάποια μέρα κάθεται σε ένα καναπεδάκι, κάθισα και εγώ δίπλα της και με έπιασαν τα κλάματα. «Τι έχεις Βαγγελάκη;» μου λέει. Της λέω, «Θεία Μαρίκα θέλω να φύγω, θέλω να πάω στον πατέρα μου». «Ναι», μου είπε, «μην στεναχωριέσαι». Την έχασα για λίγο, γύρισε και κρατούσε μία τσάντα και ένα τσαντάκι μικρό. «Στην τσάντα» μου λέει, «είναι τα ρουχαλάκια σου, σ' αυτό το τσαντάκι είναι τα Καραγκιοζάκια που φτιάξαμε παρέα». Τα έβαλε και αυτά μέσα στην τσάντα, κατεβήκαμε στο πεζοδρόμιο του ξενοδοχείου και μου είπε, «θα πάρεις αυτό τον δρόμο ίσα, δεν θα στρίψεις πουθενά». Και μου έδειξε την οδό Φίλωνος. Με φίλησε χίλιες φορές, μου έβαλε και κάτι δραχμές στην τσέπη μου, με ξαναφίλησε και άρχισα να διασχίζω την οδό Φίλωνος.

Έτσι απλά, όπως απλά με γνώρισε η Μαρίκα και με πήρε κοντά της, έτσι απλά άφησα τη Μαρίκα στο περιβάλλον που την κουβάλησε η μητέρα της. Δεν ξέρω τι έγινε αργότερα. Όμως ενδόμυχα είχα κάτι σκέψεις πολύ άσχημες που δεν μπορούσα στην ηλικία που ήμουν να τις εξηγήσω. Περνώντας μερικά χρόνια, κατέβηκα στην οδό Φίλωνος. Το ξενοδοχείο Παράδεισος λειτουργούσε αλλά τα πάντα εκεί μέσα είχαν αλλάξει. Ρώτησα και παραδίπλα και απέναντι, άλλωστε μόνο το όνομα της ήξερα, και αν επέμεινα περισσότερο θα με θεωρούσαν και τρελό, να ψάχνεις να βρεις μία Μαρίκα...

Δεν την ξαναείδα. Δεν ξέρω τι έγινε. Προσπάθησα πάρα πολύ. Αλλά οι προσπάθειες μου πήγαιναν στο βρόντο. Τέλος, «Μαρίκα δεν θα σε ξεχάσω ποτέ, γιατί εσύ έκανες τα πρώτα παιδικά μου παιχνίδια. Στάθηκες

σαν πραγματική μου μητέρα. Εσύ με πρωτοπήγες στον Καραγκιόζη, σε αυτό το θέαμα που έμελλε να γίνει αργότερα το επάγγελμα μου». Με φιλιά και με κλάματα έγινε ο αποχωρισμός.

Ακολούθησα λοιπόν την οδό Φίλωνος όπως με συμβούλεψε και μετά από καμιά εκατοστή βήματα γύρισα προς τα πίσω μου, έτσι ασυναίσθητα σαν να ήθελα να αποχαιρετήσω εκείνο το χώρο. Είδα τη Μαρίκα να κάθεται στο πεζοδρόμιο και να με παρακολουθεί. Μετά από λίγα βήματα ξαναγύρισα πάλι και είδα τη Μαρίκα να είναι στη μέση του δρόμου τώρα, για να έχει καλύτερη επαφή μαζί μου. Αυτό το έκανα δύο τρεις φορές, ώσπου στο τέλος λόγω της απόστασης έχανα και εγώ την επαφή με το χώρο. Έτσι λοιπόν συνέχισα την πορεία επιστροφής στο πατρικό, παίζοντας και χαζεύοντας στα βιβλιοπωλεία και ιδιαίτερα στα περίπτερα που είχαν σχέδια και βιβλιαράκια με παραστάσεις του Θεάτρου Σκιών.

Μετά από λίγη ώρα τερμάτισα την οδό Φίλωνος. Ανέβηκα ένα γεφυράκι που έτεμνε τις γραμμές του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου και βρέθηκα στην οδό Βασιλικών. Περπάτησα λίγα μέτρα και βρέθηκα μπροστά στο σπίτι που γεννήθηκα. Άνοιξα την πόρτα σαν να μην είχα φύγει ποτέ. Στη γωνιά που θυμάμαι ότι καθόταν η μητέρα μου και καθούρντιζαν οι γυναίκες τον καφέ, στην ίδια γωνιά καθόταν τώρα η κυρα-Κουλιέραινα και η κυρα-Ζαίμαινα. Ξαφνιάστηκαν που με είδαν. Σηκώθηκαν, με αγκάλιαζαν, με φίλαγαν ρωτώντας με, «Βαγγελάκη, πως πέρασες;»

Με έβαλαν κάθισα σε μια καρέκλα, μου έφεραν και γλυκά και μετά από λίγη ώρα σηκώθηκα εγώ να πάω στο δωμάτιο που έμενα. Σηκώθηκε η κυρα-Ζαίμαινα και μου είπε, «Βαγγελάκη, ο πατέρας σου και τ'

αδέλφια σου δεν μένουν πια εδώ. Το σπίτι ήταν μεγάλο και δεν μπορούσαν να το περιποιηθούνε. Μένουν εδώ παρακάτω. Αν θέλεις, κάθισε λίγο και να σε πάμε εμείς αργότερα στο μαγειρείο του Αϊμαμίτη». Εγώ τους είπα, «τον θυμάμαι το δρόμο» γιατί πήγαινα κάθε βράδυ σχεδόν πριν φύγω. Έτσι τις ευχαρίστησα και έφυγα.

Βγαίνοντας από το σπίτι βρήκα παιδιά της γειτονιάς, παλιούς φίλους. Έκαναν χαρές, και με προσκάλεσαν να πάω σε μια παράσταση Καραγκιόζη που θα είχαν το βράδυ. Εγώ τους είπα, «όχι σήμερα, θα πάω να βρω τον πατέρα μου, όμως θα έρθω αύριο». Και ακόμα τους είπα ότι, «έχω κι εγώ μαζί μου Καραγκιοζάκια». Και έφυγα, πήγα για τον πατέρα μου.

Πράγματι, ήταν εκεί στο μαγειρείο. Με ρώτησε, «τι έγινε Βαγγελάκο;» Του λέω, «πατέρα γκρίνιαζε πολύ η μητέρα της Μαρίκας και δεν μπορούσα γιατί κάθε μέρα η Μαρίκα έκλαιγε». «Κάθισε» μου λέει, «τώρα σε λίγο θα έρθει και ο αδελφός σου να φάμε και να φύγετε να πάτε στο καινούργιο μας σπίτι». Πράγματι σε λίγο ήρθε ο αδελφός μου, φάγαμε και αφού τελείωσε το φαγητό μας είπε ο πατέρας στο αδελφό μου

Παύλο, «Παύλο, πάρε το μικρό από το χέρι και πηγαίνετε στο καινούργιο μας σπίτι και θα έρθω κι εγώ σε λίγο». Με πήρε πράγματι ο αδελφός μου και ξεκινήσαμε για το καινούργιο μας σπίτι.

Κεφάλαιο 5ο
ΣΤΟ ΣΑΡΑΒΑΛΟ ΤΟΥ ΜΑΪΝΑ

Κρατώντας τον αδελφό μου από το χέρι διασχίσαμε την οδό Υμηττού, περπατήσαμε καμιά πεντακοσαριά μέτρα και κάποια στιγμή μου είπε ο αδελφός μου, «Βαγγελάκη πλησιάζουμε στο σπίτι». Έστριψε μία γωνία, που ήτανε η οδός Αλμυρίδος, προχωρήσαμε καμιά

πεννηνταριά βήματα και πλησίασε μια πόρτα, η οποία πόρτα έμοιαζε να είναι κλειστή. Προσπάθησε να την ανοίξει αλλά με την προσπάθεια του αυτή η μισή πόρτα έπεσε, γκρεμίστηκε. Τέλος, μπήκαμε μέσα.

Μόλις μπήκαμε στο χωλ, πέρα από το ζόφο, το σκοτάδι, που δεν έβλεπα τίποτα, εκατομμύρια ψύλλοι έπεσαν απάνω μου, σαν από τα μάτια, από τα ρουθούνια, από το στόμα, από τα αυτιά να ήθελαν να μπουν στη σάρκα μου. Εγώ άρχισα να φωνάζω, «Παύλο φοβάμαι, Παύλο φοβάμαι», περισσότερο μ' έσερνε ο αδελφός μου παρά περπατούσα. Και μετά από μερικά

βήματα μπήκε σε ένα δωμάτιο, άναψε κάτι σπέρτα και κατόρθωσε να βρει μία λάμπα του πετρελαίου. Την άναψε, σε λίγο άναψε και μία δεύτερη. Οι ψύλλοι έπεσαν επάνω στα λαμπόγυαλα σαν να ήθελαν να σβήσουν το φως γιατί τους ενοχλούσε.

Πέφτοντας όμως απάνω στα λαμπόγυαλα ήταν σαν να αυτοκτονούσαν γιατί καιγόntonταν. Τέλος κατόρθωσε να με βάλει στο κρεβατάκι του με κουκούλωσε καλά καλά και πώς κοιμήθηκα ένας Θεός το ξέρει. Ήταν η πιο τραγική νύχτα της ζωής μου, μέχρι εκείνη την εποχή. Το πρωί σηκώθηκε ο αδελφός μου να πάει στη δουλειά, σηκώθηκε και ο πατέρας μου. Ο πατέρας μου πριν φύγει μου είπε, «Βαγγελάκο, αν θέλεις έβγα έξω να καθίσεις λίγο, εγώ θα γυρίσω σε λίγο να καθαρίσουμε το σπίτι». Και πράγματι βγήκα από το σπίτι.

Απέναντι στο σπίτι αυτό υπήρχε ένα πεζούλι. Κάθισα στο πεζούλι, και άρχισα να φωτογραφίζω το σπίτι αυτό στη μνήμη μου. Η πρόσοψη του σπιτιού ήταν περίπου 8-9 μέτρα, στο κέντρο ήτανε η είσοδος, η κεντρική. Δεξιά από την είσοδο υπήρχε ένα ταβερνάκι ή ουζερί ή κάτι τέτοιο. Εκεί στο ταβερνάκι από το πρωί μέχρι το βράδυ, ερχόταν μία λατέρνα και έπαιζε όλο ζεϊμπέκικο.

Οι θαμώνες που μαζεύνονταν χόρευαν, φώναζαν, τσακωνόντουσαν, μάλωναν, καβγάδιζαν και ερχόταν το Γ' Αστυνομικό Τμήμα που ήταν πολύ κοντά και τους μάζευε. Την άλλη μέρα τα ίδια. Αριστερά από την κεντρική είσοδο, υπήρχε ένα δωμάτιο που όμως δεν επικοινωνούσε από την αυλή. Η είσοδος αυτού του δωματίου ήταν κατευθείαν στο δρόμο. Σε αυτό το δωμάτιο, έμενε μία άρρωστη γυναίκα, η οποία είχε δύο παιδιά.

Μπαίνοντας στο χωλ του σπιτιού, δεξιά υπήρχε ένα δωμάτιο και σε αυτό έμενε, όπως άκουσα να λένε, ο μανάβης ο Νικολός. Απέναντι στο δωμάτιο του μανάβη του Νικολού, υπήρχε μία σκάλα η οποία κάποτε πρέπει να πήγαινε στον πρώτο όροφο. Τώρα πήγαινε στο πουθενά. Γιατί τη σκάλα αυτή την είχε καλύψει ο μανάβης ο Νικολός με λαμαρίνες, είχε κλείσει δηλαδή τα σκαλοπάτια και κάτω από τη σκάλα είχε κάνει το... σαλόνι του γαιδάρου του. Εκεί ο γαιδαράκος έτρωγε, εκεί έπινε, εκεί κόπριζε.

Όπως καθόμουνα εγώ στο πεζούλι, κάποια στιγμή πέρασαν δύο παιδιά λίγο μεγαλύτερα από μένα. Κοντοστάθηκαν μπροστά μου και με ρώτησε ο ένας, «είσαι καινούργιος σε αυτή τη γειτονιά;» μου είπε. «Ναι», του είπα εγώ. «Και που κάθεσαι;» «Να, εδώ απέναντι σε αυτό το σπίτι», τους είπα. «Α, στο σαράβαλο του Μάινα», έκανε. Και ο άλλος συμπλήρωσε αμέσως, «δηλαδή εκεί που κάθεσαι η χτικιάρα».

Με το «χτικιάρα», το έβαλαν στα πόδια, χάθηκαν σαν αστραπή, εξαφανίστηκαν. Δεν κατάλαβα, τουλάχιστον τη λέξη χτικιάρα. Το σαράβαλο το κατάλαβα γιατί ήδη το ζούσα. Τέλος, έφυγαν· σε λίγο ήρθε ο πατέρας μου. Έπιασε το Νικολό, μπορώ να πω από το αντί και με γκρίνιες, καθάρισαν την κοπριά του γαιδάρου, φέρανε ασβέστη και ρίξανε κάτω άφθονο ασβέστη κι όταν στέγνωσε ο ασβέστης, ράντισαν όλο το σπίτι με ναφθαλίνη. Η ναφθαλίνη ήταν ένα απωθητικό για τους ψύλλους, για τους κοριούς και κάτι τέτοια που τότε υπήρχαν στα σπίτια.

Μετά από αυτή τη δουλειά που έκανε ο πατέρας μου, με πήρε να πάμε για το μαγειρείο του Αϊμαμίτη να

φάμε. Όταν κινήσαμε τον ρώτησα μετά από λίγα βήματα, «καλέ μπαμπά, γιατί σε αυτό το σαράβαλο;» Μου λέει, «Βαγγελάκο όταν σε πήρε η Μαρίκα, άρχισαν να με κυνηγάνε άσχημα, ήρθα λοιπόν σε αυτό το σαράβαλο σχεδόν νύχτα, να κρυφτώ περισσότερο πάρα να μείνω γιατί ήταν σχεδόν ακατοίκητο αυτό το σπίτι».

Μετά από αυτή την εξήγηση, τον ρώτησα, «μπαμπά, τι θα πει χτικιάρα;» Και μου είπε, «υπάρχει μία ασθένεια που λέγεται φυματίωση. Επειδή οι άνθρωποι αυτοί σπάνια γίνονται καλά, η κοινωνία τους λέει χτικιάρηδες. Έτσι εύκολα σε άρρωστους ανθρώπους, στους αδύνατους ανθρώπους, τους βάζουμε μία ετικέτα και τους λέμε αδύνατους, χτικιάρηδες και τα λοιπά. Αυτή η γυναίκα λοιπόν παιδί μου είναι φυματική, είναι καταδικασμένη, ο θεός να τη βοηθήσει».

Τα πρωινά που έβγαينا για να παίξω, έβλεπα αυτή την άρρωστη με μια τσάντα να παίρνει τους δρόμους. Δεν ήξερα πού πηγαίνει. Γύριζε όμως και η τσάντα της ήτανε κάπως γεμάτη. Ζητιάνευε δηλαδή, επαιτούσε για να θρέψει τα ορφανά της. Μια μέρα με ρώτησε και μένα, «είναι κι η μητέρα σου εδώ;» Της είπα, «όχι δεν έχω μητέρα, πέθανε η μητέρα μου» και έβγαλε μία φέτα ψωμί από την τσάντα της και μου λέει, «έλα Βαγγελάκη να φας, πάρ' το αυτό το ψωμάκι, ορφανό είσαι και συ».

Εγώ την ευχαρίστησα και της είπα, «τώρα περιμένω τον πατέρα μου να έρθει να πάμε να φάμε». Πολλές φορές έκανε αυτή τη χειρονομία. Έτσι περνούσαν οι μέρες. Εγώ έπαιζα με τα παιδιά της. Τα παιδιά όμως της γειτονιάς δεν τα πλησίαζαν, δεν περνούσαν ούτε μπροστά από την πόρτα της. Περνούσαν πάντα από

το απέναντι πεζοδρόμιο. Επειδή εγώ έπαιζα με τα παιδιά της άρρωστης, δεν έκαναν παρέα ούτε κι εμένα. Έτσι αναγκάζομαι και κατέβαινα στην παλιά μου γειτονιά στην οδό Βασιλικών.

Μετά από κάνα δυο μέρες άρχισαν να πονούν τα μάτια μου. Δάκρυζαν και τσίμπλιαζαν. Με είδε ο μανάβης ο Νικολός ένα πρωί με τα μάτια γεμάτα τσίμπλες και μου είπε με τον τραχύ τρόπο που μιλούσε, «ρε συ τι έχουν τα μάτια σου;» Του λέω, «θείο Νικολό, πονάνε». «Θα σου πω εγώ ένα φάρμακο να το κάνεις το βράδυ που θα πας να κοιμηθείς». Του λέω, «ποιο είναι αυτό το φάρμακο;» «Θα κατουρήσεις στη χούφτα σου και θα πλύνεις τα μάτια σου το βράδυ μόλις πας να κοιμηθείς» μου λέει. Και το έκανα ο καημένος. Όμως όταν έριξα τα ούρα στα μάτια μου, άρχισε ένα τσουξίμο που

κόντευα να πεθάνω. Νόμιζα ότι τυφλωνόμουν. Στο τέλος με πήρε ο ύπνος αλλά το πρωί τα μάτια μου ήταν κάπως καλύτερα.

Την άλλη μέρα το είπα του πατέρα μου τι έκανα. Και τον ρώτησα, «είναι φάρμακο τα ούρα πατέρα;» Και μου είπε, «όχι, αλλά τα ούρα, ιδίως τα παιδικά, που είναι καθαρά από ασθένειες, έχουν αμμωνία, όμως μην το ξανακάνεις.» Την άλλη μέρα πήγαμε σε έναν οφθαλμίατρο, μας έδωσε ένα κολλύριο και μου έβαζε δυο τρεις φορές την ημέρα και τα μάτια μου θεραπευτήκανε.

Ένα πρωί, ξύπνησα από ένα θόρυβο, από φασαρία που άκουγα έξω στο δρόμο. Σηκώθηκα, ήταν μαζεμένη η γειτονιά στο απέναντι πεζοδρόμιο και άκουσα που έλεγαν ότι της ήρθε αιμόπτυση και πέθανε. Πλησίασα την πόρτα της, ενώ από απέναντι μου φώναζαν, «μην μπαίνεις μέσα». Είδα τα δύο ορφανά να κάθονται πλάι της και να κλαίνε, να πνίγονται στους λυγμούς και να κολυμπάνε στο δάκρυ. Εκείνη την ώρα σαν αστραπή πέρασε η εικόνα της μητέρας μου όταν λιποθυμισμένη στην καρέκλα με κρατούσε στην αγκαλιά της χαϊδεύοντας με και μου έλεγε, «μικρό μου εσένα πού θα σε αφήσω;»

Άραγε εκείνη τη μαρτυρική νύχτα αυτή η φθισικιά μητέρα, καθώς κάθε σταγόνα αίμα που έβγαινε από τη σάρκα της, της αφαιρούσε τη ζωή, τι άραγε θα ήθελε να πει στα ορφανά της; Τέλος, απάνω σε αυτή τη στιγμή φάνηκε ο πατέρας μου. Πήρε και κάνα δυο άλλους, ειδοποίησαν - πώς, δεν ξέρω - τη Δημαρχία του Πειραιά να ενδιαφερθεί, να έρθει να κηδέψει αυτήν την χριστιανή.

Έτσι είναι οι άνθρωποι. Η χτικιάρα με τον θάνατο

της λύτρωσε αυτή τη γειτονιά από το σύνδρομο του φόβου της φυματίωσης. Ταυτόχρονα όμως λυτρώθηκε και εκείνη από όλους εκείνους τους διπρόσωπους και τους υποκριτές, που τώρα όλοι έκαναν τον φιλεύσπλαχνο.

Μετά από κάμποση ώρα, όπως άκουσα που έλεγαν, ήρθε η νεκροφόρα του Δήμου Πειραιά. Όμως, όταν λέω νεκροφόρα μην πάει το μυαλό σας σε εκείνες τις κλασικές νεκροφόρες, όπως αυτή για παράδειγμα που συνόδευσε τη μητέρα μου στο κοιμητήριο των Αγίων Αναργύρων. Η νεκροφόρα του Δήμου Πειραιά, ήταν ένα περίεργο κατασκεύασμα. Ένα ξεχαρβαλωμένο αμάξι, που είχαν φύγει τα παραπέτα και είχε μείνει μόνο η στρώση το πάτωμα και οι τέσσερις τροχοί του. Στη μέση του πατώματος, υπήρχε ένα πράμα σαν θήκη συρταριού. Σε αυτό το συρτάρι είχαν το φέρετρο.

Το αλογάκι που έσερνε αυτό το αμάξι ήταν σχεδόν ετοιμοθάνατο. Έβγαλαν το φέρετρο από αυτή τη θήκη, έβαλαν μέσα τη νεκρή μητέρα και πάει λέγοντας. Μπήκε το συνεργείο του δήμου στο δωμάτιο, το απολύμαναν όπως έλεγαν και το σφράγισαν. Οι γείτονες απέναντι, περίλυποι αναρωτιόντουσαν τάχα τι θα γίνουν τώρα αυτά τα ορφανά. Τώρα το ενδιαφέρον ήταν μεγάλο. Ενώ όσο ζούσε, κανείς δεν άνοιξε την πόρτα της να της πετάξει έστω κι ένα ξεροκόμματο. Αντίθετα μάλιστα, μάζευαν υπογραφές για να την διώξουν από εκείνο το μπουντρούμι που έμενε γιατί κινδύνευαν λέει να μολυνθούν. Τώρα, με το θάνατο της αυτή η άρρωστη, λύτρωσε τη γειτονιά.

Απέναντι λοιπόν, περίλυποι οι γείτονες λυπόντουσαν και έκλαιγαν τάχα, χωρίς δάκρυα. Αν όμως οι άνθρωποι αυτοί είχαν βάλει από ένα φράγκο, από μία δραχμή, θα μπορούσε μια νεκροφόρα της προκοπής να

σήκωνε αυτή τη νεκρή να την πάει στο κοιμητήριο. Τέλος, μόνο λύπη και ειρωνεία.

Όταν άρχισε αυτή η νεκροφόρα να διαβαίνει, άρχισε να τη σέρνει το άλογο, ήταν τόσο ξεχαρβαλωμένοι οι τροχοί του, που ο ένας πήγαινε δεξιά και ο άλλος αριστερά. Ήταν δηλαδή σαν τραμπάλα. Θα νόμιζε κανείς ότι μετά από λίγα βήματα μπορούσαν οι τροχοί του να ξεκολλήσουν. Έμοιαζε σαν έναν άνθρωπο που είναι σπασμένη η λεκάνη του και δεν μπορεί να βρει ισορροπία και πηγαίνει από πεζοδρόμιο σε πεζοδρόμιο. Ή σαν έναν μεθυμένο, που ενώ βρίσκεται στη μέση του δρόμου, λικνίζεται από κράσπεδο σε κράσπεδο. Και εκτός από αυτό, όταν άρχισε το αλογάκι να σέρνει αυτή τη νεκροφόρα, άρχισαν οι τροχοί να τσιρίζουν, να σκούζουν, να βγάζουν έναν θόρυβο ανατριχιαστικό.

Όπως διάβαινε λοιπόν, νόμιζε κανείς ότι αυτό το τσίριγμα που έκαναν οι τροχοί, σαν να είχαν τρυπώσει μέσα εκατοντάδες τριζόνια, ήτανε μια πένθιμη μουσική, ένα πένθιμο εμβατήριο που συνόδευε αυτή τη δυστυχημένη μητέρα στην αιώνια κατοικία της.

Έτσι λοιπόν η άρρωστη αυτή μητέρα οδηγήθηκε στο κοιμητήριο της Αναστάσεως, γιατί το κοιμητήριο των Αγίων Αναργύρων είχε κλείσει όπως έλεγαν. Χωρίς παπά και διάκο, αδιάβαστη λοιπόν αυτή η χριστιανή, αυτή η άρρωστη μητέρα πήρε το δρόμο για τον παράδεισο. Οι γείτονες έμεναν εκεί να μονολογούν και σιγά σιγά άρχισαν να αποχωρούν. Σε λίγο ήρθαν δύο τρεις κυρίες, μεγάλων οικογενειών του Πειραιά, μεταξύ αυτών, θυμάμαι, ήταν και η σύζυγος του Κρίτωνος Δηλαβέρη.

Ο πατέρας Ευστάθιος Δηλαβέρης είχε την μεγαλύτερη εν Ελλάδι βιομηχανία κεραμοποιίας και τουβλοποιίας, που βρισκόταν στην αρχή της οδού Ρετσίνα. Σήμερα το κτήριο αυτό δεν υπάρχει, υπάρχουν μόνο τα φουγάρα και το έχει κληροδοτήσει στον Δήμο Πειραιά για να γίνει πάρκο. Οι κυρίες αυτές πήραν τα παιδιά, τα παρέδωσαν στην Αστυνομία με εντολή το πρωί και παρουσία εισαγγελέα να τα πάνε στη Δημαρχία, για να τα τοποθετήσουν στο ορφανοτροφείο. Θα τα πήγαιναν στο Τζάνειο Ορφανοτροφείο.

Το Τζάνειο Ορφανοτροφείο τότε, στεγαζόταν στην οδό Ευαγγελιστρίας, κοντά στην πλατεία Ιπποδάμειας. Το κτήριο αυτό σήμερα είναι γυμνάσιο και λύκειο. Είναι ένα αξιόλογο κτήριο που χρήζει άμεσης επέμβασης για να μην καταρρεύσει. Το ορφανοτροφείο άκουσα που έλεγαν όταν διελύθη από εκεί ότι θα πήγαινε κάπου προς την Πεντέλη ή προς το Μαρούσι. Έτσι έφυγαν την άλλη μέρα και τα παιδιά της άρρωστης αυτής γυναίκας.

Από την άλλη μέρα λοιπόν εγώ δεν είχα ούτε και αυτούς του δύο φίλους εκεί στη γειτονιά, γιατί από τα άλλα παιδιά δεν με πλησίαζε κανείς. Κατέβαινα στο σπίτι που γεννήθηκα στην οδό Βασιλικών, εκεί έπαιζα με τα ξαδέλφια μου, τον Κώστα και τον Γιάννη και τους άλλους παιδικούς φίλους. Και τα παιχνίδια μας ήταν να φτιάνουμε φιγουρίτσες του Θεάτρου Σκιών, να αγοράζουμε σχέδια, να τα κολλάμε, να σκαλίζουμε και τα βράδια όποια παιδιά μπορούσαν σκάρωναν και καμιά παράσταση.

Σιγά σιγά όμως αρχίζαμε να ξεμακρύνουμε και από τη γειτονιά μας και κάναμε πιο επικίνδυνα παιχνίδια. Πηγαίναμε και καβαλάγαμε στα τραμ πίσω στον προφυλακτήρα και αυτό ήταν πολύ επικίνδυνο. Γυρίζαμε με το τραμ όλο τον Πειραιά, ακόμη πηγαίναμε και στο Φάληρο. Μετά από αυτό το παιχνίδι, πηγαίναμε στην αρχή της οδού Αθηνών και καβαλάγαμε πίσω από τα φορτηγά, όπου μπορούσαμε και πηγαίναμε κρεμασμένοι μέχρι το Μοσχάτο, μέχρι την Αθήνα και με κάτι άλλα γυρίζαμε πίσω ή πολλές φορές άμα δεν βρίσκαμε, και με τα πόδια. Αλλά το πιο τρομερό παιχνίδι που κάναμε ήταν ο πετροπόλεμος. Τα παιδιά εύκολα παρεξηγιόντουσαν και με το τίποτα άρχιζε ο πετροπόλεμος.

Σ' αυτόν τον πετροπόλεμο που γινόταν στην οδό Φαλήρου που ήταν όλα χωράφια και περιβόλια τότε, είχα φάει κάνα δυο πετρίες, ακόμη παραμένει ένα σημάδι για να θυμάμαι αυτές τις περιπέτειες.

Βλέποντας λοιπόν ο πατέρας μου και αυτά τα παιχνίδια, άρχισε να με παίρνει μαζί του, τάχα για να πάμε περίπατο. Παίρναμε λοιπόν τις γραμμές των ΣΠΑΠ, βγαίναμε στην οδό Υμηττού, μπαίναμε στην οδό Φαλήρου και προχωρούσαμε και φτάναμε στο ύψος του Αγίου Ιωάννη του Ρέντη. Εκεί, υπήρχε ένα αντλιοστάσιο, που πήγαιναν και γέμιζαν με νερό τις δεξαμενές τους οι ατμομηχανές και των δύο δικτύων.

Υπήρχαν δύο εργαζόμενοι, που φρόντιζαν τους λέβητες και τα μηχανήματα. Γνώριμοι του πατέρα μου από το Σιδηρόδρομο, όπως καταλάβαινα, ίσως να ήταν και υφιστάμενοι του κάποτε, τον φιλοξενούσαν, του κάναν ένα καφεδάκι, τα έλεγαν.

Οι άνθρωποι αυτοί πάντα είχαν στη τσέπη τους

μερικές καραμέλες και για μένα. Από τις συζητήσεις καταλάβαινα ότι δεν ήταν ένας απλός περίπατος αυτός που κάναμε με τον πατέρα μου, αλλά ήταν τα προβλήματα τα πολιτικά δηλαδή που τον κατεδίωκαν, τον κυνηγούσαν και έπρεπε να φεύγει από την πόλη για να έχει το κεφάλι του ήσυχο.

Αφού έπινε το καφεδάκι του εκεί στο λεβητοστάσιο, συνεχίζαμε την πορεία μας και φτάναμε στο ύψος που είναι οι δυο γέφυρες που τέμνουν τον Κηφισό ποταμό, από τις οποίες περνούν οι σιδηρόδρομοι. Στην τοποθεσία αυτή τότε, που ήταν όλα περιβόλια, υπήρχαν πάρα πολλές μεγάλες λευκές. Εκεί λοιπόν στρώναμε ένα τσούλι που κουβαλάγαμε μαζί, καθόμαστε, κολατσίζαμε ψωμάκι, ελίτσες, τυράκι που κουβάλαγε ο πατέρας μαζί και ένα παγούρι με νερό.

Άλλες φορές πηγαίναμε στο εκκλησάκι του Αϊ-Γιάννη του Ρέντη που είχε τότε γύρω-γύρω ένα κηπάριο. Στο ιερό του υπήρχε μία ταβέρνα, του Λεγάκη. Οι Λεγάκηδες ήταν μεγάλοι περιβολαρέοι της εποχής. Εκεί καθόμαστε, καμιά φορά τρώγαμε, και εγώ έπαιζα στα παγκάκια και στις σκιές, ήταν γεμάτο πεύκα τότε και από εκεί παίρναμε το δρόμο της επιστροφής.

Ο Αϊ-Γιάννης ο Ρέντης τότε ήτανε ένα εκκλησάκι πολύ εξοχικό και θυμάμαι έλεγαν ότι την Πρωτομαγιά που γινόταν εκεί ένα πανηγύρι, εκεί κατέβαιναν οι κομμουνιστές και έκαναν την γιορτή τους. Βέβαια τη γιορτή τους αυτή τη χάλαγε η αστυνομία, η οποία πήγαινε και έκανε ορισμένες συλλήψεις. Εκεί πηγαίνανε και κάναν την πρωτομαγιά τους οι κομμουνιστές, σχεδόν μέχρι το σαράντα.

Αυτοί οι περίπατοι για μένα ήταν χρήσιμοι για τον

εξής λόγο. Όταν περνούσαν οι ατμομηχανές από κει, εγώ περιεργος όπως όλα τα παιδιά, έβλεπα εκείνα τα σίδερα στα πλάγια των μηχανών να πηγαινοέρχονται, κάτι αντίβαρα που είχαν οι τροχοί στο ένα μέρος, και άρχισα να ρωτώ τον πατέρα μου τι είναι αυτά τα εξαρτήματα.

Ο πατέρας μου, θέλοντας και αυτός να κουβεντιάζει για να διώχνει την ώρα του, μου εξηγούσε με το νι και με το σίγμα τι ρόλο παίζει το κάθε σίδερο από αυτά που κινούνται. Οι διωστήρες, οι αργόσυρτες, τα έκκεντρα, τα αντίβαρα που φέρνουν σε ισορροπία τη μηχανή όταν πρόκειται να κινήσει και ένα σωρό άλλα πράγματα. Κοντολογίς μου έκανε μία λεπτομερέστατη τεχνολογική ερμηνεία. Μαθητεία άριστη θα έλεγα, μηχανολογική. Αυτή η περίοδος ήταν για μένα σαν να φοιτούσα σε μία σχολή μηχανικών. Αυτή την εκπαίδευση την κατέγραψα μέσα στη μνήμη μου και την έβαλα σε ένα συρτάρι. Το συρτάρι αυτό της θύμησης μου το άνοιξα όταν κάποια στιγμή έλαχε να μπω στον Σιδηρόδρομο.

Παίρναμε το δρόμο της επιστροφής, αφήσαμε τα τσουλία στο λεβητοστάσιο και κατεβαίναμε στο μαγειρείο του Αϊμαμίτη για το βραδινό φαγητό. Μπορώ να πω λοιπόν ότι αυτοεξόριστος εγώ από τα παιχνίδια μου, συνόδευα τον πατέρα μου στην αυτοεξορία του, σχεδόν όλο εκείνο το καλοκαίρι του 1929.

Κεφάλαιο 6ο
1929, ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΜΟΥ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ ΠΟΥΡΟΥ
1930, ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Επιστρέφοντας από τον περίπατο ή την «αυτοεξορία» μας με τον πατέρα μου, πηγαίναμε κατευθείαν στο μαγειρείο του Αϊμαμίτη για φαγητό. Στο μαγειρείο εκείνο σύχναζαν οι σιδηροδρομικοί και νομίζω ότι ξενυχτούσε ή έμενε πολύ αργά, γιατί εξυπηρετούσε τους μηχανοδηγούς, τους θερμαστές που ερχόντουσαν από τα ταξίδια αλλά και εκείνους που ετοιμαζόντουσαν να φύγουν. Έτσι λοιπόν έμενε πολύ αργά το μαγειρείο αυτό, το οποίο μαγειρείο εξυπηρετούσε και τους ανθρώπους που εργαζόντουσαν τη νύχτα στο μηχανοστάσιο και όπως έχω πει, το μαγειρείο αυτό ήταν ακριβώς απέναντι στο μηχανοστάσιο και κεντρικό εργοστάσιο των σιδηροδρόμων των ΣΠΑΠ, επί της οδού Υμηττού.

Εκεί λοιπόν ο πατέρας μου κουβέντιαζε με τους φίλους του. Εγώ όσο μεγάλωνα, ιδίως σε αυτούς τους περιπάτους που κάναμε στην εξοχή, καταλάβαινα πια ότι ο πατέρας μου κυνηγιότανε. Το ερώτημα μου ήταν γιατί κυνηγιόταν; Από ποιους; Τι είχε κάνει; Μήπως ήταν κανένας δολοφόνος; Κάνας κλέφτης; Αυτά λοιπόν τα ανακάλυπτα σιγά σιγά τα βράδια στο μαγειρείο που κουβέντιαζε με τους φίλους του. Άκουγα όλους να του λένε, «ρε Γιώργη, ως τότε αυτή η αμαρτία; Τόσο μεγάλο κακό τους έχεις κάνει;» Καταλάβαινα λοιπόν ότι ήτανε πολιτικός ανεπιθύμητος στο καθεστώς του

Βενιζέλου. Το αμάρτημα του ήταν ότι ήταν βαφτισιμιός του πρώην πρωθυπουργού, του Γούναρη.

Εκεί λοιπόν κάποιο βράδυ ένας φίλος του, και εδώ να πω ότι και πολλοί ακόμη από τους φίλους που ιδεολογικά ήταν αντίθετοι, δεν τον αρνήθηκαν. Ιδιαίτερα θυμάμαι έναν μηχανολόγο, που μάλλον ανέλαβε όταν έδωξαν τον πατέρα μου, ονόματι Σταμέλος, ο οποίος Σταμέλος κάθε πρώτη και δεκαέξι, σε ένα φάκελο τού έδινε κάποια χρήματα. Δεν είδα ποτέ πόσα ήταν. Πρέπει να ήταν όμως πάνω από 100-200 δραχμές. Μου έδινε και μένα κάνα δίφραγκο, κάνα τάλιρο και μου έλεγε, «Βαγγελάκο, άντε να πάρεις Καραγκιοζάκια». Αυτόν τον άνθρωπο θα τον συναντήσω, όπως θα δούμε, το 1947 που διορίζομαι στον Σιδηρόδρομο.

Εκεί λοιπόν ένα βράδυ που πίνανε την ρετσίνα τους, κουβέντιαζε με τον αδελφικό του φίλο τον Αριστείδη τον Πούρο, είχε κάποια μεγάλη θέση αυτός, ήταν αρχιτεχνίτης, ήτανε μηχανοστασιάρχης, δεν θυμάμαι, και του λέει ο Πούρος, «βρε Γεώργιε, ως τότε αυτό το παιδί θα το τραβάς δεξιά και αριστερά. Αυτό το παιδί έπρεπε τώρα να πηγαίνει σχολείο, δεν καταλαβαίνεις ότι καταστρέφεται;» «Βρε Αριστείδη», του λέει, «τι θέλεις να κάνω; Πού να το αφήσω; Το παιδί ξεπετάχτηκε, βγαίνει έξω στη γειτονιά, να πω ότι ξεμακρύνετε από τη γειτονιά με τ' άλλα τα παιδιά. Πάνε και καβαλάνε στα τραμ, στα αυτοκίνητα, αλωνίζουν όλο τον Πειραιά. Τι να κάνω;» Του λέει ο Αριστείδης, «Γιώργη, δεν μου το δίνεις εμένα το παιδί να το κρατήσω όσο θέλεις και όσο να συνέλθεις, ρε αδελφέ. Άμα συνέλθεις και ξαναμπείς στον Σιδηρόδρομο το παίρνεις, μήπως φροντίσω και το στείλω και σχολείο το παιδί, είναι αμαρτία».

Εγώ όταν άκουσα να με πάρει ο Αριστείδης, έτσι ένιωσα μια χαρά μέσα μου. Πρέπει να πω ότι ζήλευα τα άλλα παιδιά που τα έβλεπα τα πρωινά με τις τσάντες τους να πηγαίνουν στο σχολείο. Συμφώνησε λοιπόν και ο πατέρας μου να με πάρει ο Αριστείδης ο Πούρος να με φιλοξενήσει. Και πράγματι μου λέει, «Βαγγελάκη, αύριο στις πέντε η ώρα να είσαι εδώ, να σε πάρω να πάμε στο σπίτι». Πράγματι εκείνο το βράδυ εγώ δεν έκλεισα μάτι. Έβλεπα τα καλύτερα όνειρα στον ύπνο του. Από τις τέσσερις ξεκίνησα, δεν πήρα τίποτα από τα ρούχα μου, μόνο τα Καραγκιοζάκια μου πήρα, χαιρέτησα τον Νικολό και τον γαϊδαράκο του και ξεκίνησα νωρίς νωρίς. Έτσι είπα αντίο στο σαράβαλο του Μάινα.

Κατά τις πέντε η ώρα ήρθε ο θεός ο Αριστείδης, με πήρε, κατεβήκαμε στην αγορά του Πειραιά και μου αγόρασε ένα σωρό πράγματα. Κουστουμάκια, κάλτσες, παντελόνια, σώβρακα, φανέλες, δεν μπορώ να πω, δύο τσάντες γέμισε και αναγκάστηκε να πάρει άμαξα να τα πάμε στο σπίτι γιατί δεν μπορούσε να τα κουβαλήσει. Ο Αριστείδης Πούρος εκτός από τη θέση που είχε στο Σιδηρόδρομο, είχε και μεγάλη κτηματική περιουσία.

Πηγαίνοντας στο σπίτι, η γυναίκα του με αγκάλιασε και με φιλούσε σαν να με ήξερε χρόνια. Προφανώς, ο θεός Αριστείδης -έτσι θα τον λέω από δω και μπρος- της είχε μιλήσει και για τις συμφορές του πατέρα μου, πώς τον διώξανε, πώς κυνηγιότανε και για το θάνατο της μητέρας βέβαια.

Φώναζε την παραδουλεύτρα, μου έκαναν ένα καλό-καλό μπάνιο, φάγαμε, μου έφτιασαν το κρεβατάκι και κοιμήθηκα σαν να βρισκόμουν στον παράδεισο, μετά από το σαράβαλο του Μάινα.

Την άλλη μέρα το πρωί ξυπνήσαμε, ο θεός ο Αριστείδης έφευγε πολύ πρωί, έφευγε στις πέντε. Είδε η θεία η Κορνηλία, έτσι την έλεγαν την γυναίκα του, τα Καραγκιοζάκια μου και τα φυλλάδια, τα βιβλιαράκια με τις παραστάσεις και μου λέει, «Βαγγελάκη, διαβάξεις;» Λέω, «όχι, θεία Κορνηλία, δεν έχω πάει σχολείο ακόμη, αλλά τα διαβάζουν τα άλλα παιδάκια και μου τα λένε και μένα». «Λοιπόν, θέλεις» μου λέει, «να διαβάξεις;» «Και βέβαια θέλω», «θέλεις να μάθεις γράμματα;» «Και βέβαια θέλω». «Λοιπόν, από αύριο θα στρωθούμε στο διάβασμα».

Πήγε και πήρε τα βιβλία, αλφαβητάρια, μικρά βιβλία, και άρχισε το διάβασμα. Σημειωτέον ότι η θεία η Κορνηλία, ήτανε δασκάλα. Αλλά είχε πάψει να εργάζεται αρκετά χρόνια. Δεν είχαν ανάγκη, είχαν μεγάλη κτηματική περιουσία, αλλά και η εργασία του θείου Αριστείδη ήτανε πολύ καλή. Άρχισε λοιπόν το διάβασμα από το πρωί μέχρι το μεσημέρι και μετά το φαγητό λίγη ξεκούραση και πάλι διάβασμα μέχρι αργά το βράδυ. Μου είπε όμως ότι, «απέναντι έχουμε ένα παιδί γνωστό μας, οικογενειακός φίλος που παίζει και αυτό Καραγκιοζάκι. Θα πηγαίνεις πότε-πότε να τα λέτε εκεί πέρα και να διασκεδάσετε».

Το διάβασμα-διάβασμα λοιπόν, κατόρθωσε η θεία η Κορνηλία το 1930 και με έγραψε κατευθείαν στη Δευτέρα Τάξη Δημοτικού. Πάτησε σε ένα γεγονός ότι εμένα με είχε καθηλώσει ο δάγκειος, η επιδημία που πέρασα, και έτσι κατόρθωσε και με έγραψε ως «διδασκείς κατ' οίκον». Δευτέρα Τάξη Δημοτικού λοιπόν για πρώτη φορά, το 1930.

Απέναντι στο σπίτι του θείου Αριστείδη, υπήρχε μια

άλλη οικογένεια φιλική. Αυτοί είχαν ένα αγόρι, θα ήταν τρία ή και τέσσερα χρόνια μεγαλύτερος μου, Κωστάκη τον έλεγαν και ήτανε ξετρελαμένος με τον Καραγκιόζη. Έτσι βρήκα κι εκεί ένα φίλο. Στο πλυσταριό του είχε μια σκηνούλα και κάθε Σαββατοκύριακο παίζαμε εκεί το παιχνίδι μας. Μαζεύοντουσαν και κάτι παιδιά από τη γειτονιά, πολλές φορές ερχόντουσαν και οι γονείς έτσι για να επιβραβεύσουν την προσπάθεια μας. Μαζεύαμε κάτι φραγκοδίφραγκα με τα οποία παίρναμε σχέδια, χαρτόνια και βιβλιάρια με παραστάσεις, για να ετοιμαστούμε για την άλλη εβδομάδα.

Τελείωσε η σχολική περίοδος και ο θείος Αριστείδης ετοίμαζε την οικογένεια για την εξοχή. Είχαν αποφασίσει να πάνε στα Μελίσσια. Και πράγματι φορτώσαμε τα πράγματα στο τρένο, λειτουργούσε τότε το τρένο, σαν αυτό που λέμε σήμερα προαστιακός, λειτουργούσε ένα τρένο που πήγαινε μέχρι το Λαύριο. Δυστυχώς αυτή τη γραμμή τη γκρέμισαν για να φτιάξουμε μια καινούργια σήμερα από την αρχή, τέλος πάντων.

Μπήκαμε λοιπόν στο τρένο, κατεβήκαμε στο Μα-

ρούσι, και από εκεί πήρε κάποια άμαξα; Ένα ταξί; Δεν θυμάμαι. Πήγαμε στα Μελίσσια. Τα Μελίσσια όμως τότε, θυμάμαι είπανε πως εδώ είναι το τέρμα Μελισσιών, δηλαδή τέρμα από το Μαρούσι, δεν ήταν καν ούτε ένα χωριό. Όμως η επικοινωνία Μελισσιών-Μαρουσίου γινόταν με γαϊδουράκια. Το ίδιο με γαϊδουράκια γινόταν και αν κάποιος ήθελε να πάει από τα Μελίσσια στην Πεντέλη. Η διαδρομή Μαρούσι-Μελίσσια-Πεντέλη ήταν ένας κατσικόδρομος. Εδώ κι εκεί περνούσε καμιά σούστα με άλογο και τα πέλματα του αλόγου καθώς χτυπούσαν σήκωναν ένα τρομερό κονιορτό. Έτσι γνώρισα εγώ τα Μελίσσια τότε.

Στο τέρμα υπήρχε μια ταβέρνα του Στάμου. Ο Στάμος είχε κάνα δυο σπίτια, το ένα το νοίκιασε ο θείος Αριστείδης. Καμιά δεκαριά σπιτάκια ήτανε διασπαρμένα δεξιά και αριστερά, ένα γιατί που λέγανε ότι θα γίνει κι αυτό μπακάλικο και βέβαια χωματόδρομος από το Μαρούσι μέχρι τα Μελίσσια. Εδέησε να βρεθώ μετά περίπου από είκοσι χρόνια εκεί και βέβαια όλα είχαν αλλάξει, δεν γνώριζα πού ήμουν.

Το διάβασμα δεν έπαψε. Παράλληλα, αν δεν μπορούσε η θεία η Κορνηλία, με βοηθούσε και η κορούλα που είχανε, η Γεωργία. Η ζωή ήταν ευχάριστη. Εγώ με το γιο του Στάμου, κάναμε τα Καραγκιοζάκια μας και το παιχνίδι μας, στην ταβέρνα μάς είχαν βάλει ένα πανί σε ένα παράθυρο, κι εκεί τάχα παίζαμε Καραγκιόζη. Ερχόντουσαν κάποιοι πελάτες και μας έδιναν χρήματα, και δίνανε και τάλιρα πολλές φορές. Δυστυχώς όμως τα χρήματα αυτά όταν τα πηγαίναμε σπίτι, μας τα πέταγε η θεία αλλά και ο Στάμος γιατί ήταν χρήματα από τους φυματικούς. Τέλος, έτσι προχωρούσε η ζωή.

Μέσα όμως στον Ιούλιο ήρθε ένας ανιψιός του Αριστείδη, γιος του αδελφού του, ο οποίος πήγαινε Γυμνάσιο αλλά είχε μείνει σε μια τάξη, στην Πρώτη, Δευτέρα, δεν θυμάμαι και τον κατέβασε να τον διαβάσει η θεία η Κορνηλία. Αυτός ήταν πειραχτήρι αλλά και πάρα πολύ ζηλιάρης. Αυτό το παιδί όμως για μένα ήταν τύραννος. Ενώ η ζωή μου ήταν τόσο ωραία, τόσο όμορφη, από την ημέρα που πάτησε εκείνος στα Μελίσσια η ζωή μου έγινε τυραννική. Η ζήλια του ήταν απερίγραπτη.

Έλεγα εγώ, «θεία Κορνηλία» και μου έλεγε αυτός, «ρε, από πού είναι θεία σου εσένα; Εσένα δε σου είναι τίποτα. Ο θεός Αριστείδης που λες, είναι αδελφός τού πατέρα μου. Εσένα σε έχουνε μαζέψει». Και κάτι τέτοια. Αυτά βέβαια όλα με πίκραιναν. Κάθε Κυριακή με έπαιρνε η θεία η Κορνηλία και πηγαίναμε στην εκκλησία. Το εκκλησάκι των Μελισσιών τότε, ήταν ένα παραγκάκι. Θα πω τέσσερα επί τέσσερα; Μια παλιοπαράγκα. Εκεί λειτουργούσε και με πήγαινε η θεία η Κορνηλία.

Πολλές φορές από το ξύλο που μου έδινε, τις καρπαζιές αυτό το παιδί ο Κώστας, αποφάσισα να σηκωθώ να φύγω. Αλλά δεν ήξερα ούτε που να πάω, ούτε που βρίσκομαι. Τέλος, έτσι μαρτυρικά πέρασε το υπόλοιπο το καλοκαίρι, φτάσαμε στο τέλος Αυγούστου, έπρεπε να πάει και η Γεωργία στο σχολείο, και πήραμε το δρόμο της επιστροφής.

Κατεβήκαμε στο σπίτι του θείου του Αριστείδη, κάθισα καμιά δεκαριά μέρες εκεί, ο ανιψιός του το ίδιο, να με καρπαζώνει και να με βρίζει. Όταν το έλεγα στη θεία Κορνηλία, την άλλη μέρα ήταν πολύ χειρότερα. Αγανάκτησα λοιπόν ένα πρωί, σηκώθηκα, τάχα ότι θα πάω

να παίζω, φόρεσα τα πιο παλιά ρουχαλάκια που είχα και σηκώθηκα και έφυγα.

Τη γειτονιά δεν την ήξερα πολύ καλά, ρωτούσα λοιπόν από τετράγωνο σε τετράγωνο, πώς θα βρεθώ μπροστά στο μηχανοστάσιο των ΣΠΑΠ. Έτσι με οδήγησαν αρκετοί άνθρωποι. Όσο πήγαινα προς το σπίτι, προς τον πατέρα μου, σκεφτόμουν -ερχόταν στο μυαλό μου- όταν έφυγα από τη Μαρίκα. Τώρα έφευγα από τη θεία Κορνηλία, από τον θείο Αριστείδη τον Πούρο.

Θέλω να κάνω μία σύγκριση σε αυτές τις δύο φιλοξενίες. Η Μαρίκα που δεν την ξαναείδα, γέμισε την ψυχή μου με παιχνίδι. Με πήγε για πρώτη φορά στον Καραγκιόζη, μου έκανε τα πρώτα Καραγκιοζάκια, με διασκέδασε όσο μπορούσε. Γέμισε την ψυχή μου χαρά. Αυτή ήταν η πρώτη φιλοξενία.

Η θεία η Κορνηλία όμως και ο θεός ο Αριστείδης, γέμισαν το μυαλό μου με γνώση. Και τους δύο αυτούς ανθρώπους τους ευγνωμονώ, δεν τους ξέχασα αν και με τη θεία την Κορνηλία είχα αρκετές επαφές μετά.

Τέλος, πήγα στο μαγειρείο του Αϊμαμίτη, βρήκα τον πατέρα μου, έμεινε κατάπληκτος. Μου λέει, «τι έγινε, Βαγγελάκο». «Πατέρα», του λέω, «δεν τα πήγαινα καλά με τον ανιψιό του θείου του Αριστείδη». «Καλά έκανες» μου λέει, «κάθισε, αλλά πρέπει να ειδοποιήσουμε τον άνθρωπο, να ειδοποιήσει και τη θεία την Κορνηλία μη σε γυρεύουν». Και πράγματι πήγε μέσα στο μηχανοστάσιο, τον βρήκε, ο θεός Αριστείδης ήρθε, προσπαθούσε να με μεταπείσει. Μου έλεγε ότι ο ανιψιός του θα φύγει σε πέντε έξι μέρες εφτά. Εγώ δεν ήθελα να ξαναγυρίσω δεν ήθελα αυτό το παιδί να το ξαναδώ. Τόσο πολύ είχε μαυρίσει την ψυχή μου.

Έφυγε και μου είπε, «όποτε θέλεις, το σπίτι είναι ανοιχτό. Ακόμη και αν ζητήσεις όποια βοήθεια θέλεις. Έλα όποτε θέλεις. Ακόμη και να μείνεις κάνα βράδυ στο σπίτι μας, κοντά μας». Έφυγε, τον ευχαρίστησα, με φίλησε, και εκεί τελείωσε. Μου είπε ο πατέρας μου, «κάθισε λίγο, Βαγγελάκο, και θα σε πάρω να πάμε στο σπίτι μας». Εμένα ήρθε στο μυαλό μου το σαράβαλο του Μάινα. Του λέω, «καλέ μπαμπά, στο σαράβαλο του Μάινα θα πάμε;» «Όχι» μου λέει «παιδί μου, φύγαμε. Πολύ λίγο μείναμε. Έχουμε νοικιάσει ένα ωραίο σπιτάκι, θα πάμε εκεί και θα το δεις.»

Κεφάλαιο 7ο
ΕΞΙ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ
ΤΗΣ ΜΗΤΕΡΑΣ
ΞΑΝΑΓΙΝΑΜΕ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Με πήρε ο πατέρας μου και ξεκινήσαμε για το νέο μας σπίτι. Το καινούργιο μας σπίτι ήτανε στην Παλιά Κοκκινιά, επί της οδού Αργυροκάστρου αριθμός 5. Εκεί ο πατέρας μου ετοίμασε φαγητό για το βράδυ. Σε λίγο ήρθε ο αδελφός μου ο Παύλος και η αδελφή μου η Άννα. Φάγαμε όλοι μαζί. Τα αδέλφια μου ήτανε πολύ χαρούμενα. Το ίδιο χαρούμενος και εγώ. Έτσι πέρασε εκείνο το βράδυ. Την άλλη μέρα το πρωί, εγώ σηκώθηκα και περιεργάστηκα το νέο μας σπίτι.

Στο σπίτι αυτό έμεναν τρεις οικογένειες και ένας εργένης, ο Κώστας ο Χατζηελευθερίου, ο οποίος τότε ήταν ένας μεγάλος παλαιστής και τον αποκαλούσαν Τόφαλο. Το κύριο επάγγελμα του Κώστα Χατζηελευθερίου ήταν αρτεργάτης. Αυτός αργότερα θα παίζει σημαντικό ρόλο για μένα. Τέλος βγήκα έξω να γνωριστώ με τα παιδιά και πράγματι τα παιδιά εύκολα γνωρίζονται, είδα παιδιά που είχαν Καραγκιοζάκια και βέβαια όταν τους είπα ότι κι εγώ είχα αρκετά Καραγκιοζάκια, αμέσως γίναμε φίλοι και άρχισε ας πούμε ο συνεταιρισμός. Να δούμε σε ποια αυλή θα στήσουμε μια σκηνούλα.

Μέσα στα παιδιά που γνώρισα, και ένα παιδί αρκετά μεγαλύτερο από μας, από μένα ιδίως, θα ήταν ίσως και δυο χρόνια μεγαλύτερο, απάνω στη συζήτηση, επειδή πλησίαζε η σχολική περίοδος του 1931 μου λέει,

«Βαγγελάκη, τώρα που ήρθες εδώ στη γειτονιά σε ποιο σχολείο θα γραφτείς;» Του λέω, «δεν ξέρω, γιατί εγώ πήγαινα σε άλλη γειτονιά, ήταν μακριά το σχολείο από δω». Μου λέει, «κοίτα να δεις, εγώ θα πάω να γραφτώ στο βραδινό σχολείο του Πειραιϊκού Συνδέσμου, αν θέλεις έλα να πάμε μαζί». Και πράγματι πήγαμε.

Κινήσαμε με τα πόδια και πήγαμε στην Καραϊσκου και Σωτήρος που ήτανε το βραδινό σχολείο του Πειραιϊκού Συνδέσμου. Εκεί γράφτηκε ο φίλος μου αλλά εμένα δεν με έγραψαν γιατί δεν είχα το ενδεικτικό προβιβασμού από τη δευτέρα τάξη. Μου είπε όμως ο διευθυντής, «μη στεναχωριέσαι, πήγαινε πάρε το και έλα αύριο το βράδυ ή μεθαύριο, θα σε γράψω μην ανησυχείς, ακόμη είναι νωρίς».

Την άλλη μέρα το πρωί, πήγα στο σπίτι του Πούρου και βρήκα τη θεία την Κορνηλία. Όταν με είδε έκανε μεγάλη χαρά η καημένη, με αγκάλιασε, με φίλησε, με χάιδευε και η πρώτη της κουβέντα ήτανε, «και τώρα παιδί μου Βαγγελάκη με το σχολείο σου τι θα γίνει;» Όταν της είπα ότι εχθές το βράδυ πήγα να γραφτώ στο βραδινό σχολείο του Πειραιϊκού Συνδέσμου, πέταξε από τη χαρά της. Με ξαναγκάλιασε, «λοιπόν;» μου λέει. «Δεν με έγραψαν γιατί δεν είχα μαζί το ενδεικτικό προβιβασμού από την προηγούμενη τάξη». Μου λέει, «αύριο το πρωί, θα πάω εγώ πρωί πρωί, έλα ό,τι ώρα θέλεις μετά τις δέκα να το πάρεις, να πας να γραφτείς». Και πράγματι πήγα, το πήρα, και κατευθείαν το απόγευμα, κατέβηκα στον Πειραιϊκό Σύνδεσμο και γράφτηκα στην Τρίτη Τάξη του Δημοτικού, στο βραδινό σχολείο του Πειραιϊκού Συνδέσμου. Το βράδυ όπως παίζαμε στη γειτονιά μου είπαν τα παιδιά,

«ξέρεις Βαγγελάκη, εδώ έχουμε Καραγκιόζη» και πράγματι πήγαμε.

Υπήρχε ένα θεατράκι, επί της οδού Αργυροκάστρου και Αγίας Άννας. Εκεί διάβασα ότι έπαιζαν δύο καραγκιοζοπαίχτες μαζί. Τον έναν τον έλεγαν Στέφο και τον άλλον Χρήστο Μώρο. Εγώ όταν είδα το Μώρος, θυμήθηκα τον Γιάννη τον Μώρο, που είχα δει στη Φρεαττύδα. Και αναρωτήθηκα, ήτανε άραγε εκείνος ο Μώρος και ήρθε εδώ; Αυτός ο Χρήστος ο Μώρος λεγόταν Χρήστος Βασιλείου. Ήταν ένας άσημος παίχτης και πλαστογραφούσε το όνομα του Γιάννη του Μώρου. Μετά μάλιστα από μερικά χρόνια, όταν ανέβηκε στην Παλιά Κοκκινιά ο Δημήτρης ο Μώρος, ο γιος του Γιάννη, υπήρξε μία σύγχυση γύρω από το όνομα επειδή είχαν δημιουργηθεί δυσμενείς εντυπώσεις σχετικά με το όνομα του Γιάννη του Μώρου. Έτσι λοιπόν ο Δημήτρης ο Μώρος αναγκάστηκε να αλλάξει όνομα. Έβαλε σαν τίτλο καλλιτεχνικό το επίθετο της μητέρας του. Έγραψε λοιπόν Μέμος και παραπλεύρως με μικρότερα γράμματα «ή Μώρος» και έτσι αποκατέστησε την αξία του αείμνηστου πατέρα του Γιάννη Μώρου, αλλά απέδειξε και την προσωπική του ικανότητα. Όσο για τους δύο εκείνους παίχτες, τον ψευτο-Χρήστο Μώρο και το Στέφο, όσα χρόνια είμαι μέσα σε αυτό το επάγγελμα δεν άκουσα κάτι γι' αυτά τα δύο ονόματα τον Στέφο και τον ψευτο-Χρήστο Μώρο ή Βασιλείου.

Τέλος πήγαμε, παρακολουθήσαμε κάνα δυο παραστάσεις, αλλά σε λίγο όπως έλεγαν, φιλονίκησαν αυτοί οι δύο καραγκιοζοπαίχτες και το θεατράκι έκλεισε. Σε λίγες μέρες βέβαια άρχισε και η σχολική περίοδος του 1931. Έτσι περιοριστήκαμε μόνο να παίζουμε τα

βράδια και ιδίως το Σαββατοκύριακο, που δεν είχα κι εγώ σχολείο. Βέβαια και τα περισσότερα παιδιά πήγαιναν σχολείο την ημέρα. Έτσι η παρέα σχεδόν διαλύθηκε.

Στο βραδινό σχολείο του Πειραιϊκού Συνδέσμου, στην Τρίτη Τάξη, μεταξύ των συμμαθητών γνώρισα ένα παιδί που αν θυμάμαι καλά το όνομα του, τον έλεγαν Νίκο. Εμείς το βράδυ που σχολάγαμε κατά τις οκτώμισι εννιά η ώρα, πολλές φορές θέλαμε να αλητέψουμε λίγο, με την καλή έννοια. Μου λέει λοιπόν ο Νίκος, «Βαγγελάκη, πάμε μια βόλτα στο Πασαλιμάνι;» Του λέω, «και δεν πάμε». Κινήσαμε, κατεβήκαμε τη Σωτήρος, βρεθήκαμε στην πλατεία Πασαλιμανιού και πήγαμε προς τη δεξιά πλευρά τού περιπάτου προς το ρώσικο νοσοκομείο ή τη Φρεαττύδα. Σιγά σιγά, βρεθήκαμε στο θεατράκι του Λεμβαρχείου. Στο θέατρο δηλαδή, που για πρώτη φορά εγώ είχα δει Καραγκιόζη από τον Δεδούσαρο.

Όταν φτάσαμε στο θεατράκι απόξω, είπα εγώ στο φίλο μου τον Νίκο. «Βρε Νίκο» του λέω, «ξέρεις, εδώ πρωτοείδα Καραγκιόζη». «Αλήθεια;» μου λέει. «Ναι», του λέω. «Ξέρεις» μου λέει, «Βαγγελάκη; Αυτός που έπαιζε Καραγκιόζη εδώ ήταν ο πατέρας μου». «Ο πατέρας σου;» «Ναι» μου λέει. «Και τώρα γιατί δεν παίζει;» Μου λέει, «Βαγγελάκη, τον σκότωσαν ή μάλλον σκοτώθηκε». «Καλά, πως έγινε; Τι έγινε;» «Παραξηγήθηκε στην ψαραγορά του Πειραιά με κάποιον και αυτός πήγε να του πετάξει κάτι, να τον χτυπήσει. Ο πατέρας μου για να προφυλαχτεί έκανε προς τα πίσω, γλίστρησε εκεί στα λασπόνερα στα ψαράδικα, έπεσε ανάσκελα και χτύπησε το κεφάλι του». «Καλά», του λέω, «αυτά;». «Αυτά μας είπε η αστυνομία, όταν τον μετέφεραν νεκρό πια στο Τζάνειο Νοσοκομείο».

Τον ρώτησα αρκετές φορές, όσο βλέπουμε στην τάξη. Μου έλεγε τα ίδια πράγματα ακριβώς. Αυτό το λέω γιατί όταν πια επαγγελματίας γνωρίστηκα με άλλους καραγκιοζοπαίχτες, και ιδιαίτερα ανέβαινα στο Σωματείο, οι καραγκιοζοπαίχτες έλεγαν για το θάνατο του Δεδούσαρου, ο καθένας και ένα δικό του παραμύθι.

Εγώ όμως, πολλές φορές ταλαιπώρησα τον φίλο μου, «ρε μήπως είχε προηγούμενα με κάνα συνάδελφο, μήπως είχε ανταγωνισμό, μήπως είχαν μίσος;» «Όχι» μου λέει, «Βαγγελάκη. Με τον Μώρο ήταν ανταγωνιστές, αλλά τα θέατρα τους είχανε μια απόσταση περίπου ενάμιση χιλιόμετρο. Δεν έβλαψε ο ένας τον άλλον. Όσα λέγονται, είναι ψέματα». Αυτά λοιπόν τα διαπίστωνα δύο τρεις φορές, από το γιο του Δεδούσαρου. Το παιδί αυτό όμως, μετά από λίγο καιρό, κάνα μήνα δύο ή σχεδόν, κόντευε να τελειώσει η σαιζόν η σχολική, δεν τον ξαναείδα στην τάξη. Αρρώστησε; Διέκοψε; Δεν ξέρω. Καταλάβαινα όμως, ότι το παιδί αυτό έχει ανάγκη να δουλέψει. Προφανώς σταμάτησε το σχολείο για να εργαστεί. Δεν τον ξαναείδα στην τάξη, αλλά ούτε και τα επόμενα χρόνια που κατέβαινα στο Πασαλιμάνι μπόρεσα να τον συναντήσω. Δεν ξέρω τι έγινε.

Η σχολική περίοδος του 1931 έφτανε στο τέλος. Την άνοιξη βέβαια. Εκείνα τα χρόνια, στο Δημοτικό Σχολείο του Πειραιϊκού Συνδέσμου, για να συγκινούν τα παιδιά ή να τους παρακινούν το ενδιαφέρον να διαβάζουν, στα παιδιά που προβιβαζόντουσαν είχανε καθορίσει ένα έπαθλο πενήντα δραχμές ανά τάξη. Εγώ ήμουν καλός μαθητής και έτυχα αυτού του ευεργετήματος. Καίτοι δεν είχα πάει στην Πρώτη και τη Δεύτερη Τάξη στον Πειραιϊκό Σύνδεσμο, εκείνη τη χρονιά

που τελείωνε η σαιζόν, πήρα έπαθλο 150 δραχμές. Ο πατέρας μου ήταν πολύ χαρούμενος. Με αυτά τα χρήματα πήγε και μου αγόρασε διάφορα ρουχαλάκια, μου έδωσε και κάνα τάλιρο χαρτζιλίκι, για να πάρω σχέδια για να φτιάξω τα Καραγκιοζάκια μου.

Κεφάλαιο 8ο
ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 1932
ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΙΑΤΡΙΔΗ

Πάω στην Τετάρτη Τάξη Δημοτικού πάντα στον Πειραικό Σύνδεσμο. Μπαίνοντας η άνοιξη, τέλος Απριλίου αρχάς Μαΐου, κατεβαίναμε και τ' άλλα παιδιά περίπατο στο Πασαλιμάνι. Εγώ βέβαια ενδιαφερόμουν περισσότερο να δω αν άρχισε ο Καραγκιοζής. Ο Καραγκιοζής που ήταν στο θεατράκι του Λεμβαρχείου, εκεί που είχε εγκατασταθεί τώρα ο Χρήστος Χαρίδημος. Πράγματι είχε αρχίσει. Πήγα κάνα δυο βράδια, αλλά η γκρίνια με τον πατέρα μου ήταν ανυπόφορη. Δεν ήθελε πια να με δέρνει, το θεωρούσα κι εγώ άσχημο πια. Δεν ξανακατέβηκα.

Λίγες μέρες μετά, όπως παίζαμε το βράδυ στη γειτονιά, μου είπαν τα παιδιά, «Βαγγελάκη, ξέρεις, ανοίγει πάλι το θεατράκι εδώ στη γειτονιά μας». Και πράγματι πήγαμε, το είδαμε στολισμένο με πολύχρωμες ρεκλάμες και έναν κύριο, μεσόκοπο θα έλεγα, δηλαδή καμιά τριανταπενταριά χρονών, που έγραφε στην πρόσοψη του θεάτρου με τεράστια γράμματα: *Προσεχώς - Εδώ ο Γιάννης Ιατρίδης*.

Το θεατράκι του Γιάννη Ιατρίδη άλλαζε κάθε μέρα πρόγραμμα. Πήγαμε στην έναρξη, πήγα κι εγώ. Όλα τα παιδιά, όμως εγώ ιδιαιτέρως, είχα την περιέργεια να δω πώς κινούνται αυτά τα ανθρωπάκια. Να απομυθοποιήσουμε αυτό το μυστήριο. Πηγαίναμε λοιπόν στην πόρτα της σκηνής, και προσπαθούσαμε από τις χαραμάδες της πόρτας να δούμε τι γίνεται εκεί μέσα.

Έβγαινε ένα παιδί και μας κυνηγούσε, σε λίγο εμείς ξανά εκεί. Ένα βράδυ, διαβάσαμε στα προγράμματα ότι θα έπαιζε το εξής έργο: *Η νεκρά ζώσα!*

Από τον τίτλο, δεν κατάλαβα πολλά πράγματα τι ήθελε να πει, όμως το έργο αυτό είναι μια παρωδία από το δράμα του Ρωμαίου και της Ιουλιέτας. Πήγαμε λοιπόν αλλά πριν αρχίσει η παράσταση βγήκε ένα παιδί και ζητούσε να βάλει μερικά παιδιά υψηλά, με ανάστημα, μέσα στη σκηνή. Έτρεξα κι εγώ. Προσπάθησα να μπω στη σκηνή, αλλά μου έδωσε μια καρπαζιά, και μου λέει, «φύγε εσύ, δεν κάνεις, είσαι κοντός». Αυτό το έκανα κάνα δυο φορές, έφαγα κάνα δυο καρπαζές αλλά την τρίτη φορά κατόρθωσα και τρύπωσα, σχεδόν μέσα από τα σκέλια του. Έτρεξε να με κυνηγήσει και τον είδε ο Ιατρίδης. «Αντώνη» του λέει, «γιατί κυνηγάς το παιδάκι;» «Μάστορα» του λέει, «δεν κάνει αυτό, είναι πολύ κοντό». «Δεν πειράζει» του λέει, «τώρα που μπήκε άστο, δεν πειράζει». Και πράγματι έμεινα.

Έτσι ήταν και η πρώτη φορά που έμπαινα μέσα στη σκηνή του Θεάτρου Σκιών και ιδιαίτερα στη σκηνή του Γιάννη Ιατρίδη. Στο έργο αυτό παρουσιαζότανε προς το τέλος της παράστασης μία κηδεία. Την οποία κηδεία ακολουθούσε όλη η γειτονιά. Αυτό σήμαινε ότι έβγαιναν πάρα πολλά πρόσωπα. Έδωσε μια οδηγία ο Ιατρίδης στα πιο μεγάλα παιδιά, πώς θα κρατούν τη φιγούρα, έτσι πρόχειρα θα τα περνάγανε και κάποια στιγμή ήρθε η ώρα που περνούσε η κηδεία. Έπιασαν τα παιδιά κάποιες φιγούρες, διάλεξα κι εγώ μια κοντόσωμη φιγούρα γιατί καταλάβαινα ότι ήμουν κοντός. Τέλος, έγινε η κηδεία, πέρασαν τα πρόσωπα, τα αφήσαμε πάλι στην κουπαστή, τελείωσε το έργο.

Ο Ιατρίδης άλλαξε φανέλα. Τον περιποιήθηκε ο βοηθός του και κάποια στιγμή, δεν ξέρω, ίσως η φιγούρα που πέρασα να ήτανε σωστή, να την κράτησα καλά, γιατί οι φιγούρες σχεδόν πετούσαν στον αέρα από τα άλλα παιδιά, με πλησίασε λοιπόν ο Γιάννης ο Ιατρίδης, και μου λέει, «πώς σε λένε μικρέ;» Του λέω, «Βαγγέλη». «Δεν μου λες, Ευάγγελε» μου λέει, «σου αρέσει ο Καραγκιόζης;» Του λέω, «πάρα πολύ κύριε Ιατρίδη». «Θέλεις να έρχεσαι κάθε βράδυ;» «Και βέβαια θέλω», του λέω. «Άκου όμως παιδί μου, αν θέλεις να έρχεσαι κάθε βράδυ και βέβαια να μην πληρώνεις και να μπαίνεις πάντα μες τη σκηνή, πες στον πατέρα σου ότι σε αφήνει κι αν θέλει να έρθει να μου το πει, για να μην βρω κι εγώ κάνα μπελά. Έτσι θα έρχεσαι χωρίς να πληρώνεις και θα παρακολουθείς μέσα από τη σκηνή».

Το βράδυ το είπα στον πατέρα μου και τον παρακάλεσα. Την άλλη μέρα κατά τις εφτά εφτάμισι, με πήρε ο πατέρας μου, πήγαμε στο θεατράκι, του έδειξα τον Ιατρίδη, συστηθήκανε, νομίζω ήπιανε και κάποιον καφέ. Του είπε ο Ιατρίδης, «μην ανησυχείτε, εδώ θα είναι σαν το παιδί μου». Μου έδωσε λοιπόν το ελεύθερο ο πατέρας μου μετά το σχολείο να πηγαίνω να βλέπω παράσταση. Έτσι θα κράτησε κάνα μήνα αυτή η παρακολούθηση και βέβαια μέσα στη σκηνή μου εμπιστεύτηκε ένα από τα Κολλητήρια. Έτσι σχεδόν ξεκίνησαν όλοι οι καραγκιοζοπαίχτες. Σε λίγο όμως, με την τέταρτη πέμπτη φορά έπιασα και μεγαλύτερες φιγούρες.

Αυτό που έκανε ο πατέρας μου ήτανε μπορώ να πω αρκετά έξυπνο, γιατί αν δεν με άφηνε να πηγαίνω εκεί, είχε τον κίνδυνο να κατεβαίνω εγώ στο Πασαλιμάνι,

να βλέπω Καραγκιόζη και να γυρίζω στη μία μιάμιση ώρα τη νύχτα. Έτσι λοιπόν, είχα το ελεύθερο.

Το πρωί όμως ήμουν ελεύθερος. Πήγαινα και παρακολουθούσα τον Ιατρίδη που ζωγράφιζε τις ρεκλάμες του, που ζωγράφιζε φιγούρες με μολύβι στο χαρτόνι και τις σκάλιζε. Πολλές φορές όταν σηκωνότανε, έπιανα τα κοπιδία και τα χάιδευα. Με είδε κάνα δυο φορές και μου λέει, «Βαγγελάκη σκάλισε». Λέω, «δεν ξέρω κύριε Ιατρίδη, εγώ σκαλίζω με μια πρόκα τα δικά μας». «Δεν πειράζει, πάρε το σφυρί και ρίξε μερικές κοπιδιές κι αν είναι στραβές δεν πειράζει, θα στρώσεις». Παρακάλεσα λοιπόν και τον πατέρα μου, και μου έκανε δυο τρία κοπιδάκια, μαστορικά θα πω τώρα, μου έδωσε κι ένα κοπιδάκι ο Ιατρίδης για να το δείξω στον πατέρα μου.

Πράγματι, μετά από μια δυο μέρες, μου έφερε τρία τέσσερα κοπιδάκια ο πατέρας μου και άρχισα να σκαλίζω τα δικά μου καραγκιοζάκια. Όλα ήταν ευχάριστα. Τα πρωινά πάντα παρακολουθούσα τον Γιάννη Ιατρίδη και εκεί έκλεβα σιγά σιγά την τέχνη του σκαλίσματος και της ζωγραφικής.

Εκείνο το καλοκαίρι όμως, βρέθηκε μία πολύ καλή δουλειά του πατέρα μου. Τα πολιτικά πάθη είχαν κοπάσει κάπως και του πρότειναν να κάνει την εγκατάσταση ενός μεγάλου σαπωνοποιείου, του Γιώργου του Λαζόπουλου. Το εργοστάσιο αυτό ήταν προς την πλευρά των Καμινιών, επί της οδού Αγίου Ελευθερίου. Ο πατέρας μου λοιπόν άρχισε να με παίρνει μαζί του τα πρωινά. Αυτό με στεναχωρούσε πάρα πολύ γιατί δεν παρακολουθούσα τον Ιατρίδη. Όμως και στη δουλειά του, μπορώ να πω, κάτι μάθαινα. Έβλεπα τον πατέρα μου

πώς τοποθετούσε εκείνα τα μηχανήματα, τα ιπάρια δηλαδή, την ατμοκίνητη *αντλία*, το σαπουνοκάζανο, τις πρέσες και ένα σωρό άλλα τεχνικά πράγματα.

Ο Γιώργος ο Λαζόπουλος μου έδινε και κάνα χαρτζιλίκι το Σάββατο και ήταν χαράς ευαγγέλια γιατί με αυτές τις δραχμούλες μπορούσα και έπαιρνα χαρτόνια και μου ζωγράφιζε ο Ιατρίδης φιγούρες. Πριν τελειώσει η καλοκαιρινή σαιζόν του 1932 με πήρε ο Ιατρίδης και στο σπίτι του, που έμενε καμιά διακοσαριά μέτρα πιο πέρα από το θέατρο. Έτσι κι όταν έκλεισε το θέατρο μπορούσα και πήγαινα σπίτι του. Η γυναίκα του η Αλεξάνδρα με δεχόταν σαν παιδί της, γνώρισα και την κορούλα του τη Ρένα και πήγαινα όποτε ήθελα το χειμώνα και μου ζωγράφιζε καμιά φιγουρίτσα. Έκτοτε δεν διακόπηκε η επαφή μου με τον Γιάννη τον Ιατρίδη, μέχρι που έκλεισε τα μάτια του.

Είχα και μια εμπειρία από την αυτοεξορία του πατέρα μου, που με δίδασκε σχετικά με τον τρόπο που κινείται η ατμομηχανή, οι σιδηρόδρομοι δηλαδή και από την μια πλευρά με ευχαριστούσε. Ήμουν όμως πάντα λυπημένος που δεν μπορούσα να παρακολουθήσω το πρωί τον Ιατρίδη, γιατί το απόγευμα στις εφτά έπρεπε να πάω στο σχολείο. Σχολάγαμε εννιά η ώρα, εννιά και, και για να προλάβω, έστω και ένα μέρος από την παράσταση έτρεχα σχεδόν συνέχεια από την Καραϊσκου στον Πειραιά, από το Δημοτικό Θέατρο δηλαδή του Πειραιά μέχρι την Παλιά Κοκκινιά.

Προς το τέλος Ιουλίου τελείωσε η εγκατάσταση στο εργοστάσιο σαπωνοποιίας του Λαζόπουλου, αλλά ο πατέρας μου βλέποντας ότι εγώ είμαι ξεμυαλισμένος

με τον Καραγκιόζη, με το Θέατρο Σκιών, προσπαθούσε πάντα να βρίσκει κάποιες αιτίες για να με αποσπάει από τον Καραγκιόζη. Ερχόταν λοιπόν στο σχολείο, με περίμενε και μπαίναμε στο τραμ στο 17 και πηγαίναμε περίπατο στο Νέο Φάληρο.

Κεφάλαιο 9ο ΠΕΡΙΠΑΤΟΙ ΜΕ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΜΟΥ ΣΤΟ ΝΕΟ ΦΑΛΗΡΟ

Η εταιρεία που είχε αναλάβει την κατασκευή του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου Πειραιώς-Αθηνών, ή Αθηνών-Πειραιώς, κατασκεύασε τρία τέσσερα πολύ σημαντικά έργα στο Νέο Φάληρο, τα οποία έδωσαν τεράστια ανάπτυξη εκείνη την εποχή. Ένα από τα μεγαλύτερα έργα ήταν η τεράστια εξέδρα του Νέου Φαλήρου. Η εξέδρα αυτή ήταν περίπου 200 μέτρα προς τη θάλασσα. Στην κεφαλή της δημιουργούσε ένα πλάτωμα, περίπου 100 επί 100.

Αυτή η εξέδρα ήταν εργαλείο πολλαπλών χρήσεων γιατί εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν αεροπλάνα. Οι επίσημοι λοιπόν αλλά και οι τουρίστες, οι περιηγητές δηλαδή όπως τους έλεγαν τότε, αλλά και οι επίσημοι πρωθυπουργοί, υπουργοί, βασιλείς ερχόντουσαν με πλοία ή με κότερο. Τα πλοία αγκυροβολούσαν στα ανοιχτά στο Φάληρο, έπαιρναν τους επιβάτες με ατμακάτους, βενζινακάτους και τους κατέβαζαν στην εξέδρα. Από κει πήγαιναν όπου ήθελαν να πάνε.

Η εξέδρα αυτή όμως είχε και έναν άλλο σκοπό. Γύρω γύρω περιφερειακά είχε σκάλες, κατέβαινε ο κόσμος αν ήθελε να κάνει και μπάνιο. Αλλά, γύρω γύρω στην εξέδρα υπήρχαν βαρκάκια αραγμένα με βαρκάρηδες που ήτανε όμορφα ντυμένοι με λευκή μπλούζα, λευκό πηλίκιο, οι βάρκες τους δε, ήταν περιποιημένες. Είχαν λευκά μαξιλαράκια και πόμολα ορειχάλκινα που

λαμποκοπούσαν. Έπαιρναν λοιπόν όσους ήθελαν να κάνουν βαρκάδα, που ήταν ένας συνηθισμένος θαλάσσιος περίπατος τότε, και τους πήγαιναν μέχρι το νησάκι του Κουμουνδούρου βόλτα, έπαιρναν τους ρομαντικούς το βράδυ και τους έκαναν βαρκάδες. Στο νησάκι του Κουμουνδούρου διασταυρωνόντουσαν με τις βάρκες που έβγαιναν από το λιμανάκι της Φρεαττύδας. Μετά τη βόλτα τους, καθένας γύριζε στην έδρα του. Πολλές φορές ορισμένοι έκαναν βαρκάδες και μέχρι το Πασαλιμάνι.

Δεξιά και αριστερά από την εξέδρα υπήρχαν τα λεγόμενα μπεν μιζτ, δηλαδή μπανιέρες υπερθαλάσσιες. Δεξιά από την εξέδρα υπήρχαν των γυναικών και αριστερά από την εξέδρα υπήρχαν των ανδρών. Οι υπερθαλάσσιες αυτές μπανιέρες ήταν σαν κύβος. Συνδεόντουσαν με μια γέφυρα από τη στεριά και μπαίνοντας μέσα, περιφερειακά, αυτός ο κύβος είχε καμπίνες. Εκεί άλλαζαν όσοι ήθελαν να κάνουν μπάνιο, άφηναν τα ρούχα τους και με εσωτερικές σκάλες, κατέβαιναν στη θάλασσα. Το εισιτήριο στις μπανιέρες εκείνες είχε τότε πέντε δραχμές.

Απέναντι στη μεγάλη εξέδρα και στις μπανιέρες, ή τα μπεν μιζτ, υπήρχε ένα τεράστιο ξενοδοχείο. Το ξενοδοχείο του Παππά, ή η πλαζ του Παππά. Μπροστά στο ξενοδοχείο του Παππά, ή την Πλαζ, υπήρχε μία υπερυψωμένη εξέδρα με ένα επίσης καλλιτεχνικότατο στέγαστρο. Στην εξέδρα εκείνη, μία ορχήστρα που διέθετε περισσότερα από είκοσι πέντε όργανα, κάθε βράδυ έπαιζε, παρουσίαζε το πρόγραμμα της. Την ορχήστρα αυτή τη διηύθυνε ο μεγάλος μας μουσουργός και μουσικοσυνθέτης Μανώλης Καλομοίρης.

Ο πατέρας μου λάτρης της κλασικής μουσικής, επειδή είχε σπουδάσει στη Γερμανία και την Αυστρία, με έπαιρνε και πηγαίναμε εκεί στην πλαζ του Παππά για να απολαύσει την ορχήστρα του Καλομοίρη. Εκεί έπινε τον καφέ του. Ο καφές θυμάμαι σερβίρετο σε μπρικάκι και μου φάνηκε περίεργο, τον ρώτησα, «τι είναι αυτό;» Μου λέει, «παιδί μου είναι ένα ειδικό μέταλλο που λέγεται αρζαντό». Ο καφές εκεί είχε πεντέμισι δραχμές τότε, τα δε ποτήρια κολονάτα, από άριστης ποιότητας κρύσταλλο. Εκεί λοιπόν ο πατέρας μου καθότανε και απολάμβανε την ορχήστρα του Καλομοίρη. Αυτή ήταν η πλαζ του Παππά.

Στη δυτική πλευρά της πλαζ του Παππά, υπήρχε ένα θερινό θέατρο, περίπου τετρακοσίων θέσεων. Στο θέατρο εκείνο όπως έλεγαν, είχαν περάσει οι μεγαλύτεροι ηθοποιοί του γαλλικού θεάτρου. Κατεβαίνοντας τώρα από την πλαζ του Παππά, προς την εκβολή του Κηφισού, εκεί περίπου που βρίσκεται σήμερα το στάδιο Ειρήνης και Φιλίας, υπήρχε ένα άλλο αναψυκτήριο. Με υπερυψωμένη εξέδρα και επίσης ένα καταπληκτικό στέγαστρο. Το αναψυκτήριο εκείνο παρουσίαζε μονόπρακτα σκετσάκια, ταχυδακτυλουργικά νούμερα, ακροβατικά νούμερα και χορευτικά.

Όπως έλεγα, τα κυριότερα από αυτά τα συγκροτήματα τα έφερναν από την Ιταλία. Το κέντρο αυτό λεγόταν Ταραντέλα, ήταν η περίφημη Ταραντέλα του Νέου Φαλήρου. Απέναντι τώρα σ' εκείνη την πλαζ και την Ταραντέλα υπήρχε ένα τεράστιο ξενοδοχείο. Το ξενοδοχείο εκείνο λεγόταν Ακταίον. Εκεί κατέλυαν υπουργοί, πρωθυπουργοί, βασιλείς, και μετά από εκεί πήγαιναν στα μεγάλα ξενοδοχεία των Αθηνών να καταλύσουν.

Αριστερά από το ξενοδοχείο εκείνο υπήρχε ένας τεράστιος κήπος. Θα μπορούσα να πω ο Εθνικός Κήπος του Πειραιά ή του Νέου Φαλήρου. Ο κήπος αυτός είχε στέγαστρα, σιντριβάνια, βρύσες, νερά τρεχούμενα, αναψυκτήρια, πτηνά μικρά μεγάλα και ζώα μικρά μεγάλα, όχι βέβαια άγρια. Εκεί καθόντανε ο κόσμος, έπινε το αναψυκτικό του, ξεκουραζόταν και ιδίως τις απογευματινές ώρες γιατί ήταν σαν παράδεισος.

Μεταξύ τώρα του μοναδικού δρόμου που διέσχιζε το Φάληρο, και ήταν μία συνέχεια ο δρόμος αυτός της οδού Τζαβέλα, στάθμευαν όλα τα αθηναϊκά τραμ που πήγαιναν σε όλη την Αθήνα. Θυμάμαι μερικούς αριθμούς το 1, το 3, το 5, το 8, το 7 και βέβαια τα δύο τρία πειραιώτικα το 17 και το 21.

Τα πρωινά επίσης, στη θάλασσα του Φαλήρου, μπορούσε κανείς να δει πέντε, έξι, επτά τράτες οι οποίες ψάρευαν την περιβόητη και ψιλοτραγουδισμένη σαρδέλα του Φαλήρου και μαρίδα. Εκεί πια, μεγαλύτερος, πήγαινα τα πρωινά, τάχα βοηθούσα να μαζεύουνε τα σχοινιά κι όταν έβγαζαν την ψαριά σε κάποιο πρόχειρο μέρος μαζεύαμε δυο τρεις χούφτες ψάρια, τα παίρναμε και πηγαίναμε για το σπίτι μας.

Πρέπει ακόμη να πω ότι στη φαληρική θάλασσα κατέβαινε ο κοσμάκης και τα μεσημέρια, αλλά τα βραδινά, ιδιαίτερα το καλοκαίρι που έκανε ζέστες, κατέβαιναν με κάποια τσούλια, τα άπλωναν στην αμμουδιά, με το ουζάκι τους και μπαίναν στη θάλασσα, έψαχναν με το πέλμα του ποδιού, σκάλιζαν και σε πέντε λεπτά είχαν βγάλει ένα γκαζοντενεκέ κυδώνια και γυαλιστερές. Τα άνοιγαν και εκεί πίναν το ουζάκι τους. Μπορώ να πω λοιπόν, ότι τα κελύφη των οστράκων ήταν πε-

ρισσότερα στην αμμουδιά του Φαλήρου, περισσότερα από τους κόκκους της άμμου του Φαλήρου.

Θα προσπαθήσω τώρα να περιγράψω δύο στοιχεία που θα τσεκάρουν πού βρισκόταν περίπου η ακτή του Φαλήρου τότε. Όπως ανάφερα, ο δρόμος που πήγαινε για το Μοσχάτο, Καλλιθέα, Γλυφάδα, Βουλιαγμένη και λοιπά ήταν ο μοναδικός δρόμος που διέσχιζε το Φάληρο και ήταν θα έλεγα συνέχεια της οδού Τζαβέλα. Ο δρόμος αυτός, ήταν 4-5 μέτρα πλάγια από τα κάγκελα του σημερινού σταθμού των ηλεκτρικών σιδηροδρόμων. Μετά από το δρόμο αυτό υπήρχε πια πεδιάδα. Ήταν όλα ελεύθερα.

Ένα άλλο στοιχείο που μπορώ να δώσω, είναι το εξής. Αν υποθέσουμε ότι βρίσκεστε στο γήπεδο του Καραϊσκάκη, μπορείτε να περάσετε από τις δύο παλαιότερες υπόγειες διαβάσεις που είχε ο ηλεκτρικός σιδηρόδρομος, η αριστερή ήταν και εκδοτήρια εισιτηρίων. Αυτές έβγαιναν στην όχθη του Φαλήρου. Ήταν περίπου καμιά σαρανταριά μέτρα. Στο τέρμα αυτών των υπόγειων διαδρόμων υπάρχουν ακόμη τα στέγαστρα των παλαιών διαδρόμων. Βγαίνοντας λοιπόν από αυτές τις δύο υπόγειες διαδρομές, αφήστε καμιά τρακοσαριά μέτρα και βρίσκεστε μπροστά στην πλαζ του Παππά, μπροστά στις μπανιέρες, μπροστά στη μεγάλη εξέδρα του Φαλήρου. Εκείνο το Φάληρο των παιδικών μου χρόνων προσπάθησα με τις μικρές μου ικανότητες να καταγράψω.

Εκείνο το Φάληρο λοιπόν, για του οποίου την αναμόρφωση χρειάστηκαν περίπου τρεις δεκαετίες, καταστράφηκε μέσα σε λίγα χρόνια. Γιατί με τον πόλεμο του '40 και ιδιαίτερα όταν μπήκαν οι Γερμανοί, ξήλω-

σαν όλες τις Φαληρικές εγκαταστάσεις. Άρχισαν να ξηλώνουν τη μεγάλη εξέδρα. Ξήλωσαν τα μπεν μιζτ, τις μεγάλες μπανιέρες και άρχισε η φαληρική ακτή να γίνεται κρανίου τόπος.

Εξ αιτίας αυτών σταμάτησε να έρχεται και ο τουρισμός και χάριν του πολέμου χρεοκόπησε η πλαζ του Παππά, χρεοκόπησε το ξενοδοχείο Ακταίων, έκλεισε η Ταραντέλα, ρημάχτηκαν οι κήποι που ήταν απέναντι και παράπλευρα από το ξενοδοχείο Ακταίων και έτσι το Φάληρο άρχισε να ερημώνει. Και δεν έφτανε μόνο αυτό. Όλα τα εργοστάσια που ήταν παράπλευρα στο ποτάμι άρχισαν να ρίχνουν τα απόβλητα τους μέσα. Και ακόμη το χειρότερο ότι οι ανεγκέφαλοι επιτρέψανε και έριξαν όλους του βόθρους της Αττικής μέσα στον Κηφισό. Μετά από εκεί η φαληρική θάλασσα και η πειραιώτικη έγινε ένα βοθρολίμανο, δεν μπορούσε να βάλει κανείς το πόδι του. Χάθηκε η ζωή, εξαφανίστηκαν τα ψάρια και η ερήμωση ερχόταν μέρα με τη μέρα όλο και πιο τραγική. Κάπως έτσι είδα το Φάληρο το 1932, όταν ο πατέρας μου με έπαιρνε και κάναμε τους περιπάτους μας.

Ο ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΦΑΛΗΡΟΥ

Σήμερα, όλοι γνωρίζουμε πια ότι όλος εκείνος ο χώρος, όλη εκείνη η ακτή έχει τσιμεντοπλακοστρωθεί. Κάτω από αυτή τη τσιμεντοπλακόστρωση κείται και θα κείται για πάντα η χρυσή ακτή του Φαλήρου. Η ακτή εκείνη που μεγάλωσε γενεές και γενεές. Η χρυσή ακτή και αργυρή θάλασσα, που παιδιά γενιές επί γενεών κολυμπούσαμε μαζί με τα όνειρα μας. Αυτή η χρυσή ακτή χάθηκε πια, μια και για πάντα.

Τελείωσαν οι περίπατοι με τον πατέρα μου στο Φάληρο κι εγώ ξαναγύρισα στο θεατράκι της οδού Αργυροκάστρου και Αγίας Άννας κοντά στο μάστορα Γιάννη Ιατρίδη. Ήμουν τυχερός όμως για κείνο το υπόλοιπο καλοκαίρι γιατί ο Αντώνης, ο βοηθός του Ιατρίδη, είχε ήδη σταματήσει, δεν ξέρω για ποιους λόγους.

Ο Ιατρίδης λοιπόν όταν επέστρεψα εγώ, μου έδωσε απόλυτη ελευθερία και πρωτοβουλία και άρχισε να μου αναθέτει σοβαρότερο ρόλο μέσα στη σκηνή. Με έπαιρνε, βιδώναμε μαζί την παράσταση με κάθε λεπτομέρεια, με έμαθε να καρφιστώνω τα σκηνικά, τα χαρτονένια και τα πάνινα, και ανέλαβα μπορώ να πω σαν ένας βοηθός, αν όχι ένας πρώτος βοηθός αλλά ένας βοηθός οπωσδήποτε. Έτσι κοντά στον Γιάννη Ιατρίδη πέρασα τον υπόλοιπο χρόνο του καλοκαιριού του 1932.

Εδώ κλείνει η αφήγηση μου, η ελάχιστη αφήγηση μου στο κοσμοπολίτικο Φάληρο των παιδικών μου χρόνων. Τελειώνει η ένατη κασέτα και το ένατο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 10ο
 ΧΕΙΜΩΝΑΣ 1932
 ΣΤΑ ΛΕΜΟΝΑΔΙΚΑ

Τελειώνοντας η καλοκαιρινή περίοδος του '32, άρχιζε παράλληλα και η σχολική περίοδος. Εμένα ο πατέρας μου μερικές φορές με έπαιρνε μαζί του, άλλες όχι. Αλλά με έπαιρνε μαζί του, έτσι για να μην πηγαίνω και κάνω αυτά τα επικίνδυνα παιχνίδια που κάναμε όλα τα παιδιά. Δηλαδή να καβαλάμε στα τραμ, στα αυτοκίνητα και να γυρίζουμε άσκοπα από δω και από κει.

Εγώ όμως έψαχνα να βρω μια δουλειά. Ήθελα μια δουλειά, δηλαδή να παίρνω χρήματα. Να μπορώ να αγοράζω σχέδια, βιβλιαράκια για τις παραστάσεις του Θεάτρου Σκιών και χαρτόνια. Τα απογεύματα πολλές φορές πήγαινα στο σπίτι του Ιατρίδη κάπου στην Παλαιά Κοκκινιά και κουβεντιάζαμε διάφορα πράγματα. Αν ήμουν τυχερός και ζωγράφιζε ή σκάλιζε, καθόμουν και τον παρακολουθούσα.

Τον ρωτούσα συνήθως για παλαιούς παίκτες και όταν δεν βαριόταν, μου έκανε πολύ ωραίες αναφορές. Πολλές φορές καθόμουν με τις ώρες, ανάλογα και με τα κέφια του Γιάννη Ιατρίδη. Φεύγοντας από το σπίτι του όμως, πάντα σκεφτόμουν, τώρα που είχα μείνει ελεύθερος από τον πατέρα μου να βρω μια δουλειά, μια δουλειά για να παίρνω χαρτόνια, να παίρνω σχέδια, να παίρνω βιβλιαράκια με παραστάσεις του Καραγκιόζη.

Φεύγοντας από το σπίτι του Ιατρίδη ακολουθούσα την οδό Φαλήρου, έστριβα να μπω στην οδό Βασιλικών για να πάω στην παλιά μου γειτονιά. Εκεί τότε

στην Βασιλικών και Δωδεκανήσου γινόταν μία λαϊκή αγορά. Σκέφτηκα λοιπόν να ρωτώ στα παγκάκια μήπως θέλουνε κανένα παιδί. Και πράγματι ρώτησα καμπόσους, κάποιος μου είπε αμέσως, «έλα εδώ ρε μικρέ, κάτσε εδώ κοντά μου». Του λέω, «τι δουλειά θα κάνω;» «Δεν βλέπεις» μου λέει, «θα φωνάζεις κάλτσες, πουκαμισάκια, φανελάκια, σωβρακάκια, ότι έχει εδώ το καροτσάκι». Του λέω, «πόσα θα μου δίνεις την ημέρα;» Μου λέει, «θα σου δίνω ένα δεκάρικο, αλλά θα με βοηθάς όταν κλείνει η λαϊκή αγορά να πηγαίνουμε το καροτσάκι στην αποθήκη να το κλείνω και εκεί θα σου δίνω κάνα μπακαλιαράκι ή πατάτες τηγανητές, να κολατσίζεις και μετά να φεύγεις».

Έμεινα την ίδια ημέρα. Πράγματι όταν τελείωσε η λαϊκή αγορά πήραμε το καροτσάκι και το πήγαμε στην αποθήκη του. Η αποθήκη του Σίμου, έτσι τον έλεγαν αυτόν, το αφεντικό μου ας πούμε, το επίθετο του δεν το άκουσα ποτέ, ήτανε στα Λεμονάδικα. Βάλαμε το καροτσάκι μες στην αποθήκη και μου πρότεινε να καθίσουμε να κάνουμε το κολατσιό μας. Κάθισε και αυτός να φάει βέβαια.

Τι ήταν όμως τα Λεμονάδικα; Τα Λεμονάδικα ήτανε δύο τεράστιες σιδηροκατασκευές που δημιουργούσαν δύο στοές. Δεξιά και αριστερά υπήρχαν πάγκοι και εκεί πήγαιναν οι περιβολαράιοι τα ζαρζαβατικά τους, απ' όπου πήγαιναν οι μικροπωλητές μανάβηδες και τα έπαιρναν και τα πουλούσαν στις γειτονιές.

Αυτές οι δύο στοές είχαν είσοδο και έξοδο. Η είσοδος τους έβλεπε στο βορρά. Η έξοδος τους ήταν ανατολικά. Δίπλα σε αυτά τα σιδηροκατασκευάσματα υπήρχαν χτιστά καταστήματα τα οποία είχε φτιάξει ο

δήμος. Εκεί πουλούσαν παντελόνια, παπούτσια, φανέλες, διάφορα πράγματα ήταν δηλαδή τα μαγαζάκια της φτωχολογιάς. Παραπέρα ήταν η κρεαταγορά και η ψαραγορά του Πειραιά. Δύο τετράγωνα παραδώ ή παρακεί ήταν γενικά η κεντρική αγορά του Πειραιά. Αυτά ήταν τα Λεμονάδικα.

Σε ένα από αυτά τα μαγαζάκια είχε ο Σίμος την αποθήκη του. Εκεί πηγαίναμε μετά τη λαϊκή. Ξεφόρτωνε το καροτσάκι, ένα καροτσάκι τρίτροχο, τρώγαμε κάτι το μεσημέρι και το απόγευμα κατά τις τέσσερις τεσερσήμισι, μου έβαζε κάλτσες σε ένα πανέρι και καθόμουν στον παραλιακό δρόμο, που τότε λεγόταν Ακτή Τζελέπη. Οι Τζελέπηδες ήταν τρία ή τέσσερα αδέρφια, ήτανε οι πρώτοι σχεδόν, ή μεταξύ των πρώτων κατοίκων του Πειραιά και, αριστερότερα από εκεί που είχαν ανοίξει τα Λεμονάδικα, είχαν ανοίξει ένα μαγειρείο, που ήταν μια παράγκα. Έτσι λοιπόν ονομάστηκε Ακτή Τζελέπη.

Απέναντι στην αποθήκη του Σίμου υπήρχε ένα ουζερί. Ένα ουζερί; Ένα μπουράδικο; Ένα καφενείο; Μπορώ να πω τα έκανε όλα. Εκεί τηγάνιζε μπακαλιαράκια, πατάτες, ψαράκια, καθίσαμε, μου πήρε πατάτες, ψαράκια κάθισε κι αυτός να φάει. Τρώγοντας λοιπόν μου λέει ο Σίμος, «ρε Βαγγελάκη, θέλεις να κονομάς κάνα τάλιρο, κάνα δεκάρικο την ημέρα;» Λέω, «πώς δεν θέλω». «Άκου» μου λέει, «τι θα κάνουμε. Θα σου βάζω κάλτσες σε ένα πανέρι και θα κάθεται εδώ απέναντι στο ξενοδοχείο».

Υπήρχε ένα μεγάλο ξενοδοχείο τότε. Ήταν επί της οδού Μακράς Στοάς, όπως έλεγαν τη σημερινή Δημητρίου Γούναρη, και της ακτής Τζελέπη. Σήμερα αυτό

το μικρό κομμάτι το λένε ακτή Καλλιμασιώτη. «Θα κάθεται να πουλάς και θα παίρνεις πενήντα λεπτά στο ζευγάρι» και συμφωνήσαμε. Άρχισα από την ίδια μέρα. Φάγαμε καλά το μεσημέρι, το απόγευμα μου έβαλε κάλτσες. Του είπα όμως ότι, «εγώ κατά τις εφτά παρά τέταρτο εφτά και τέταρτο πρέπει να φεύγω γιατί πάω στο σχολείο». «Να φεύγεις, κανένα πρόβλημα, μην ανησυχείς» μου λέει και άρχισα από την ίδια κιόλας ημέρα τη δουλειά.

Κατά τις εφτά και τέταρτο έπαιρνα το πανέρι, το πήγαινα στην αποθήκη, το έβαζε μέσα, έπαιρνα εγώ τα πενηνταράκια από όσα ζευγάρια κάλτσες είχα πουλήσει, έπαιρνα και το πρωινό μεροκάματο, έμπαινα μέσα στη Βασιλέως Γεωργίου, προχωρούσα, έστριβα δεξιά, έμπαινα στη Σωτήρος και πήγαινα στο σχολείο μου που ήτανε Σωτήρος και Καραϊσκού.

Αυτό κράτησε αρκετό καιρό. Τα Σάββατα όμως που δεν είχα σχολείο καθόμουνα με το πανέρι στο ξενοδοχείο μπροστά, πρέπει να πω ότι το ξενοδοχείο αυτό το Κοντινένταλ ήτανε ένα από τα καλύτερα ξενοδοχεία του Πειραιά και το ομορφότερο. Αυτό βομβαρδίστηκε με τον πρώτο βομβαρδισμό του Πειραιά το '40 και από τότε έμεινε γιαπί. Κάποια εποχή επιχείρησαν να το ανοικοδομήσουν αλλά άκουσα που έλεγαν ότι σταμάτησαν οι εργασίες γιατί από κάτω βρέθηκαν αρχαία. Παραμένει ακόμη ένας λάκκος όπως βομβαρδίστηκε.

Έφευγα λοιπόν, πήγαινα για το σχολείο μου, τα Σάββατα όμως που δεν είχα σχολείο καθόμουν στην αγορά πιο αργά και μέχρι τις εννιά, και μέχρι τις εννιάμισι ώρα. Τα λεφτά ήταν περισσότερα. Πηγαίνοντας το πανέρι μου στον Σίμο να το βάλει στην αποθήκη,

απέναντι όπως είπα ήτανε ένα καφενεδάκι, αυτό το καφενεδάκι, ή το ουζερί, ή η μπουραρία ήτανε του Γιώργου του Μπάτη.

Εκεί έβλεπα συνήθως τα Σάββατα μια παρέα από τέσσερους ανθρώπους. Άκουσα ένα βράδυ λοιπόν που έλεγε ο Μπάτης, «άντε ρε Μάρκο πιάσε το μπουζούκι να πούμε κάνα τραγουδάκι». Κατάλαβα ότι επρόκειτο για τον Μάρκο τον Βαμβακάρη γιατί το όνομα του ακουγόταν ήδη στην Παλαιά Κοκκινιά που έμενα εγώ.

Ο άλλος ήτανε ο Στράτος ο Παγιουμτζής, ο τρίτος ήτανε ο Δελιάς και ο τέταρτος ο Μπάτης με το μπαγλαμαδάκι του. Εκεί ήταν η πρώτη φορά που άκουγα τον Μάρκο τον Βαμβακάρη, τον χειμώνα του 1932. Τους απόλαυσα αρκετά Σάββατα και τα λεφτά που έβγαζα ήταν καλά. Ο Μάρκος ο Βαμβακάρης δεν πρέπει να είχε κάνει ακόμα δισκογραφία, ή τουλάχιστον εκείνη την εποχή, το 1932, ετοιμαζότανε να κάνει την πρώτη δισκογραφική του εργασία.

Πολύ αργότερα ο Μπάτης, πολλές φορές με το μπαγλαμαδάκι στην κωλότσεπη, ερχόταν στο θέατρο μου και μου τραγουδούσε τον Σταύρακα. Αυτοί οι άνθρωποι είχαν μια αξιοπρέπεια. Μια φορά που ο Μάρκος με είδε σε κάποιο κακόφημο κέντρο εμένα, με άρχισε στα χαστούκια και μου λέει, «φύγε αυτή τη στιγμή από δω Βαγγελάκη και να μην σε ξαναδώ εδώ γιατί θα σε λιώσω` θα σε σπάσω στο ξύλο». Αυτή ήταν η διδαχή των ανθρώπων αυτών.

Κάποια στιγμή όμως αντιλήφθηκε ο πατέρας μου τη δουλειά που έκανα, με πήρε ένα βράδυ μετά το σχολείο, μου έριξε και κάτι ξυλιές, με ρητή εντολή, «δεν θα ξαναπάς σε αυτό το χώρο». Έτσι σταμάτησε η συνε-

γασία μου με τον Σίμο και βέβαια με τα Λεμονάδικα. Αυτή ήταν η πρώτη δουλειά που έκανα στη ζωή μου και είναι η αγαπημένη μου δουλειά. Το μεροκάματο που πήρα από τον Σίμο από τα Λεμονάδικα ήταν το πρώτο μεροκάματο της ζωής μου. Αυτή η γνωριμία όμως με τον χώρο εκείνο ήταν ένα χρήσιμο καμπανάκι για μένα. Τα Λεμονάδικα τότε ήταν ένας χώρος αποστροφής, κυρίως για τα παιδιά. Έλεγαν, και μπορεί να ήτανε, ότι είναι χώρος διαφθοράς και πολλά άλλα.

Εγώ όμως τον γνώριζα και αργότερα τον χώρο αυτό, μπορώ να πω ότι όλα τα λιμάνια του κόσμου είναι χώροι διαφθοράς, το ίδιο ήταν και τα Λεμονάδικα, αλλά σε σύγκριση με άλλα λιμάνια, τα Λεμονάδικα ήτανε η μικρότερη διαφθορά.

Όμως η αστική κοινωνία εκείνης της εποχής, ακόμη και η αστικίζουσα κοινωνία, αυτά τα τραγούδια τα έλεγαν χασικλίδικα και τους ρεμπέτες, αυτή την παρέα, τους έλεγαν πρεζάκηδες. Δεν ήταν πρεζάκηδες όμως, απλά κάπνιζαν κάνα τσιγαρλίκι, χασίσι όπως λέμε. Αυτή ήταν όλη τους η αμαρτία και είχαν το μπουζουκάκι τους και παίζαν και τραγουδούσαν. Άλλωστε ο Πειραιάς, πρεζάκηδες δεν είχε πολλούς από τότε. Οι πρεζάκηδες στο Πειραιά ήταν καμιά εικοσαριά όλοι κι όλοι, και ήτανε παιδιά ευπόρων οικογενειών μπορώ να πω, γιατί εμάς ποιος θα μας πλησίαζε από αυτούς τους εμπόρους που δεν είχαμε παρά ένα εικοσαράκι στην τσέπη μας. Τα παιδιά αυτά λοιπόν ήταν ευπόρων οικογενειών. Αλλά το 1940 με τον πόλεμο, και την πείνα στη συνέχεια, πέθαναν όλοι αυτοί στα βαγόνια.

Σε κείνο τον χώρο λοιπόν στο καφενείο του Μπάτη γεννήθηκε το Πειραιώτικο ρεμπέτικο τραγούδι, που

δεν ήθελαν να το αποδεχθούν σαν τραγούδι, τα έλεγαν χασικλίδικα. Αργότερα το '22, όταν ήρθαν οι ξεριζωμένοι, πολλοί τραγουδιστές, μεγάλοι της εποχής τους στην Κωνσταντινούπολη, στη Σμύρνη, όπως ο Βαγγέλης ο Παπάζογλου, ο Τούντας και άλλοι ενώθηκαν με κείνη τη ρεμπέτικη παρέα και άρχισε να δημιουργείται ένα νέο λαϊκό τραγούδι.

Όσοι λοιπόν τραγουδούσαν εκείνα τα τραγούδια, ακόμα και τα σμυρναίικα, τα κωνσταντινουπολίτικα, τα ρεμπέτικα και τα πειραιώτικα, για την εξουσία ήταν όλοι χα-

σικλήδες, όλοι πρεζάκηδες.

Αυτό ενόχλησε την εξουσία. Απαγορεύτηκαν λοιπόν τα ρεμπέτικα τραγούδια και για να μην μακρυλογώ, το 1936 που έγινε η δικτατορία του Μεταξά, έβαλε φωτιά, έκαψε τα Λεμονάδικα, εξαφανίστηκε αυτή η τοποθεσία εκεί, που ζούσαν χιλιάδες άνθρωποι από εκείνο το λιανεμπόριο, το χοντρεμπόριο, που είχε θρέψει τον Πειραιά για πολλές δεκαετίες και αυτός ο χώρος έμεινε για είκοσι χρόνια περίπου ένα χωράφι, μια πλατεία. Κατόπιν από χρόνια την ονόμασαν Πλατεία Καραϊσκάκη και λίγο κάπως την διαμόρφωσαν την τελευταία εικοσαετία.

Με τον ερχομό των ξεριζωμένων από τις μεγάλες πατρίδες, άρχισαν να συγκροτούνται και οι πρώτοι οικισμοί στη Νέα Κοκκινιά. Οι δρόμοι που χαράχτηκαν δεν είχαν ονόματα. Οι παλαιότεροι θα θυμούνται, τους χαρακτήριζαν με αριθμούς. Ορισμένοι αριθμοί σε παρόδους της Νέας Κοκκινιάς μένουν ακόμη.

Ο κεντρικός δρόμος, που διέσχιζε τη Νίκαια και πήγαινε μέχρι την Αγία Βαρβάρα, διέσχιζε το Κουτσουκάρι, έφτανε στην Αγία Βαρβάρα και προς τον Σκαρामαγκά. Σε αυτό το δρόμο, εμείς το λέγαμε τότε σαν παιδιά οδός Κουτσουκαρίου ή ο δρόμος προς το Κουτσουκάρι. Αν είχε αριθμό, ίσως να ήταν ο αριθμός ένα, γιατί παράπλευρα του υπήρχε το πέντε.

Τέλος, σε αυτό το δρόμο τον κεντρικό λοιπόν, που διέσχιζε τη Νίκαια, διέσχιζε το Κουτσουκάρι και έφτανε στην Αγία Βαρβάρα και Σκαρामαγκά, υπήρχε μία τεράστια αποθήκη, δίπλα σε δυο τρεις κινηματογράφους. Αυτή την αποθήκη τη νοίκιασε ο Χρήστος Χαρίδημος το 1933 και εκεί έκανε το θέατρο του. Το έμαθα από τον Γιάννη τον Ιατρίδη και αποφάσισα με τους φίλους μου να πάμε να δούμε μια παράσταση από τον Χρήστο Χαρίδημο. Ήταν η πρώτη φορά που ο Χαρίδημος ανέβαινε στην Κοκκινιά. Πήγαμε λοιπόν σε αυτό το θέατρο, είχε περίπου πεντακόσια καθίσματα,

ήταν γεμάτο, διαβάσαμε τι έργο θα δούμε και έγραφε: *Το έγκλημα του Αθανασόπουλου*.

Το έγκλημα αυτό είχε γίνει τέλος του '29 αρχάς '30, δεν μπορώ να θυμηθώ ακριβώς, θυμάμαι όμως, επειδή φιλοξενούμουν από τον θείο Αριστείδη τον Πούρο, ότι το βράδυ που ερχόταν με τις εφημερίδες, διάβαζε όλη τη διαδικασία του εγκλήματος, όπως το έγραφαν οι εφημερίδες. Θα έπαιζε λοιπόν αυτό το έργο, *Το έγκλημα του Αθανασόπουλου*.

Από το πρωί είχε ανοιχτές τις πόρτες και αναμμένα τα φώτα της σκηνής, τοποθετημένα τα σκηνικά για να βλέπει ο κόσμος που κατέβαινε το πρωί από τη Νέα Κοκκινιά-Νίκαια για τον Πειραιά στη δουλειά του, δηλαδή να κάνει διαφήμιση του έργου. Πράγματι, το βράδυ πήγαμε κι εμείς, περιμέναμε να αρχίσει. Και κάποια στιγμή, μπροστά ή δίπλα μας, δεν θυμάμαι, ένας θεατής άκουσα που έλεγε στους διπλανούς του, «να ρε, ο Χαρίδημος πάει να αρχίσει». Ήταν η πρώτη φορά που έβλεπα τον Χαρίδημο προσωπικά.

Τον Χαρίδημο τον ακολουθούσαν τρεις άνδρες ακόμη. Ο πρώτος ήταν ο τραγουδιστής του, όπως έμαθα αργότερα ο Σωτήρης ο Καπρούλιας, ο δεύτερος ήταν ο βοηθός του ο Μιλτιάδης ο Λάμπρου και ο τρίτος ήταν ο Γιάννης Ιατρίδης. Όταν εγώ είδα τον Ιατρίδη ξαφνιάστηκα. Του φώναξα, «κυρ Γιάννη, κυρ Γιάννη», γύρισε με είδε, με πρόσεξε, «Βαγγελάκη» μου λέει «εδώ είσαι;» «Ναι, κυρ Γιάννη» του λέω. «Κάθισε» μου λέει, «θα πάω στη σκηνή και σε λίγο θα έρθω να σε πάρω να πάμε μαζί μέσα στη σκηνή». Και πράγματι έτσι έγινε. Σε λίγο ήρθε, με πήρε, με πήγε στη σκηνή και παρακολούθησα εκείνο το έργο μέσα από τη σκηνή και ήταν η

πρώτη φορά που έμπαινα στη σκηνή του Χρήστου Χαρίδημου.

Όσον καιρό έμενε σε αυτό τον χώρο, το θέατρο αυτό ήτανε επί της Γεωργίου Κονδύλη δίπλα από τον κινηματογράφο Κρυστάλ όπως λεγόταν τότε, αργότερα έγινε Παλλάς και σήμερα είναι το μπουζουκάδικο Η Κοκκινιώτισσα. Αργότερα, όταν έφυγε ο Χαρίδημος, έγινε κινηματογράφος, το περιβόητο Αλκαζάρ της Κοκκινιάς. Η γνωριμία μου λοιπόν με τον Ιατρίδη, μου άνοιξε την πόρτα και στον Χαρίδημο.

Ήδη, έντεκα χρονών παιδί. Όταν τελείωσε η παράσταση, με πήρε ο Ιατρίδης από το χέρι, με πήγε κοντά στον Χαρίδημο. Ήταν ένας ευχάριστος άνθρωπος, έτσι έμεινε σε όλη του τη ζωή, του είπε τα καλύτερα λόγια για μένα, με αγκάλιασε ο Χαρίδημος, με φίλησε και μου είπε, «μπράβο Βαγγελάκη παιδί μου, να προσέχεις τον Γιαννάκη», έτσι τον έλεγαν τον Γιάννη τον Ιατρίδη όλοι οι μεγάλοι, Γιαννάκη, επειδή τον γνώριζαν σχεδόν από παιδί και αυτοί. Τελείωσε η παράσταση, με ξανααγκάλιασε ο Χαρίδημος και μου είπε τα καλύτερα λόγια για τον Γιάννη τον Ιατρίδη. Περιττό να πω ότι με το τέλος της παράστασης, βούιξε ο χώρος από το χειροκρότημα. Η παράσταση ήταν καταπληκτική. Αλλά εκείνα που ήταν μαγεία ήταν τα σκηνικά, που είχε ζωγραφίσει ο Χρήστος Χαρίδημος και είχε σκαλίσει ο Μιλτιάδης ο Λάμπρου.

Εγώ όταν μπήκα στη σκηνή του Χαρίδημου, αισθανόμουν ένα δέος, όμως η σύσταση που του έκανε ο Ιατρίδης για μένα ήτανε μια σύσταση που με θεωρούσε από τότε πια σαν δικό του παιδί. Με αγαπούσε ιδιαίτερα, γιατί έβλεπε όποτε πήγαινα στη σκηνή του

ήμουν τόσο προσεχτικός, τόσο εργατικός και πάνω απ' όλα επειδή ένοιωθε ότι είμαι ένα τίμιο παιδί.

Η αγάπη του λοιπόν έκτοτε, μπορώ να πω ήταν πατρική και οι συμβουλές του ήταν εκείνες που με ωφέλησαν, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην κατοπινή σταδιοδρομία μου όπως θα δούμε αργότερα.

Σ' εκείνο το θέατρο ο Χρήστος Χαρίδημος έμεινε όλο το χειμώνα, σχεδόν μέχρι τέλος Απριλίου. Εγώ, καίτοι πήγαινα σχολείο, όποτε μπορούσα πήγαινα και παρακολουθούσα παραστάσεις, ιδίως δεν έλειπα το Σαββατοκύριακο, αν και παράλληλα είχαμε το δικό μας Καραγκιόζη. Προτιμούσαμε όμως, και ιδίως εγώ, να πηγαίνω να παρακολουθώ τον Χαρίδημο, στο θέατρο της Κοκκινιάς.

Τα χρόνια όμως περνούσαν. Όταν έφυγε ο Χαρίδημος από εκείνο το χώρο σε κάνα δυο χρόνια, ίσως και τρία, νομίζω είναι μετά το '35, γιατί το 1935 η Νέα Κοκκινιά, ονομάστηκε σε Δήμο κι έτσι άρχισαν να ονοματοδοτούνται και οι δρόμοι της Νίκαιας, όπως μετονομάστηκε. Ο δρόμος αυτός λοιπόν που εμείς λέγαμε ο δρόμος για το Κουτσουκάρι, ονομάστηκε οδός Γεωργίου Κονδύλη. Παράλληλα δε το Κουτσουκάρι, αργότερα λίγο βέβαια, μετονομάστηκε σε Κορυδαλλό. Το θέατρο λοιπόν του Χαρίδημου, αυτή η αποθήκη που νοίκιαζε, έγινε κινηματογράφος. Ο περιβόητος κινηματογράφος, το Αλκαζάρ της Κοκκινιάς.

Όμως, επειδή όπως μας έχει δείξει η ζωή τίποτα δεν είναι μόνιμο, ήρθε η τηλεόραση, καταβρόχθισε τον κινηματογράφο, έκλεισαν σχεδόν όλοι οι κινηματογράφοι στη Νίκαια και αυτός ο χώρος έγινε μπακάλικο. Δηλαδή, εξευγενισμένα όπως θέλουμε να τα λέμε, Σούπερ Μάρκετ.

Μετά από την πανωλεθρία του κινηματογράφου, ορισμένοι απαισιόδοξοι ή άνθρωποι που μισούσαν το Θέατρο Σκιών, άρχισαν να χαίρονται γιατί περίμεναν ότι το Θέατρο Σκιών θα εξαφανιστεί από την Ελλάδα. Παρά ταύτα, ήταν αντιμαχόμενο με την τηλεόραση από την ίδρυσή της και μέχρι σήμερα ακόμη.

Αυτοί λοιπόν που έκαναν αυτούς τους υπολογισμούς αγνόησαν κάτι, το βασικότερο. Ότι το ελληνικό Θέατρο Σκιών είχε μπει πια, σε αυτά τα ογδόντα, ενενήντα χρόνια ζωής του, στην ψυχή του Έλληνα. Είχε δηλαδή γίνει το λαϊκό θέατρο της εποχής του και παραμένει μέχρι σήμερα, γιατί αντιμαχότανε την ψευτοαστικήζουσα κοινωνία που άρχισε σιγά σιγά να δημιουργείται εκείνη την εποχή.

Εκείνη τη χρονιά, το 1933, παντρεύτηκε και η αδελφή μου. Κατοίκησε στην Νίκαια, επί της οδού Ρυσίου και Πατριάρχου Χρυσοστόμου Σμύρνης, στον αριθμό 2. Έτσι, το είχα δίπορτο. Όταν αργούσα, για να μην πάω στον πατέρα μου και να έχω τις παρατηρήσεις, ενδεχομένως να φάω και καμιά ξυλιά, πήγαινα στην αδελφή μου.

Κεφάλαιο 12ο
 ΤΕΛΕΙΩΝΩ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ
 ΧΩΡΙΣ ΝΑ ΠΑΡΩ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ.
 ΘΕΑΤΡΟ ΤΣΟΥΜΠΙ'Η

Εγώ, μετά τον γάμο της αδελφής μου έμενα περισσότερο μαζί της παρά με τον πατέρα μου, γιατί είχα μεγαλύτερη ελευθερία. Στο σπίτι της αδελφής μου, εκτός από τα άλλα παιδιά, γνώρισα και δύο αδελφια, τον Αντρέα και τον Παναγιώτη Τσουμπρή. Ο Παναγιώτης έμελλε αργότερα να εξελιχθεί σε ένα καλό μουζούκι και έπαιξε σε πολλά κέντρα της Αθήνας.

Τα παιδιά αυτά στο σπίτι τους είχαν μια τεράστια αυλή και η μητέρα τους, που δεν τους χάλαγε χατίρι, μας επέτρεψε να στήσουμε εκεί τον παιδικό μας Καραγκιόζη. Η γειτονιά ήταν μεγάλη, τα παιδιά πολλά και όποτε παίζαμε βγάζαμε και μερικά χρήματα. Το είχαμε βάλει, και ήταν η πρώτη φορά, πενήντα λεπτά το εισιτήριο. Με τα χρήματα που μαζεύαμε παίρναμε σχέδια, βιβλιαράκια και σπαρματσέτα που τα λέγαμε, δηλαδή χοντρά κεριά που χρειαζόμαστε για τις παραστάσεις μας.

Το 1934 είχα μπει ήδη στην τελευταία σχολική περίοδο, στην Έκτη Τάξη του Δημοτικού. Διακόψαμε για λίγο τις παραστάσεις μας γιατί έπρεπε να διαβάσω. Και πράγματι φτάσαμε στο τέλος Ιουλίου. Περίμενα με λαχτάρα να πάρω το απολυτήριο. Ο διευθυντής άρχισε να φωνάζει τα ονόματα των παιδιών που είχαν προβιβαστεί. Σχεδόν τελειώσαμε, το όνομα το δικό μου δεν το άκουσα.

Πλησίασα στον διευθυντή και του λέω, «κύριε Κωτσάκη, το όνομα μου;» «Αχ» μου λέει, «παιδί μου με σένα συμβαίνει κάτι τρομερό». Του λέω, «τι;» «Όταν γράφτηκες» μου λέει, «δεν έφερες πιστοποιητικό και αν δεν έχεις το πιστοποιητικό γεννήσεως δεν μπορώ να σου δώσω το απολυτήριο». Λέω, «και μου το λέτε τώρα αυτό; Πού να τρέξω;» Μου λέει, «προσπάθησε, τρέξε... Τα γραφεία μας θα είναι ανοιχτά σχεδόν όλο το καλοκαίρι».

Έτρεξα εγώ αλλά ήταν αδύνατον να δηλωθώ. Τι είχε συμβεί όμως. Εκείνα τα χρόνια, μπορούσαν τα παιδιά να γράφονται στα σχολεία μόνο με την πληροφορία του πατέρα. Αργότερα έγινε ο νόμος τα παιδιά να πηγαίνουν πιστοποιητικό γεννήσεως. Με μας, στην ενορία του Αγίου Ελευθερίου είχε συμβεί κάτι τραγικό. Τα παιδιά τότε τα δήλωναν μετά την βάφτιση και τα πήγαιναν μαζεμένα, κάθε μήνα, κάθε δύο μήνες, τα πήγαιναν μαζεμένα ή ο παπάς ή οι επίτροποι της εκκλησίας. Από αμέλεια ή από αβλεψία, δεν ξέρω τι, τα παιδιά που είχαν βαφτιστεί το '22, το '23, το '24, το '25 και το '26 ήτανε σχεδόν όλα αδήλωτα.

Τέλος, ο διευθυντής Κωτσάκης, πολύ εξαιρετικός άνθρωπος, μου λέει, «άκου παιδί μου, θα κάνω το εξής για να σε διευκολύνω, γιατί πράγματι ήσουν καλός μαθητής. Θα γράψω ότι διέκοψες δύο ημέρες προ των εξετάσεων οπότε και αν δεν μπορέσεις να δηλωθείς και να φέρεις το πιστοποιητικό τώρα, στην ερχόμενη σεζόν θα έρθεις και το πολύ πολύ να σε εξετάσουν σε ένα δυο μαθήματα να πάρεις το απολυτήριο σου», αλλά βεβαίως ήδη ότι είχα φοιτήσει στην Έκτη Τάξη Δημοτικού. Έτσι κι έφυγα καταπικραμένος, τα είπα και τα πε-

ριστατικά του πατέρα μου και βέβαια στενοχωρήθηκε κι εκείνος. Τελικά κατόρθωσα και δηλώθηκα μόλις το 1945, ναι, μετά από μια τραγική ταλαιπωρία και θα δούμε πως συνέχισα πια το Δημοτικό Σχολείο.

Εμείς συνεχίσαμε τις παραστάσεις μας στην αυλή του Αντρικού και του Παναγιώτη Τσουμπρή. Τα παιδιά δεν ήθελαν να μπερδεύονται πολύ. Ο Αντρικός, ο μεγάλος, του άρεσε να κάνει ας πούμε κουμάντο, εγώ τον άφησα, άλλο που δεν ήθελα. Ο Παναγιωτάκης ερχότανε, βοηθούσε, αλλά ήδη από τότε, ακούγοντας τους δίσκους του Μάρκου του Βαμβακάρη που άρχιζαν να κυκλοφορούν, του μπήκε να μάθει μουζουκάκι. Έπεισε την μητέρα του και, δεν θυμάμαι καλά, του πήρε ένα μπουζούκι μικρό; Ένα μπαγλαμαδάκι; Και πολλές φορές καθόταν μπροστά στην σκηνή και τάχα έπαιζε κάποιο σέρβικο ας πούμε.

Στο μαντράκι αυτό συνεχίσαμε τις παραστάσεις μας, στην αυλή του Τσουμπρή και όσο και αν φαίνεται περίεργο, έπαιξα μαζί με τα παιδιά το καλοκαίρι του '34, του '35, του '36 και ένα μέρος του 1937. Εκεί δηλαδή για μένανε ήτανε το δοκιμαστήριο γιατί πηγαίνοντας στον Καραγκιόζη, ό,τι παράσταση έβλεπα, την επόμενη ή την μεθεπόμενη την παρουσίαζα στην αυλή που παίζαμε τον Καραγκιόζη μας.

Εκείνο το ίδιο καλοκαίρι του '34 άνοιξε ένα Θέατρο Σκιών στην Νίκαια, επί των οδών Βιζυηνού και Ρήγα Φεραίου 3. Αυτό το κτήριο όπως έλεγαν, ήταν παλαιά κινηματογράφος χειμερινός και λεγόταν Αλάμπρα. Ο κινηματογράφος αυτός έπιασε φωτιά, μείναν μόνον τα τοιχία και το πήρε ο Μανώλης ο Ελευθερίου και το

έκανε Θέατρο Σκιών. Πήραμε είδηση εμείς παιδιά και πήγαμε να δούμε παράσταση.

Δεν θυμάμαι αν το πρώτο ή το δεύτερο βράδυ, πηγαίνοντας να δούμε παράσταση είδα τον Ιατρίδη μέσα στο θέατρο. Φίλοι βέβαια ήταν αλλά δεν έπαιζε. Πήγαινε και του ζωγράφιζε ρεκλάμες του Μανώλη του Ελευθερίου. Έτσι, με γνώρισε και με τον Μανώλη τον Ελευθερίου, ο οποίος μετά από το θέατρο αυτό, το καλοκαίρι του 1935 άνοιξε ένα θέατρο στα Μανιάτικα, επί της οδού Αιτωλικού, στο κτήριο του συγχωρεμένου του Γιώργου του Ξιφάρá. Από εκεί πέρασαν, όσο ζούσε αυτό το θέατρο, μέχρι σχεδόν το 1965, όλοι οι καραγκιοζοπαίχτες, αλλά κανένας δεν έβγαλε ολόκληρο καλοκαίρι, ήταν σαν κέντρο διερχομένων καραγκιοζοπαιχτών. Ο Μανωλάκης ο Ελευθερίου πέθανε πάρα πολύ νέος, γύρω στο 1938-39.

Ξαφνιάστηκε ο Ιατρίδης που με είδε, «Βαγγελάκη, τι έγινε;» «Κυρ Γιάννη, ήρθαμε να δούμε παράσταση». «Κάθισε» μου λέει. Αμέσως με σύστησε στον Μανώλη τον Ελευθερίου και από τότε, όποτε πήγαινα, μπορούσα και έμπαινα μες στη σκηνή του, και αν υπήρχε παράσταση με πολλά πρόσωπα, μου εμπιστευόταν και κάποια φιγούρα. Ο Μανωλάκης Ελευθερίου ήταν ένας εξαίρετος άνθρωπος, αυθεντικός μαθητής του Αντώνη του Μόλλα. Τον παρακολούθησα σχεδόν όλο εκείνο το καλοκαίρι και βέβαια τις παραστάσεις που έβλεπα, την επομένη ή την μεθεπόμενη τις επαναλάμβανα στο μαντράκι των αδελφών Τσουμπρή. Παρακολουθώντας λοιπόν τον Μανώλη Ελευθερίου, συνέχιζα να παίζω στην αυλή των αδελφών Τσουμπρή.

Κεφάλαιο 12Α
ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΟΥ ΜΕ ΕΝΑΝ ΑΛΛΟ
ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΟΠΑΙΧΤΗ
ΤΟΝ ΣΠΥΡΟ ΒΩΒΟ

Μια μέρα ξεκινήσαμε με τα αδέρφια Τσουμπρή και άλλα παιδιά να πάμε στο Φάληρο για μπάνιο. Διασχίζοντας τα Καμίνια βρεθήκαμε στην οδό Αγίου Ελευθερίου. Εκεί, στον αριθμό 27 είδαμε μια ταμπέλα, ένα Θέατρο Σκιών. Διαβάσαμε, έπαιζε ένας καραγκιοζοπαίχτης που λεγόταν Σπύρος Βωβός. Το βράδυ εμείς δεν παίζαμε, από λαχτάρα πήγαμε να δούμε αυτόν τον καραγκιοζοπαίχτη .

Μείναμε κατάπληκτοι γιατί ο Σπύρος ο Βωβός ήταν ένας πολύ μεγάλος παίχτης, τρομερός τεχνίτης αλλά έκανε κάτι που δεν το έκαναν άλλοι καραγκιοζοπαίχτες. Μπορούσε και έκανε μίνι πυροτεχνήματα μέσα σε μία σκηνή δύο επί τέσσερα μέτρα, δηλαδή διάλεγε παραστάσεις οι οποίες στο τέλος να έχουν ένα ωραίο εφέ.

Μια παράσταση, ας πούμε στον Χριστιανομάχο, δείχνει ένα φρούριο στο οποίο μέσα είναι φυλακισμένοι κάποιοι Έλληνες και θέλουν οι Έλληνες να το ανατινάξουν. Αυτό το φρούριο ο Σπύρος ο Βωβός το είχε κατασκευάσει σε μικρογραφία, σε μακέτες πέτρα πέτρα, τούβλο τούβλο, πόρτα πόρτα. Πάνε λοιπόν οι Έλληνες και βάζουν διάφορα εκρηκτικά υλικά να ανατινάξουν το φρούριο να ελευθερώσουν τους Έλληνες και βλέπαμε αυτό το φρούριο να γκρεμίζεται πέτρα πέτρα με όλα τα αντικείμενα που είχαν μέσα, τραπέζια, καρέ-

κλες και να πέφτουν μπροστά στη σκηνή, κατασκευασμένα όλα σε μικρογραφία από τον Σπύρο Βωβό.

Πήγαμε αρκετές φορές και σε αυτόν, δεν μας άφηνε να μπορούμε στην σκηνή, παρ' όλο που του είπα ότι γνωρίζουμε με τον Γιάννη τον Ιατρίδη. Τον ήξερε τον Ιατρίδη αλλά δεν μας άφηνε να μπορούμε μέσα στη σκηνή. Θέλω λοιπόν να πω ότι αυτά τα πυροτεχνήματα που έκανε μες στην σκηνή του, σε μία διάσταση τέσσερα τεσσεράμισι μέτρα επί ένα και εβδομήντα, ήτανε ομοιότυπα με αυτά τα πυροτεχνήματα που βλέπουμε σε ορισμένες γιορτές. Ο κόσμος έμενε κατάπληκτος.

Έμεινε λίγο καιρό, όμως εκεί στο θέατρο εμείς είδαμε τρεις ή τέσσερις παραστάσεις. Δεν ξέρω γιατί έφυγε, αλλά ούτε ξανά έμαθα για αυτόν τον άνθρωπο. Όταν αργότερα ανέβηκα στο Σωματείο και ρώτησα, μου είπαν πράγματι ότι ήταν καταπληκτικός παίχτης και όλα αυτά τα κατόρθωνε, γιατί στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο είχε δουλέψει με ιταλούς πυροτεχνουργούς. Η δουλειά του λοιπόν ήταν να κατασκευάζει διάφορα πυροτεχνήματα πέρα από το Θέατρο Σκιών με το οποίο ασχολείτο. Εδώ επίσης πληροφορήθηκα ότι πέθανε νέος στην κατοχή.

Το καλοκαίρι επίσης του 1934, νοστάλγησα να ακούσω και λίγο τον Χρήστο τον Χαρίδημο και ένα βράδυ πήρα και άλλα παιδιά, δεν θυμάμαι αν πήρα τον Αντρέα Τσουμπρή ή τον Παναγιώτη.

Κατεβήκαμε και πήγαμε στο θεατράκι του Λεμβαρχείου και εκεί δεν είδα το όνομα του Χρήστου Χαρίδημου. Διάβασα ότι έπαιζε ένας Νίκος Χορταρίδης. Μπήκα μέσα και είδα περιέργως πάλι τον Γιάννη Ιατρίδη, λες και ήταν μαγνήτης που με τραβούσε όπου

πήγαινε αυτός ο άνθρωπος. Επίσης, είδα τον Σωτήρη τον Καπρούλια τον τραγουδιστή του Χαρίδημου.

Με καλοδέχτηκε ο Ιατρίδης, με σύστησε στον Νίκο τον Χορταρίδη. Κάθισα, παρακολούθησα την παράσταση του. Ήταν πολύ καλός παίχτης. Ρώτησα τον Ιατρίδη. «Ο Χαρίδημος» μου λέει, «έφυγε από αυτό το θέατρο, πήγε στην κεντρική πλατεία του Πασαλιμανιού, στη μάντρα, στην ταβέρνα του Μητσούλια» μου λέει, «και έκανε εκεί το θέατρο του».

Πράγματι, την άλλη μέρα κατέβηκα και είδα τον μπάρμπα Χρήστο στο νέο του θέατρο. Αυτός ο χώρος που είχε εγκατασταθεί τώρα ο Χρήστος Χαρίδημος, η ταβέρνα του Μητσούλια όπως την λέγαμε, παλαιότερα ήτανε το θέατρο Απόλλων. Το θέατρο αυτό το είχε ο Χρυσοστομίδης. Διελύθη το θέατρο, πήρε τη μάντρα ο Χαρίδημος και έκανε το θέατρο του. Στο Λεμβαρχείο λοιπόν στήθηκε ο Χορταρίδης και στη μάντρα του Μητσούλια τώρα παίζει ο Χρήστος Χαρίδημος.

Ο Χαρίδημος, σε εκείνο το θέατρο πια στην πλατεία Πασαλιμανιού, έμεινε όλο το καλοκαίρι του '34, του '35 και το '36. Ο Νίκος ο Χορταρίδης όπως μάθαινα, δεν κάθισε όλο το καλοκαίρι. Έλεγαν ότι ήταν μικρό το ρεπερτόριο του και δεν άντεξε. Εμένα, σαν παίχτης πάντως μου άρεσε πάρα πολύ, ήταν εξαιρετικός. Τον χώρο αυτό λοιπόν του Λεμβαρχείου τον κράτησε ο Σωτήρης ο Καπρούλιας και δεν ξέρω αν μόνος του ή με συνεταίρο, το μετέτρεψε το επόμενο καλοκαίρι σε θέατρο έμπυχο με το όνομα Απόλλων, προσπαθώντας να ζωντανέψει την ιστορία του θεάτρου Απόλλων, που είχε ο Χρυσοστομίδης. Το θέατρο όμως δεν

πήγε καλά. Λειτουργησε κάνα μήνα ή δύο και έκλεισε. Έκτοτε, έμεινε μάντρα ανεκμετάλλευτη. Θα δούμε τι έγινε αργότερα.

Εκείνο το καλοκαίρι λοιπόν, εγώ ήμουν τυχερός γιατί γνωρίστηκα με τον Μανώλη τον Ελευθερίου, τον Σπύρο τον Βωβό, τον Νίκο τον Χορταρίδη. Είχα τρεις πολύτιμες εμπειρίες και βέβαια συνεχίζαμε το υπόλοιπο καλοκαίρι εμείς στην αυλή των αδελφών Τσουμπρή.

Εδώ κλείνει η αφήγηση μου «Καλοκαίρι 1934». Μία τεράστια εμπειρία για μένα και μια μεγάλη ψυχρολουσία επίσης, που δεν κατόρθωσα να πάρω το απολυτήριο από το Δημοτικό Σχολείο.

Κεφάλαιο 13ο
ΧΕΙΜΩΝΑΣ 1935
Ο ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΡΙΔΗΜΟΣ
ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΒΑΡΙΕΤΕ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

Το θέατρο αυτό ήταν τότε επί των οδών (επειδή σήμερα έχουν αλλάξει ονόματα) Μοργκεντάου (σήμερα Γέμελου), Βασιλέως Παύλου (σήμερα Καρακουλουξή) και Παναγή Τσαλδάρη, ο μόνος δρόμος που δεν άλλαξε όνομα, με πρόσοψη τη μοναδική και κεντρική ως τότε πλατεία της Νίκαιας, την πλατεία του Αγίου Νικολάου. Ένα μικρό κτίσμα υπήρχε επί της Μοργκεντάου, ή Γέμελου σήμερα, και ο φούρνος του Ντούρα, ο οποίος υπάρχει ακόμη και σήμερα. Το κτήριο αυτό είχε μία ενιαία πλάκα, ταράτσα, εξέδρα, στην οποία ταράτσα αργότερα έγινε ο πρώτος καλοκαιρινός κινηματογράφος της Νίκαιας, το Εθνικόν.

Εκεί ο Χαρίδημος, ήρθε με το γνωστό του επιτελείο. Φαίνεται επανέκαμψε κοντά του και ο Σωτήρης ο Καπρούλιας ο τραγουδιστής. Είχε λοιπόν βοηθό τον Μιλτιάδη τον Λάμπρου, τον Σωτήρη τον Καπρούλια και ορχήστρα, πιάνο τον Κωστάκη τον Μπρέντα, ο οποίος αργότερα εξελίχθη σε έναν εξαιρετικό μουσικοσυνθέτη, τον πατέρα τού Κώστα Μπρέντα ο οποίος έπαιζε κλαρίνο, ένα παιδί που το έλεγαν Ζαχαρία, που δεν άκουσα ποτέ το επίθετο του γιατί ήταν πλέον το όνομα Ζαχαρίας που επισκίαζε όλα τα άλλα, αυτός ο Ζαχαρίας ήταν και εξαιρετικός επιγραφοποιός.

Εκεί λοιπόν ο Χαρίδημος έμεινε όλον τον χειμώνα του 1935. Εγώ δεν χρειάζομαι ιδιαίτερη σύσταση πια

Ο ΧΑΡΙΔΗΜΟΣ ΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΒΑΡΙΕΤΕ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ

και πήγαινα σχεδόν κάθε βράδυ και βέβαια μες στη σκηνή του Χαρίδημου. Πολλές φορές όμως τα απογεύματα, ο Μιλτιάδης ο Λάμπρου ο βοηθός του καθόταν στο φουαγιέ του θεάτρου και σκάλιζε. Εκεί πήγαινα εγώ και τον παρακολουθούσα. Αλλά ήταν ένας άνθρωπος πολύ περίεργος, δεν μπορούσα να πλησιάσω περισσότερο από δέκα μέτρα.

Ο Ιατρίδης ερχόταν ταχτικά σαν φίλος και έβλεπε τον Χαρίδημο, πολλές φορές σε ορισμένα έργα τραγουδούσε κιόλας. Παρακάλεσα λοιπόν τον Ιατρίδη να πει στον Λάμπρου να με αφήσει να πηγαίνω πιο κοντά να παρακολουθώ το σκάλισμα. Και πράγματι έτσι κι έγινε. Με φώναζε λοιπόν ο Μιλτιάδης, εμένα συνήθως και ο Χαρίδημος με έλεγε κοντέ, «ρε κοντούλη έλα πιο κοντά, αλλά πρόσεξε, κάθισε εδώ αλλά δεν θα ρωτάς, δεν θα μιλάς». Δεν ήθελε να τον ενοχλούν όταν έκανε αυτή την ιεροτελεστία που λεγόταν σκάλισμα. Έτσι μπόρεσα να παρακολουθήσω τον Μιλτιάδη τον Λάμπρου για τον οποίον μπορώ να πω, από όσους τουλάχιστον εγώ έχω δει ότι ήταν ο τελειότερος σκαλιστής ή κοπιδιαστής. Εκεί άρχισα να κλέβω πια την τέχνη του σκαλίσματος.

Ο χειμώνας αυτός πέρασε ωραία, εγώ όμως με τον πατέρα μου είχα προστριβές. Αναγκάστηκα πια με την πίεση του να μπω σε ένα μηχανουργείο, που με έβαλε για να μάθω τέχνη, στο μηχανουργείο του Νίκου Σβορώνου. Στο μηχανουργείο όμως έπαιρνα ένα τάλιρο την ημέρα.

Εγώ έπαυσα πάντα μια δουλειά, να παίρνω περισσότερα χρήματα. Εκείνο τον χειμώνα λοιπόν του 1935, έκανα ό,τι δουλειές μπορεί να φανταστεί κανείς. Έπιασα δουλειά σε ένα εμπορογραφείο, του Μπερτζελέτου, που

ήτανε απέναντι στον ηλεκτρικό σταθμό του Πειραιά. Έπιασα δουλειά σε ένα τσαγκαράδικο, έπιασα δουλειά σε ένα κατάστημα που έφτιανε τότε τις παλάντζες, ζυγαριές και τέτοια πράματα. Την τέχνη την άρπαζα εύκολα αλλά τα λεφτά ήταν λίγα. Προσπάθησα λοιπόν να βρω μια άλλη δουλειά. Στο μηχανουργείο του Νίκου Σβορώνου και εκεί στην οδό Φωκίωνος υπήρχε ένα καφενείο, φίλος του πατέρα και παρακάλεσα και τον πατέρα μου να με αφήσει να πιάσω δουλειά και στο καφενείο.

Έκανα διανομή καφέδες στα διάφορα μηχανουργεία. Εκεί, το Σάββατο, μου έδινε τις αποδείξεις ο καφετζής ο Μανώλης ο Τζώρτζης, να κάνω και τις εισπράξεις από τα μηχανουργεία. Και βέβαια, το Σάββατο εκτός από το μεροκάματο, που ήταν κάνα δεκάρικο ή δεκαπεντάρι την ημέρα, δεν θυμάμαι, περισσότερο από δέκα δραχμές όμως, το Σάββατο μάζευα γύρω στις 150-200 δραχμές πουρμπουάρ. Αυτά ήταν αρκετά χρήματα. Με αυτά τα χρήματα λοιπόν έπαιρνα ό,τι ήθελα και ντυνόμουνα. Θυμάμαι μάλιστα πήγαινα στο εμπορογραφείο του Βλαχάκου επί της Μακράς Στοάς ή Γούναρη, και αγόραζα κουστουμάκια έτοιμα 350 δραχμές.

Εκείνο το χειμώνα λοιπόν, όπως πάντα πήγαινα ταχτικά στο σπίτι του Ιατρίδη. Μια μέρα, πηγαίνοντας να τον δω, είδα ένα πράμα που μου φάνηκε περίεργο. Του λέω, «κυρ Γιάννη τι είναι αυτό;» Μου λέει, «Βαγγελάκη είναι το δέρμα που φτιάνουμε τις φιγούρες». Κι εγώ η χαρά μου, ευκαιρία να γνωρίσω και αυτό το υλικό. Του λέω, «τι θα το κάνετε;» Μου λέει, «θέλω να φτιάσω έναν καινούργιο πρόλογο».

Πρόλογος όταν λέγαμε, εννοούσαμε τον Καραγκιόζη, τον Χατζηαβάτη, τον Μπαρμπαγιώργο, τον Βελή-

γκέκα και τα τρία Κολλητήρια, τα κεντρικά πρόσωπα. Αυτά με δέρμα, επειδή από χαρτόνι σπάγαν σχεδόν κάθε μέρα. Τόλμησα λοιπόν να τον ρωτήσω, «κυρ Γιάννη τον παλιό πρόλογο τι θα τον κάνετε;». Μου λέει, «άκου Βαγγελάκη παιδί μου, οι καραγκιοζοπαίχτες όλοι υποφέρουν από δέρματα, κάποιον θα βρω να τα πουλήσω». Τόλμησα λοιπόν να του πω, «δεν μου τον πουλάτε εμένα;» Ξαφνιάστηκε ο Ιατρίδης, γύρισε και με κοίταξε, μου λέει, «θα στον δώσω Βαγγελάκη, θα στον δώσω». Του λέω, «τι λεπτά να σας δώσω;» Με ξανακοίταξε καλά καλά και επειδή δεν ήθελε να μου πει, «στα χαρίζω», μου είπε νομίζω 50, 60, 70 δραχμές, κάτι τέτοιο, δηλαδή μου τα χάριζε.

Πράγματι, πήρα αυτές τις φιγούρες Καραγκιόζη, Χατζηαβάτη, Μπαρμπαγιώργο, Βεληγκέκα, Κολλητήρια και η χαρά μου ήταν απερίγραπτη. Το επόμενο καλοκαίρι που τα έβγαλα στο μαντράκι του Τσουμπρή

έγινε το σώσε, πανηγύρι από τον κόσμο. Για πρώτη φορά φιγούρες έγχρωμες σε ένα τόσο μικρό θεατράκι, στον συνοικιακό μας Καραγκιόζη.

Εγώ τα απογεύματα πήγαινα στο σπίτι του Ιατρίδη και παρακολουθούσα πώς επεξεργαζόταν το δέρμα, πώς το ξύνει και πώς το ζωγραφίζει. Εκεί απόκτησα μια άλλη τεχνική εμπειρία. Ο Ιατρίδης χαιρότανε και μου έδειχνε όλες τις λεπτομέρειες και όλα τα μυστικά της ζωγραφικής.

Τέλος Μαρτίου αρχές Απριλίου, ετοιμαζόταν ο Χαρίδημος για να κατέβει στο Πασαλιμάνι, έκλεισε το Βαριετέ και το καλοκαίρι εγώ μπορούσα και παρακολουθούσα όποτε δεν παίζαμε στο μαντράκι, τον Χρήστο Χαρίδημο στο Πασαλιμάνι.

Κεφάλαιο 14ο
ΧΕΙΜΩΝΑΣ 1936
Ο ΜΟΛΛΑΣ ΣΤΟ ΒΑΡΙΕΤΕ

Όποτε πήγαινα στο σπίτι του Ιατρίδη, αν δεν ζωγράφιζε, αν δεν σκάλιζε, τον ρωτούσα για ορισμένους παλαιότερους παίχτες. Μου μιλούσε με ευχαρίστηση. Μου ανέφερε για τον Δημήτρη τον Μανωλόπουλο, ο οποίος τότε και για πολλά χρόνια έπαιζε στο Μεταξουργείο, μου μίλησε για τον Κώστα τον Μάνο, ένας παίχτης που βγήκε παράλληλα μαζί με τον Γιάννη Ιατρίδη, για τον Κουτσούρη, για τον Ξάνθο και για τον Σωτήρη τον Σπαθάρη και βέβαια για τον Αντώνη τον Μόλλα.

Ο Σωτήρης ο Σπαθάρης, το κοντινότερο σημείο που έπαιζε προς την Αθήνα ήταν το Μαρούσι ή η Κηφισιά, ένα ταξίδι μεγάλο για μένα και για εκείνη την εποχή. Δεν μπορούσα να πάω, έτσι τον άνθρωπο αυτόν δεν τον γνώρισα, δεν τον άκουσα τότε. Ο Μόλλας επίσης έπαιζε στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας, επίσης ένα μεγάλο ταξίδι για να ανέβω στην Αθήνα, γιατί το βράδυ έπρεπε να κατέβω κατά τις δύο τη νύχτα στο σπίτι. Αλλά ήμουν τυχερός, γιατί όπως λέει μια παροιμία, αντί να πάει ο Μωάμεθ στο βουνό, ήρθε το βουνό στον Μωάμεθ, δηλαδή κατέβηκε ο Αντώνης ο Μόλλας στην Νίκαια, στο θέατρο Βαριετέ τον χειμώνα του 1936.

Ο Γιάννης Ιατρίδης εκείνο τον χειμώνα, στο θέατρο του Μόλλα ήταν μπορώ να πω σαν γενικός διευθυντής. Είχε όλη την διαχείριση του θεάτρου, εισπράξεις, πληρωμές, τα πάντα, τις δημόσιες σχέσεις, διαφημίσεις

και ένα σωρό άλλα πράγματα. Περίμενα την έναρξη με αγωνία και πράγματι ένα βράδυ μου είπε, «Βαγγελάκη πάμε, αρχίζει ο Μόλλας» και πήγαμε.

Με σύστησε, ήταν τόσο θερμή η σύσταση που έκανε στον Αντώνη τον Μόλλα που ο Μόλλας σαν να με γνώριζε χρόνια. Από το πρώτο βράδυ κιόλας μπήκαμε στην σκηνή. Στο θέατρο εκείνο ο Μόλλας είχε μία πλήρη ορχήστρα από πέντε ή έξι όργανα βιολί, κορνέτα, κλαρίνο, τρομπόνι, κρουστά. Τραγουδιστή είχε τον Ευστράτιο Μελίδη, τον Τάκη τον Μελίδη όπως τον λέμε, πρώτο βοηθό τον Μανώλη τον Μαντζουράνη, πολλές φορές κατέβαινε και ο Αντρέας ο Νικητόπουλος, και ο Ιατρίδης βέβαια, πάντα ένα δεύτερο τραγούδι και το συνεχόμενο βοηθητικό χέρι στα έργα που χρειαζόταν ο Μόλλας.

Δεν θυμάμαι το πρώτο ή το δεύτερο βράδυ, αρχίζοντας ο Μελίδης να τραγουδάει τον Μπαρμπαγιώργο, έπιασα τον Μπαρμπαγιώργο να τον βγάλω στη σκηνή. Συνήθως, χτυπάμε λίγο το πόδι μας για να υπογραμμίσουμε την παρουσία του προσώπου. Εκείνο το βράδυ όμως εγώ έκανα ένα τραγικό λάθος. Χτύπησα το πόδι μου πάρα πολύ δυνατά, υπέρμετρα. Είδα τον κυρ Αντώνη που γύρισε και με κοίταξε, δεν μου είπε τίποτα όμως, συνέχισα τον χορό, τελείωσε ο πρόλογος, η παρουσίαση δηλαδή του έργου, μπήκαμε στο διάλειμμα και κάποια στιγμή μου λέει ο κυρ Αντώνης, «Ευάγγελε», έτσι με έλεγε και ο κυρ Αντώνης και ο Ιατρίδης, «έλα, παιδί μου, δώσε μου τις τιράντες μου για να αλλάξω φανέλα». Πράγματι πήγα, του σκούπισα την πλάτη, «πάρε μία καρέκλα» μου είπε, «και κάθισε δίπλα μου». Και κάθισα.

Ήμουν περίεργος, γιατί καταλάβαινα ότι κάτι δεν

έχω κάνει καλά. Με πλησίασε λοιπόν τόσο κοντά στο αυτί, στο πρόσωπο, για να μου κάνει την εξής παρατήρηση, που δεν ήθελε να την ακούσει κανένας άλλος μες στην σκηνή. «Άκου Ευάγγελε» μου λέει, «ο Μπαρμπαγιώργος είναι περίπου 70-75 πόντους φιγούρα, δηλαδή ένα ανθρωπάκι 75 πόντους, ένας νάνος. Ο θόρυβος που έκανες εσύ με το πόδι σου ήτανε σαν να επρόκειτο να βγει ένας γίγαντας. Άλλη φορά» μου λέει, «παιδί μου να προσέχεις, να ανταποκρίνεται ο θόρυβος του ποδιού σου, το χτύπημα του ποδιού σου ανάλογα με το ανάστημα της φιγούρας».

Εγώ έμεινα κατάπληκτος. «Από αυτήν την στιγμή» μου λέει, «είσαι ελεύθερος, μα αν θέλεις κάθισε δίπλα μου». Καθίσαμε και είπε και άλλα πράγματα. Αυτό το στιγμιότυπο το αναφέρω γιατί είναι ένα στιγμιότυπο που χαρακτηρίζει την ευγένεια του Αντώνη του Μόλλα. Καίτοι εγώ ένα παιδάκι, εκείνος δεν ήθελε να ακούσει κανείς μέσα στην σκηνή την παρατήρηση που μου έκανε. Τον ευχαρίστησα και του είπα, «κυρ Αντώνη δεν θα επαναληφθεί». Εκεί τελείωσε.

Πολλές φορές λοιπόν τα απογεύματα, καθόταν ο Αντώνης ο Μόλλας, ο Τάκης ο Μελίδης, ο Γιάννης ο Ιατρίδης, ο Μανωλάκης ο Μαντζουράνης, τον λέω Μανωλάκη γιατί και αυτός ήταν τότε νεαρός, ήταν τριάντα χρονών και όσοι άλλοι παίκτες βρισκόντουσαν εκεί και κουβεντιάζανε, καλαμπούριζαν, έλεγαν διάφορα ανέκδοτα.

Εδώ πρέπει να ανοίξω μία παρένθεση. Ήδη, τέσσερα χρόνια '32-'36, που ζω μες στη σκηνή του Θεάτρου Σκιών. Τότε, οι καραγκιοζοπαίχτες έγραφαν στο πρόγραμμα τους «Ο Καραγκιοζοπαίχτης τάδε», το όνομα

του. Εμένα, η λέξη αυτή ηχούσε πολύ άσχημα στα αυτιά μου. Είχα πάντα μια απορία. Ακόμη δε όταν είδα τα προγράμματα του Μόλλα, ο οποίος δεν έγραφε στα προγράμματα του, *Ο Καραγκιοζοπαίχτης Μόλλας*, αλλά έγραφε, *Ο Μόλλας με τον Καραγκιόζη τον ή Ο Καραγκιόζης τον Μόλλα*.

Ένα βράδυ λοιπόν, απάνω σε αυτήν την συζήτηση που είχαν μεταξύ τους και πάντα ομιλητικότατος, μου λέει: «Παιδί μου Ευάγγελε, εσύ τόσα χρόνια με τον Γιαννάκη δεν έχεις κάτι να μας πεις;» Και πήρα το θάρρος να πω το εξής: «Κυρ-Αντώνη, γιατί να γράφεται το άτομο αυτό που παρουσιάζει το Θέατρο Σκιών καραγκιοζοπαίχτης;».

Όλοι, οι τέσσερις πέντε που ήσαν εκεί στην παρέα, αλληλοκοιταχτήκαν λίγο, εγώ νόμιζα ότι θα έτρωγα καμιά καρπαζά και μου λέει ο κυρ Αντώνης, «πώς να τον γράφουμε, παιδί μου Ευάγγελε;» Λέω, «κοιτάτε κυρ Αντώνη, η λέξη καραγκιοζοπαίχτης αδικεί την αξία του προσώπου που παρουσιάζει αυτό το θέαμα. Δεν παρουσιάζει μόνο τον Καραγκιόζη, παρουσιάζει τον Χατζηαβάτη, τον Μπαρμπαγιώργο, τον Βεληγκέκα, τον Πασά, τους νεαρούς, τις γυναίκες, παρουσιάζει ένα σωρό πράγματα». «Ωραία» μου λέει «παιδί μου και πώς να λέγεται;» Λέω, «θα μπορούσε ίσως να λέγεται Παίχτης του Θεάτρου Σκιών και για να μην θεωρηθεί υπερβολικό θα μπορούσα να πω Ηθοποιός του Θεάτρου Σκιών, όπως για παράδειγμα διακρίνονται οι ηθοποιοί ανάλογα με την τέχνη που υπηρετούν, Λυρική Σκηνή, Λαϊκό Θέατρο και ούτω καθεξής».

Αλληλοκοιταχτήκαν και μου λέει, «Ευάγγελε, δεν έχεις και άδικο, αυτό παιδί μου θα είναι υπό σκέψη, θα

δούμε τι μπορεί να γίνει». Συνέχισε η συζήτηση, μπήκαμε στην παράσταση και εν συνεχεία απέσπασα και άλλες συμβουλές εκείνον τον χρόνο, εκείνο τον χειμώνα από τον Αντώνη τον Μόλλα, πάρα πολύ χρήσιμες. Η ευγένεια του όμως σε σκλάβωνε. Ήταν ένας άνθρωπος τόσο πνευματώδης, τόσο ομιλητικός, έδινε τόσο δικαίωμα και στον μικρότερο βοηθό, ακόμη και στο παραμικρό τσιράκι να εκφράσει την άποψη του σχετικά με την τέχνη του Θεάτρου Σκιών.

Την άποψη μου, σχετικά με τον τίτλο καραγκιοζοπαίχτης, την είχα θεμελιώσει στην ψυχή μου μετά και από μία αφήγηση που μου έκανε ο Γιάννης ο Ιατρίδης. Ήταν κάποτε σε ένα χωριό ο Ιατρίδης και πήγε ο χωροφύλακας, ο καπετάνιος του χωριού όπως τον έλεγαν, να κάνει έλεγχο. Μπαίνοντας στο καφενείο λέει στον καφετζή, «ρε συ, πού είναι αυτός ο Καραγκιόζης;» Ο Ιατρίδης κατάλαβε ότι ζητάει τον καραγκιοζοπαίχτη, πήγε λοιπόν στον καπετάνιο, στον χωροφύλακα και του λέει, «τι θέλετε;» Λέει, «αυτόν που κάνει αυτά εδώ μέσα, πώς λέγεται, αυτόν τον Καραγκιόζη». Λέει, «περιμένετε να σας τον φέρω».

Πήρε ο Ιατρίδης τη φιγούρα του Καραγκιόζη, την πήγε στον χωροφύλακα και του λέει, «ορίστε, να ο Καραγκιόζης». «Οχι ρε αυτόν» του λέει, «αυτόν που μιλάει, που φωνάζει, που γκαρίζει εδώ μέσα». «Τον καραγκιοζοπαίχτη» του λέει, «θέλετε!». «Ρε, εσύ θα μου πεις πώς θα τον λέω;». Αυτό το περιστατικό λοιπόν με έπεισε ακόμη περισσότερο, ότι κακώς ανεφερετο με αυτόν τον τρόπο ο παίχτης του Θεάτρου Σκιών, ή τα πρόσωπα που ασχολούνται με το Θέατρο Σκιών.

Ο καραγκιοζοπαίχτης λοιπόν για τους ανθρώπους

της επαρχίας ήταν ο Καραγκιόζης και δεν στενοχωριόντουσαν ορισμένοι παίχτες της εποχής, που τους έλεγαν Καραγκιόζηδες. Εγώ δεν το ανέχθηκα ποτέ, δεν έγραψα ποτέ καραγκιοζοπαίχτης. Όμως, αυτή η πρόταση που έκανα στον κυρ-Αντώνη τον Μόλλα τότε, φαίνεται φύτρωσε και ο Αντώνης ο Μόλλας, μετά το 1945 που έφυγαν οι Γερμανοί, συγκάλεσε μία γενική συνέλευση και άλλαξε τον τίτλο του σωματείου. Μέχρι τότε λεγόταν Πανελλήνιο Σωματείο Καραγκιοζοπαιχτών και το μετονόμασε σε Πανελλήνιο Σωματείο Θεάτρου Σκιών. Γι' αυτή την άποψη μου, που δεν έπαψα να την αναφέρω και μέχρι σήμερα και να την υποστηρίζω, κακίζομαι σφόδρα από όλους τους καραγκιοζοπαίχτες γιατί λένε, «μα θ' αλλάξουμε την παράδοση;» Τόση γνώση έχουν οι άνθρωποι τι θα πει παράδοση, τι θα πει καραγκιοζοπαίχτης. Τέλος πάντων...

Εκείνος ο χειμώνας του 1936, πλάι στον Μόλλα και πλάι στον Ιατρίδη με το εκλεκτό επιτελείο που είχε, απέκτησα μια μεγάλη εμπειρία σε όλους αυτούς τους ανθρώπους. Με τον δε Μανωλάκη τον Μαντζουράνη τον βοηθό του, γίναμε καλοί φίλοι και παραμείναμε μέχρι που έκλεισε τα μάτια του. Ήταν ένα μπεσαλίδικο παιδί και ντόμπρος, ο πιο ντόμπρος μπορώ να πω και ειλικρινής από τους καραγκιοζοπαίχτες που γνώρισα.

Και για να κλείσω αυτόν τον χειμώνα πλάι στον Αντώνη τον Μόλλα και το εκλεκτό επιτελείο που είχε, θυμάμαι κάτι ακόμη που είπε πολύ υπέροχο, πολύ καταπληκτικό. Όταν του έλεγα ότι, «κυρ Αντώνη γιατί να είναι τόσο περίεργοι οι καραγκιοζοπαίχτες, να ανέχονται αυτές τις βρισιές, να ανέχονται να τους λένε Καραγκιόζηδες και κάτι τέτοια;» Μου λέει, «παιδί μου Ευάγγελε

άκου, εμείς κάνουμε Θεάτρο Σκιών, αυτό να προσπαθήσεις να κάνεις και συ στη ζωή σου. Ορισμένοι από τον κύκλο μας παίζουν Καραγκιόζη και εισπράττουν παιδί μου αυτό που παίζουν. Εσύ κάνε όσο μπορείς την δουλειά σου σωστά και μην βλέπεις γύρω σου τι γίνεται».

Μετά όμως από αυτές τις εμπειρίες που απέκτησα κοντά στον Μόλλα, ο χειμώνας εκείνος τελείωσε κάπως περίεργα για μένα. Εγώ είχα ξεμυαλιστεί οριστικά, δεν πήγαινα στις δουλειές που με έβαζε ο πατέρας μου, δεν πήγαινα ούτε και μαζί του. Ένα ωραίο πρωί λοιπόν με κάλεσε ο πατέρας μου και μου λέει, «Βαγγελάκο, έλα να κάνουμε έναν περίπατο». Τον ακολούθησα. Πάντα όταν είχε κάτι σοβαρό να μου πει, με αυτό τον τρόπο προσπαθούσε να μου το πει. Πάντα με έβγαζε έναν περίπατο. Ίσως ο περίπατος αυτός τον ηρεμούσε για να μου κάνει την παρατήρηση που ήθελε.

Μου λέει λοιπόν, «Εγώ αυτή τη δουλειά δεν την θέλω, δεν μου αρέσει, εγώ θέλω να γίνεις ένας τεχνίτης, ένας μηχανουργός, να μπορέσεις να ζήσεις. Όμως δεν μπορώ με το ζόρι να σου το απαγορεύσω, σου δηλώνω ρητώς όμως ότι εγώ δεν το δέχομαι. Λοιπόν, προτίμησε τι θέλεις στην ζωή σου, θέλεις να μείνεις κοντά μου ή να μείνεις εκεί;» Εγώ όταν μου είπε, όταν μου έκανε αυτή την πρόταση άρχισα να χάνομαι. Βρήκα όμως το θάρρος και του είπα, «Τζώρτζη, εγώ θα μείνω εκεί, αυτή η τέχνη μου αρέσει». «Εντάξει» μου λέει, «δική σου είναι η ζωή, κάνε την όπως θέλεις, αλλά από αύριο δεν είσαι δεκτός στο σπίτι». Άνοιξε η γη και με κατάπιε. «Μάζεψε τα ρουχαλάκια σου και σου εύχομαι καλή σταδιοδρομία». Χωρίσαμε, πήγε σε κανένα καφενείο, δεν ξέρω πού, εγώ γύρισα στο σπίτι, μάζεψα τα ρούχα μου και με

βρήκε ο Κώστας ο Χατζηελευθερίου, ο αρτεργάτης. «Τι έγινε, Βαγγελάκη;» μου λέει. Του λέω, «Κώστα, έτσι κι έτσι με τον πατέρα μου». Μου λέει, «άκου να δεις, θέλεις να δουλέψεις;» Λέω, «πώς δεν θέλω». «Θα σε πάω εγώ» μου λέει, «από αύριο κιόλας στον φούρνο του αδελφού μου στο Μοσχάτο αλλά η δουλειά είναι ζόρικη» μου λέει, «θα κουβαλάς καρβέλια με το καροτσάκι».

Και πράγματι, την άλλη μέρα στις έξι η ώρα το πρωί, ίσως και πιο πρωί, ακολούθησα τον Κώστα τον Χατζηελευθερίου. Ο φούρνος του αδελφού του ήταν επί της οδού Πειραιώς-Αθηνών, εκεί που σήμερα η γέφυρα του Μοσχάτου τέμνει την οδό Πειραιώς. Πήγαμε. Το καροτσάκι χωρούσε 150-160 καρβέλια και έκανα τέσσερα δρομολόγια την ημέρα. Ο Γιώργος ο Χατζηελευθερίου, ο αδελφός του Κώστα, μου είπε, «Βαγγελάκη, θα σου δίνω 45 δραχμές την ημέρα και ένα καρβέλι». Τα λεφτά για μένα ήταν πολλά και άρχισα τη δουλειά.

Για λίγες μέρες έμεινα στην αδελφή μου και σιγά σιγά άρχισα να ψάχνω να βρω για δωμάτιο, ώσπου μαζεύτηκα στο δικό μου δωμάτιο. Πήρα και ένα ράντζο, ένα τραπεζάκι και κάπου ακούμπησα τα ρούχα μου. Όμως, δεν στάθηκα μόνο εκεί. Από το φούρνο σχόλαγα στις δύο δυόμισι η ώρα το μεσημέρι. Από δω και πέρα άρχιζε η αναμέτρηση με τον πατέρα μου.

Κατέβαινα λοιπόν κατά τις τρεις η ώρα στα Λεμονάδικα, νοίκιαζα ένα καροτσάκι και πήγαινα στον ηλεκτρικό σταθμό του Πειραιά, έπαιρνα βαλίτσες από ανθρώπους που ήθελαν να ταξιδέψουν να πάνε στα καραβάκια, τότε τα ταξί ήταν πολύ λίγα, μόνο άμαξες υπήρχαν, και τις κουβάλαγα τις βαλίτσες στα καραβάκια. Από αυτή την δουλειά, ανάλογα κέρδιζα και 15 και

20, πολλές φορές και 30 δραχμές την ημέρα. Έτσι, ξεπερνούσα τις 60 δραχμές μεροκάματο.

Αυτή η δουλειά συνεχίστηκε όλο τον χειμώνα του 1936. Με τον πατέρα μου μπορώ να πω δεν είχα καμία επαφή για πολύ καιρό. Ο Κώστας ο Χατζηελευθερίου προσπαθούσε να με προωθήσει στο φούρνο και σιγά σιγά άρχισε να με βάζει να πλάθω, όταν είχα ελεύθερες ώρες βέβαια, όταν έκανα τη διανομή και με αυτό τον τρόπο να έπαιρνα περισσότερα χρήματα, και πράγματι σε ένα χρόνο άρχισα και έπαιρνα περισσότερα χρήματα, γιατί πήγαινα τα απογεύματα κατά τις έξι η ώρα, έπιανα τις μαγιές, το πρωί κατέβαινα με τον Κώστα τον Χατζηελευθερίου κατά τις πέντε η ώρα στον φούρνο, βοηθούσα στο ζύμωμα και άρχισα να εξελίσσομαι σε έναν καλό αρτεργάτη. Έτσι τελείωσε ο χειμώνας του 1936.

Εδώ κλείνει η κασέτα αυτή, η αφήγηση μου για τον Αντώνη τον Μόλλα και το πρώτο μεροκάματο στη ζωή μου, που παίρνω από τον φούρνο του Γιώργου Χατζηελευθερίου.

Ο Χρήστος Χαρίδημος, για δεύτερη φορά ανεβαίνει στη Νίκαια, στο Θέατρο Βαριετέ στην πλατεία Αγίου Νικολάου. Η δουλειά του πήγαινε πάρα πολύ καλά. Τα βράδια πριν αρχίσει, όπως συνήθιζαν, καθόντουσαν στο φουαγιέ του θεάτρου ο Καπρούλιας, ο Μιλτιάδης Λάμπρου ο βοηθός του, οι μουζικάντηδες, ο ταμίας και άλλοι. Εγώ, όταν έβλεπα να κουβεντιάζουν οι άνθρωποι, ευγενικά πήγαινα και καθόμουν κάπως μακριά τέσσερα πέντε μέτρα, από ευγένεια.

Κάποια μέρα λοιπόν ο Χαρίδημος μου λέει, «βρε Βαγγελάκη, γιατί πας και κάθεσαι έτσι μακριά;» Λέω, «κυρ Χρήστο, κουβεντιάζετε, μπορεί να λέτε και διάφορα μυστικά». «Δεν έχουμε μυστικά, έλα κάθισε κοντά μας, ψώρα έχουμε;» Κι έτσι λάβαινα μέρος στη συντροφιά τους και βέβαια άκουγα όλες τις συζητήσεις που έκαναν. Από τις συζητήσεις καταλάβαινα ότι ο Χαρίδημος έχει πρόβλημα με τον θεατρώνη του στο Πασαλιμάνι και ότι η σκέψη του είναι πώς να βρει έναν χώρο να κάνει ένα θέατρο δικό του πια, να μην δουλεύει σε χέρια θεατρώνη.

Πράγματι αυτή η ιδέα, όσο περνούσε ο καιρός έπαιρνε σάρκα και οστά. Κάποια μέρα, μετά από εβδομάδες ή και από μήνα, μου λέει ο μπάρμπα Χρήστος, «Βαγγελάκη, θα έρχεσαι στο καινούργιο θέατρο που θα κάνω;» Λέω, «και βέβαια θα έρχομαι κυρ Χρήστο, πού θα είναι το θέατρο αυτό;» Μου λέει, «θα είναι στην

Παλιά Κοκκινιά, επί της οδού Θηβών». Λέω, «κυρ Χρήστο το θέατρο αυτό θα είναι κοντά στην γειτονιά μου, εγώ μένω τρακόσα τετρακόσα μέτρα πιο πάνω από την Θηβών». Και πράγματι στο Βαριετέ έπαιζε μέχρι τις αρχές Μαρτίου, σταμάτησε όμως γιατί έπρεπε να αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στην κατασκευή του καινούργιου του θεάτρου.

Εγώ, όταν σχόλαγα από τον φούρνο πήγαινα σχεδόν κάθε βράδυ και βοηθούσα όσο μπορούσα, θυμάμαι μάλιστα ότι έκανα τα πρώτα βαψίματα με αστάρι στην ποδιά που θα ζωγράφιζαν αργότερα, ποδιά λέγεται το κάτω μέρος από το πανί. Η κατασκευή προχωρούσε και αυτό με ενδιέφερε εμένα γιατί ήθελα να δω από την αρχή πια την κατασκευή μιας μόνιμης σκηνής, ενός μόνιμου θεάτρου. Ο Χαρίδημος είχε ένα μαραγκό που ήξερε καλά τι πρέπει να κάνει. Εκεί παρακολουθούσα όλη τη διεργασία.

Ο καιρός περνούσε και ετοιμαζόταν το θέατρο για έναρξη. Θυμάμαι, ανέβαινε και ο Ιατρίδης και τον βοηθούσε σε ότι χρειαζότανε, του ζωγράφιζε μάλιστα την ποδιά την οποία είχα ασταρώσει εγώ, με ορισμένα χρώματα με ψαρόκολλες τότε, του ζωγράφιζε λοιπόν ο Ιατρίδης την ποδιά στην οποία του έκανε έναν Μεγαλέξανδρο. Ο Χαρίδημος ζωγράφιζε, αλλά δεν προλάβαινε να τα κάνει όλα μόνος του. Εκεί λοιπόν ένα βράδυ ο Ιατρίδης του είπε, «ξέρεις, Χρήστο, στο θέατρό σου στο Πασαλιμάνι -μιλάμε βέβαια για το θέατρο που είχε ο Χαρίδημος στην Πλατεία Πασαλιμανιού-, ο θεατρώνης κατεβάζει τον Θόδωρο τον Πόντζο».

Ο Πόντζος ήταν ένας καραγκιοζοπαιχτής που δεν μπορούσε να τα παίξει, να μιμηθεί όλα τα πρόσωπα,

μιλούσε μόνο τον Καραγκιόζη και τον Χατζηαβάτη. Οικονομικά ήταν ανεξάρτητος γιατί είχε ένα μεγάλο παλαιοπωλείο στο Μοναστηράκι με αντίκες και χαλούσε λεφτά πολλά για τον Καραγκιόζη. Είχε όμως πάντα έναν καλό παίχτη μαζί του. Είχε κάνει λοιπόν πρόταση στον Ιατρίδη. Έτσι έμαθα κι εγώ ότι ο Ιατρίδης, εκείνο το καλοκαίρι του '37 θα πήγαινε στο Πασαλιμάνι μαζί με τον Πόντζο, ο οποίος χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο του Ντίνου του Θεοδωρόπουλου, έγραφε λοιπόν Θεόδωρος Θεοδωρόπουλος.

Τελείωνε το θέατρο αρχές Μαΐου ή τέλος Απριλίου, έβαλε μπρος ο Χαρίδημος στο καλοκαιρινό θέατρο στην Παλιά Κοκκινιά, το οποίο ονόμασε Θέατρο Σκιών ο Παράδεισος, παράλληλα έβαλε δουλειά, έβαλε μπρος και ο Θόδωρος ο Θεοδωρόπουλος ή Πόντζος ή Κολλητήρης. Στον Παράδεισο ο Χαρίδημος είχε την ορχήστρα την κλασική του πιάνο, βιολί, κορνέτα, τρομπόνι, κρουστά· πιάνο τον γιο Πρέντζα, κλαρίνο ο πατέρας Πρέντζας, τραγούδι ο Σωτήρης ο Καπρούλιας και βοηθός πάντα ο Μιλτιάδης ο Λάμπρου.

Περιέργως όμως η δουλειά του δεν πήγαινε τόσο καλά, η πιάτσα ήταν καινούργια και περίμενε κόσμο από το Πασαλιμάνι ο Χαρίδημος. Οι φίλοι του Χαρίδημου τον παρότρυναν να ξανακατέβει στο Πασαλιμάνι, ο Χαρίδημος όμως για να φτιάξει αυτό το θέατρο, τον Παράδεισο, είχε χρεωθεί αρκετά λεφτά. Εκτός αυτού είχε κι ένα κώλυμα από το συμβόλαιο, που είχε να κάνει με το ότι πρέπει να παίζει ο ίδιος. Ήταν λοιπόν ένα ρίσκο να φύγει από το θέατρο αυτό. Όμως οι φίλοι του τον έπεισαν και αποφάσισε να κατέβει πάλι στο Πασαλιμάνι και ξανανοίκιασε το θεατράκι που ήτανε

απέναντι στο Λεμβαρχείο, το οποίο είχε μείνει σχεδόν κενό δύο χρόνια.

Κατέβηκε λοιπόν το νοίκιασε, εκεί βρήκε έτοιμη τη σκηνή, που είχε μείνει όταν έκαναν το θέατρο τα προηγούμενα χρόνια, έτσι μόνο τα καθίσματα ήτανε, κάποιες διορθώσεις και βέβαια βαγιάματα, ασπρίσματα. Πέρασε κάνας μήνας που έμεινε στον Παράδεισο.

Κάθε Σάββατο ανεβαίνοντας ο Χαρίδημος, έφερνε μαζί του τον Γιώργο, ο Γιώργος ήταν ο μεγαλύτερος γιος του. Πολλές φορές τον Γιώργο τον έπαιρνα και πηγαίναμε στο θεατράκι του Τσουμπρή που έπαιζα εγώ κι εκεί χαζεύαμε. Εκεί γνωριστήκαμε με τον Γιώργο. Ο Γιώργος, δύο χρόνια μικρότερος από μένα, εγώ το '37 ήμουν δεκαπέντε, εκείνος ήταν δεκατριών χρόνων.

Αποφάσισε λοιπόν ο Χαρίδημος να φύγει και να ξανακατέβει στο Πασαλιμάνι, απέναντι στο Λεμβαρχείο, έπρεπε όμως να φέρει έναν καλό παίχτη στον Παράδεισο. Και πράγματι έφερε τον Μάρκο τον Ξάνθο. Ένα βράδυ ήρθε ο Μάρκος ο Ξάνθος να κλείσουν τη συμφωνία και να κανονίσουν ποια μέρα θα κάνει έναρξη. Εκεί που συζητούσαν, του λέει ο Μάρκος του Χαρίδημου, «βρε Χρήστο, ένα καλό παιδί να μου βρεις για βοηθό να το έχω κοντά μου. Εσύ πρέπει να ξέρεις εδώ τα καλά παιδιά και καλούς βοηθούς» και του λέει ο Χαρίδημος, «Μάρκο στον έχω έτοιμο, να, τον Βαγγελάκη. Είναι και καλό παιδί και προκομμένο και τίμιο και ξέρει πολύ καλά την τέχνη μας». Μου λέει λοιπόν ο Χαρίδημος, «Βαγγελάκη θα μείνεις βοηθός στον Μάρκο τον Ξάνθο και θα παίρνεις 50 δραχμές την ημέρα». Ο Μάρκος μου είπε, «Ευάγγελε, από την ημέρα που θα πάρουμε μπρος θα είσαι ο πρώτος εκ δεξιών». Παράλ-

ληλα μου λέει ο μπάρμπα Χρήστος, «Βαγγελάκη, τώρα που θα φύγω εγώ θα σου αφήσω να εκμεταλλεύεσαι τον πασατέμπο. Θα ξέρουμε μια οκά πασατέμπος πόσα φλιτζανάκια βγάζει, θα τον πουλάς 50 λεπτά το φλιτζανάκι, δίνε και κάνα χαρτζιλίκι στα παιδάκια που θα τον πουλάνε, και τα κέρδη όταν λογαριάζομαι με τον Ξάνθο θα τα μοιραζόμαστε».

Το 1937 λοιπόν το καλοκαίρι, πλάι στον Μάρκο τον Ξάνθο παίρνω και το πρώτο μου μεροκάματο από το Θέατρο Σκιών σαν βοηθός. Φεύγοντας ο Χαρίδημος όμως να κατέβει στο Πασαλιμάνι άρχισε η γκρίνια με τον θεατρώνη. Η δουλειά του Ξάνθου δεν πήγαινε καλά και αυτό ήτανε οικονομική απώλεια για τον θεατρώνη ο οποίος έπαιρνε 50 λεπτά στο εισιτήριο. Γκρίνια λοιπόν μεγάλη και φαγωμάρα με τον Χαρίδημο. Κάποια μέρα του λέει λοιπόν ο Χαρίδημος, «πάψε βρε πια μην γκρινιάζεις, θα σου φέρω έναν άλλο καραγκιοζοπαίχτη πειραιώτη, θα σου φέρω το γιο του Γιάννη του Μώρου», εννοούσε τον Δημήτρη τον Μώρο και πράγματι ήρθε ο Μώρος απάνω, με σύστησε εμένα ο Χαρίδημος, «τον Βαγγελάκη θα τον έχεις κοντά σου σαν βοηθό, είναι καλό παιδί, και θα πουλάει και τον πασατέμπο».

Ξεκίνησε ο Μώρος, το όνομα του Μώρου στην Παλιά Κοκκινιά ήταν γνωστό από τον πατέρα του, αλλά και σε όλες τις γειτονιές. Ο Μώρος ανεβαίνοντας δεν είχε εργαλεία, είχε έναν Βεληγκέκα που είχε μόνο το σώμα δερμάτινο κι έναν πολύ μικρό Μπαρμπαγιώργο. Του είπα ότι έχω εγώ έναν πρόλογο και πράγματι του πήγα τον δερμάτινο πρόλογο, που είχα αγοράσει από τον Ιατρίδη. Δύο τρεις μέρες μετά ο Μώρος ήρθε με

ένα παιδί, μου λέει, «Βαγγελάκη, έλα να σου συστήσω τον Αβράαμ, ζωγραφίζει πολύ καλές ρεκλάμες. Ο Αβράμ θα κάνει ρεκλάμες, θα ζωγραφίζει και φιγούρες κι εσύ θα σκαλίζεις». Έτσι, εφοδιάσαμε τον Δημήτρη τον Μώρο με αρκετά εργαλεία.

Η γκρίνια συνεχιζότανε αλλά όσο πήγαινε καλά η δουλειά ήτανε πιο βελτιωμένη. Το καλοκαίρι συνεχίζεται. Εγώ λοιπόν στο υπόγειο της σκηνής, πολλές φορές μου έπεφταν μερικά πράγματα, καπελάκια, σπαθάκια, καμιά σούστα, καμιά φιγούρα και έβαζα τα παιδιά να τα πιάσουν. Εκείνη την ημέρα μου έχουν πέσει κάποια εργαλεία που ήθελα το βράδυ να τα βιδώσω και δεν είχαν έρθει παιδιά, αναγκάστηκα λοιπόν εγώ να κατέβω στο υπόγειο να ψάξω να μαζέψω τα εργαλεία.

Ψάχνοντας, ακούμπησε το χέρι μου σε ένα γυαλί, προσπάθησα να το βγάλω, επειδή κατέβαιναν τα παιδιά ξυπόλητα μην κοπεί κάνα παιδί και έχουμε προβλήματα. Όμως διαπίστωσα ότι αυτό το γυαλί ήταν το στόμιο μιας μπουκάλας. Σκάλισα σιγά σιγά με το χέρι μου, έβγαλα αυτή τη μπουκάλα, ήταν μία μπουκάλα χιλιάρα, έπαιρνε δυόμιση οκάδες υγρό μέσα, δηλαδή χίλια δράμια, γι' αυτό τη λέγανε και χιλιάρα, και όταν έβγαλα την μπουκάλα έμεινα άναυδος, κόντευα να πάθω συγκοπή, η μπουκάλα ήταν γεμάτη χιλιάρικα και πεντακοσάρικα. Κατάπια την γλώσσα μου. Την ξανάκρυσα μέσα στην τρύπα που την έβγαλα, τη σκέπασα καλά καλά και το μυστικό αυτό το κρατούσα ως κόρην οφθαλμού, δεν άφησα έκτοτε κανένα παιδί να κατέβει στο υπόγειο.

Εγώ τότε, έπαιρνα 50 δραχμές σαν βοηθός. Από τον πασατέμπο που μου είχε αφήσει ο Χαρίδημος, ανάλο-

γα με την πούληση της ημέρας κέρδιζα και 30 και 40 και 50 δραχμές. Τα λεφτά ήτανε αρκετά. Έβαζα λοιπόν παιδιά και πουλούσαν πασατέμπο. Μεταξύ αυτών των παιδιών ήταν και ένα παιδάκι

ορφανό όπως μου είπε, είχε χάσει την μητέρα του πριν ένα δύο χρόνια. Το παιδί αυτό το έλεγαν Παρασκευά Χελιώτη. Πούλαγε πασατέμπο λοιπόν, έπαιρνε κάνα δίφραγκο, κάνα τριάρι, στο τέλος έπαιρνε και τα ποσοστά του, αλλά μου τα έφερνε συνέχεια λειψά. Του λέω, «βρε Παρασκευά, είναι να πάρεις κάνα δίφραγκο, δεν προσέχεις;». Λέει, «μου τον κλέβουν τα παιδιά τον πασατέμπο». Του είπα λοιπόν, «για να μην στον κλέβουν και να ωφελείσαι αυτό το δίφραγκο ή το τριάρι, όταν αρχίζει η παράσταση να έρχεσαι μέσα στην σκηνή».

Έκτοτε ο Παρασκευάς δεν ξαναπούλησε πασατέμπο, έμεινε μέσα στη σκηνή. Το βάφτισμά του λοιπόν, όπως θα δούμε που εξελίχθηκε σε καραγκιοζοπαίχτη, το πήρε εξ αιτίας μου που τον έβαζα μες στη σκηνή.

Τέλος, το καλοκαίρι προχωρούσε, ο Μώρος έστρωσε τη δουλειά αρκετά καλά και έτσι, με αυτό το εύρημα που είχα εγώ στο υπόγειο της σκηνής, τελείωσε το καλοκαίρι του 1937.

Κεφάλαιο 16ο
ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 1938
Ο ΙΑΤΡΙΔΗΣ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ

Ο Χρήστος Χαρίδημος, το καλοκαίρι του 1938, έφερε στο θέατρο Παράδεισος στην Παλιά Κοκκινιά τον Γιάννη Ιατρίδη. Ο Ιατρίδης, πολύ γνωστότερος από τον Μώρο, ξεκίνησε μια δουλειά πάρα πολύ καλά. Η γκρίνια όμως του θεατρώνη, δηλαδή του ιδιοκτήτη Καραθανάση, ήτανε κάθε μέρα πιο έντονη. Επιδίωκε, χάρη σε αυτό το σφάλμα που είχε στο συμβόλαιο ο Χαρίδημος, να τον πετάξει από το θέατρο χωρίς αποζημίωση. Συνεχίζοντας λοιπόν ο Ιατρίδης, συνεχιζότανε και αυτή η γκρίνια.

Όταν ο Χαρίδημος ενοικίασε τον χώρο, δηλαδή την μάντρα, το έκανε χωρίς όρους, ο Καραθανάσης όμως είχε καταλάβει λάθος, δηλαδή είχε καταλάβει ότι θα έπαιζε ο ίδιος ο Χαρίδημος. Όταν όμως ο Χαρίδημος έβαλε άλλον γιατί εκείνος κατέβηκε στο Πασαλιμάνι, τότε ο ιδιοκτήτης είτε για να πάρει μεγαλύτερο ποσοστό είτε για να τον βγάλει χωρίς αποζημίωση, άρχισε την γκρίνια. Συνεχίζοντας να παίζει λοιπόν κάποιος άλλος, ο Ιατρίδης στην προκειμένη περίπτωση, συνεχιζόταν και η γκρίνια του θεατρώνη.

Εγώ τώρα στον Ιατρίδη έχω αναλάβει σχεδόν -τι σχεδόν;- όλη τη διαδικασία και τη λειτουργία του θεάτρου. Ενδιαφέρομαι πώς θα ανοίξει το ταμείο, να φυλάω τα εισιτήρια, να ετοιμάζω την παράσταση, να ετοιμάζω τα σκηνικά στα δύο τελάρα, πολλές φορές

και να γράφω την παράσταση για την επόμενη ημέρα στα ταμπλό. Το μεροκάματο μου είναι 50 δραχμές, όπως στον Ξάνθο και στον Μώρο, και βέβαια έχω και την εκμετάλλευσή του πασατέμπου.

Θα έχουμε προχωρήσει στο τέλος Μαΐου, ώσπου ένα απόγευμα είχε ανεβάσει ο Καραθανάσης τον Χαρίδημο, κάτι που γινόταν συνέχεια τώρα ενάμιση χρόνο, για να μιλήσουνε. Μιλούσαν όμως τόσο έντονα που κανείς θα νόμιζε πως σε λίγο θα σκοτωθούν. Και ο Χαρίδημος βέβαια, αγανακτισμένος από αυτή την γκρίνια, αλλά όμως δεν σκόπευε πια να εγκαταλείψει το Πασαλιμάνι.

Ένα απόγευμα λοιπόν, παρουσία του Ιατρίδη, του μπουφετζή και όσων άλλων βρισκόντουσαν εκεί, νομίζω είχε έρθει και ο Καπρούλιας, λόγο με το λόγο, του λέει ο Ιατρίδης του Καραθανάση, «τι θέλεις ρε, να φύγω εγώ όπως θέλεις; Δεν φεύγω. Εγώ για να φύγω από αυτό το θέατρο, που χάλασα του κόσμου τα λεφτά, τον ιδρώτα μου, θα αποζημιωθώ». Και του λέει ο Καραθανάσης, «και πόσα θέλεις ρε, να φύγεις από το θέατρο;».

Ο Χαρίδημος ζήτησε 55.000 δραχμές, όπως έλεγε τόσα περίπου είχε χαλάσει, ίσως και λίγο περισσότερα. Και αρχίζει από εκείνη την στιγμή ένα παζάρι. «Να σου δώσω τόσα». «Όχι, θα μου δώσεις τόσα». «Δεν τα θέλω, δεν φεύγω». «Θα φύγεις». «Δεν φεύγω». Τέλος, μετά από καμιά ώρα που τρωγόντουσαν εκεί, εδέησε να συμφωνήσουν και λέει ο Χαρίδημος του Καραθανάση, «Αϊ στο διάολο αγανάκτησα, δώσε μου πενήντα χιλιάρικά να σηκωθώ να φύγω από δω, κράτα εσύ το θέατρο, γίνε θεατρώνης και παράτησε με ήσυχο».

Ο Καραθανάσης του είπε, «εντάξει, θα σου δώσω

πενήντα χιλιάρικά». Αφού δώσαν τα χέρια, σηκώθηκε ο Καραθανάσης, λέει στον Χαρίδημο, «πάω να σου φέρω τα λεφτά».

Όπως σηκώθηκε ο Καραθανάσης και κατέβαινε προς την σκηνή, εγώ κατάλαβα τώρα πια ότι η μπουκάλα με τα χιλιάρικά που είχα βρει πρέπει να ήταν του Καραθανάση. Όσο πλησίαζε προς την σκηνή, τόσο πια βεβαιωνόμουνε εγώ ότι η χιλιάρα με τα λεφτά ήταν δική του. Όταν πλησίασε στη σκηνή και άνοιξε το υπόγειο, του λέω εγώ, «Καραθανάση, πας να βγάλεις την μπουκάλα με τα χιλιάρικά;».

Ο Καραθανάσης κόντευε να πάθει συγκοπή, τέλος τρύπωσε, έβγαλε τη μπουκάλα, την έφερε στο τραπέζι που ήταν ο Χαρίδημος, τη σπάσαμε και άρχισε να μετράει τα λεφτά. Τα λεφτά που είχε μέσα η μπουκάλα ήτανε, αν θυμάμαι καλά, 49.000 δραχμές. Για να δώσει πενήντα στον Χαρίδημο, έπρεπε να βάλει και ένα χιλιάρικο από την τσέπη του. Τέλος, άρχισε να του τα μετράει, δεν ξέρω αν του το έδωσε το χιλιάρικο, δεν θυμάμαι, με αυτά όμως τα λεφτά που πήρε ο Χαρίδημος, κάναν κι ένα χαρτί πρόχειρο, το έγραψε ο Ιατρίδης μάλιστα ότι: «Από σήμερα αποχωρώ από το θέατρο, αποζημιώθηκα από τον θεατρώνη Καραθανάση και δεν έχω καμιά επαφή με το θέατρο, παραμένει όλη η θεατρική επιχείρηση στον Αθανάσιο Καρά». Δώσανε τα χέρια και εκεί έμεινε.

Ο Καραθανάσης όμως με τον Ιατρίδη έπρεπε τώρα να κάνει μία νέα συμφωνία. Δεν ξέρω τι ποσοστά έπαιρνε όταν τον ανέβασε ο Χαρίδημος όμως τον Καραθανάση θυμάμαι ότι του ζήτησε σαράντα τοις εκατό, αφαιρουμένων των εξόδων της εφορίας και του βοηθού

και του ρεύματος. Εκεί μείναμε, εκεί τελείωσε και το πανηγύρι, ο Χαρίδημος έφυγε και μου λέει, «Βαγγελάκη, τώρα πασατέμπο δεν έχει, όλα θα τα αναλάβει ο Καραθανάσης, δεν ξέρω τι θα κάνεις με αυτόν», αλλά εμένα δεν με ενδιέφερε και πολύ. Άρχισε λοιπόν ο Καραθανάσης πλέον και είχε το θέατρο στην ευθύνη του, νοιαζόταν για όλα.

Με τον Ιατρίδη τα πήγαιναν καλά, δεν είχε πρόβλημα. Εδώ καταλάγιασαν τα πράγματα, όμως όταν συμφώνησαν με τον Καραθανάση κι έδωσαν τα χέρια και κάναν τα χαρτιά τους, μου λέει ο Χαρίδημος, «ρε Βαγγελάκη, πού ήξερες εσύ ότι στο υπόγειο υπάρχει μπουκάλα με λεφτά;» Του λέω, «κυρ Χρήστο το ξέρω από πέρυσι που έφερες τον Μώρο και μας έπεφταν μερικά πραγματάκια κάτω και κατέβαινα να τα βρω. Σκαλίζοντας, έπεσε το χέρι μου στο στόμιο της μπουκάλας και από πέρυσι το φυλώ ως κόρην οφθαλμού». «Δεν του τα έπαιρνες, βρε Βαγγελάκη» μου λέει, «του κερατά».

Εγώ βέβαια δεν τολμούσα να κάνω μια τέτοια πράξη, αλλά η εμπιστοσύνη που απέκτησαν στο πρόσωπο μου τόσο ο Καραθανάσης, όσο και ο Χαρίδημος και ο Ιατρίδης, αλλά και όσοι βρισκόντουσαν εκείνο το βράδυ εκεί, έφτασε στο απόγειο. Όλοι με θαύμαζαν, όλοι με επαινούσαν, και ήταν κάτι για το οποίο και εγώ καμάριωνα συνεχώς.

Αυτό με βοήθησε ακόμη και στις μετέπειτα σχέσεις μου με τον Καραθανάση, γιατί χάρη αυτής της εμπιστοσύνης που μου είχε, αλλά και της εργατικότητάς μου, που είχε στο μεταξύ εκτιμήσει, άνοιξε ο δρόμος για να μπω στον Παράδεισο σαν καραγκιοζοπαιχτής πλέον, όπως θα δούμε αργότερα. Μένει σίγουρα ένα

μεγάλο ερωτηματικό, πώς βρέθηκε η μπουκάλα με τα χρήματα κάτω από την σκηνή του θεάτρου; Η εξήγηση είναι απλή. Όταν ο Χαρίδημος ετοίμαζε το θέατρο την άνοιξη του 1937, ο Καραθανάσης ενδιαφερόταν να αρχίσουν το γρηγορότερο. Με ένα καροτσάκι λοιπόν, τάχα βοηθώντας, κουβαλούσε λίγη άμμο, λίγο ασβέστη και λοιπά.

Όταν έβαλε μπρος το θέατρο, ζήτησε λοιπόν από τον Χαρίδημο το καροτσάκι, επειδή είχε αφήσει κάτι εργαλεία, κάτι γκασμάδες και κάτι άλλα εργαλεία στο υπόγειο της σκηνής, ζήτησε να του δώσει ένα κλειδί της εξόδου, να πηγαίνει όποτε θέλει να παίρνει το καροτσάκι για να κάνει κάτι επισκευές στο σπίτι του. Και του έδωσε ένα κλειδί της εξόδου ο Χαρίδημος. Έτσι λοιπόν ο Καραθανάσης, τις νύχτες πήγαινε, άνοιγε, τρύπωνε στο υπόγειο και εκεί έβαλε όλα του τα λεφτά μέσα στη μπουκάλα.

Φαίνεται ότι φοβόταν μάλλον να κρύψει τα χρήματα στο σπίτι του ή ίσως σκέφτηκε ότι ήταν πιο σίγουρο να τα κρύψει στο υπόγειο. Δεν ξέρω. Αυτό που είναι σίγουρο, ότι τις νύχτες τρύπωνε κρυφά εκεί και έκρυβε τις οικονομίες του ή το πλεόνασμα του ίσως, μέσα στην μπουκάλα. Αυτή ήταν και η εξήγηση του μυστηρίου της μπουκάλας. Και το δεύτερο ερώτημα, γιατί η γκρίνια άρχισε αμέσως από την επομένη του '37, που ο Χαρίδημος έφερε τον Ξάνθο στον Παράδεισο;

Το χτήμα αυτό το είχε νοικιάσει ο Χαρίδημος στο όνομα του. Δεν ανέφερε όμως ότι πρέπει να παίζει ο ίδιος. Αυτό λοιπόν το εκμεταλλεύτηκε ο Καραθανάσης και του επέβαλε να παίζει ο ίδιος, όταν έφυγε και πήγε στο Πασαλιμάνι και με αυτό τον τρόπο τον εκβίαζε, ή

να πάρει περισσότερα ποσοστά ή να τον βγάλει από το θέατρο χωρίς αποζημίωση. Ο Χαρίδημος όμως, δεν ήταν από τα εύκολα ανθρωπάκια, τον έβαλε κάτω, συμφωνήσανε και συνέβη ό,τι ανάφερα προηγουμένως. Πήρε τα λεφτά του ο Χαρίδημος και άφησε το θέατρο ακέραιο στον Καραθανάση.

Εγώ έμεινα στα χέρια του Ιατρίδη μέχρι το τέλος της θερινής σαιζόν του 1938, με το ίδιο μεροκάματο που μου έδινε και ο Ξάνθος, δηλαδή 50 δραχμές την βραδιά. Τελείωσε και αυτό το καλοκαίρι, με μόνο αξιόλογο το γεγονός της αναγνώρισης του ιδιοκτήτη της γεμάτης χρήματα μπουκάλας, που είχα ανακαλύψει από το προηγούμενο καλοκαίρι.

Πριν τελειώσει το καλοκαίρι του '38, ο Ιατρίδης συνειρρίστηκε με τον καφετζή που είχε το μπαρ στον Παράδεισο και έψαχναν να βρουν μία σάλα να κάνουνε ένα χειμερινό Θέατρο Σκιών. Και πράγματι η σάλα αυτή βρέθηκε, ήτανε στα οπίσθια του Ναού του Σωτήρος, δηλαδή της Αγίας Σωτήρας επί της οδού Θηβών. Βάλανε μπρος λοιπόν, γιατί είχε μέσα κάτι παλιόσπιτα, γκρεμίσανε, φτιάσανε, κάνανε και άρχισαν να διαμορφώνουν το χειμερινό θέατρο του Γιάννη Ιατρίδη.

Προς το τέλος Οκτωβρίου του 1938 έβαλε μπρος ο Ιατρίδης στο θέατρο αυτό, το οποίο θέατρο ονόμασε Μποέμ. Εγώ βέβαια ήμουν μαζί του. Από το θέατρο εκείνο, κάθε βράδυ ή σχεδόν κάθε βράδυ, περνούσε ένας κύριος και κάποια στιγμή συστήθηκε, μας είπε ότι τον λέγαν Θόδωρας. Καθόταν, και τότε παρακολουθούσε την παράσταση, τότε έφευγε. Πιάσαμε μια σχετική φιλία, κουβέντιαζε με τον Ιατρίδη, με μένα. Κάποια στιγμή με ρώτησε εμένα, μου λέει, «εσύ είσαι ο βοηθός του Ιατρίδη;» Λέω, «ναι», μου λέει, «ερχόμουνα και το καλοκαίρι στον Παράδεισο. Ξέρεις Βαγγελάκη, έχω ένα κτήμα απάνω στα Άσπρα Χώματα στην Πέτρου Ράλλη, απέναντι στις πολυκατοικίες, δεν έρχεσαι να το κάνουμε ένα θεατράκι;»

Του λέω, «κοίτα να δεις ακόμη είναι νωρίς, τώρα άρχισε ο χειμώνας, ας προχωρήσει και κάποια στιγμή θ' ανέβω να τα πούμε». Προχωρούσε ο χειμώνας. Εμέ-

να βέβαια αυτό με δελέασε. Το πίστεψα ότι εκεί θα έκανα κάτι.

Προχωρώντας ο χειμώνας και αφού περάσαμε τις γιορτές Χριστούγεννα Πρωτοχρονιά, ένα βράδυ πέρασε ο Θοδωράκης, τον πήρα και πήγαμε απάνω και είδα το κτήμα του. Μου άρεσε πραγματικά. Έλεγε ότι είναι μπροστά στην Πέτρου Ράλλη αλλά ήταν λίγο μπερδεμένα τα πράγματα, όμως το κτήμα αυτό φαινότανε από την Πέτρου Ράλλη.

Όταν μπήκαμε στον Φλεβάρη, εγώ έπρεπε να ειδοποιήσω τον Ιατρίδη ότι το καλοκαίρι δεν θα είμαι κοντά του, να νοιαστεί να βρει έναν άνθρωπο για να τον πάρει για βοηθό του. Είπα λοιπόν στον Ιατρίδη ότι, «ξέρεις μάστορα, το καλοκαίρι σκοπεύω να ανοίξω ένα θεατράκι». «Μπράβο» μου λέει, «Ευάγγελε, επιτέλους ήτανε καιρός, αλλά» μου λέει, «θέλω να σε ακούσω εγώ». Λέω, «όταν αρχίσω εκεί, θα 'ρθείτε κάνα βράδυ αν είναι εύκολο να με δείτε». «Όχι» μου λέει, «απόψε θα παίζεις εδώ στο θέατρο το δικό μου». Εγώ έμεινα στήλη άλατος. Του λέω, «δεν γίνεται αυτό μάστορα». «Θα γίνει και δεν έχει αντίρρηση».

Μα μην τα πολυλογούμε, το βράδυ ήρθε η ώρα ν' αρχίσει, βγήκε μπροστά στην σκηνή και ανήγγειλε στον κόσμο ότι, «σήμερα θα παίζει ο βοηθός μου, ένα παιδί που το έχω μεγαλώσει, που ξέρει καλά την τέχνη, γεννιέται ένας νέος καλλιτέχνης, σας παρακαλώ δεχτείτε τον, δώστε του κουράγιο, χειροκροτήστε τον».

Μπήκαμε λοιπόν στη σκηνή, άναψαν τα φώτα, βάλαμε την μουσική, αλλά με τις πρώτες φωνές που έκανα του Καραγκιόζη άρχισε το γιούχα: «Βγάλτονε», «Θέλουμε τον Ιατρίδη», «Διώχτονε».

Ξαναβγήκε ο Ιατρίδης μπροστά, τους φώναζε, τους έλεγε, τους έκανε, αλλά ήταν αδάμαστοι. Ερχότανε δίπλα μου με φίλαγε, «κουράγιο» μου έλεγε, «κάνε την δουλειά σου εσύ».

Τέλος πάντων, κάτω από γιουχαΐσματα και αποδοκιμασίες, δεν ξέρω πώς τελείωσε αυτή η παράσταση. Και ήτανε μια από τις δυσκολότερες παραστάσεις του Θεάτρου Σκιών, γιατί εκείνο το βράδυ θα έπαιζε ο Ιατρίδης, που έπαιξα κι εγώ βέβαια, την **Ορφανή της Χίου**. Και μεγάλη και δύσκολη παράσταση. Κακήν κακώς τελείωσε αυτή η παράσταση.

Όταν τελειώσαμε, με πήρε ο Ιατρίδης, πήρε τον μπουφετζή του, τον θυρωρό του και ανεβήκαμε προς την Παλιά Κοκκινιά στην ταβέρνα του Χρήστου του Μπέτση. Καθήσαμε εκεί, πηγαίναμε τακτικά βέβαια, εκεί λοιπόν μου είπε ο Ιατρίδης, «Βαγγελάκη, καλύτερα να ξεκινάς με γιουχαΐσματα και να τελειώνεις με χειροκροτήματα. Κάπως έτσι ξεκινήσαμε όλοι. Είναι δύσκολο να κάνεις μία πρόβα στο θέατρο ενός παίχτη

που είναι πλέον γνωστός και έχει δημιουργήσει όνομα. Μην σε απογοητεύει όμως αυτό. Αυτό που ήθελα εγώ να δω από σένα απόψε ήταν το εξής, να δω πως μπορείς να αναπτύξεις το θέμα του έργου και σε αυτό ήσουν άριστος, ο λαιμός σου σιγά σιγά θα στρώσει».

Και εκεί τελείωσε η βραδιά μας. Στο θέατρο Μποέμ επί της οδού Θηβών, στα οπίσθια του Ναού της Σωτήρας, ο Ιατρίδης κι εγώ μαζί του, έπαιξε όλον το χειμώνα του 1938.

Όταν τελείωσε η χειμερινή σαιζόν του '38 και μένω πια ελεύθερος κι εγώ από τον Ιατρίδη, ανέβηκα στα Άσπρα Χώματα και βρήκα τον Θόδωρο. Το σπίτι του ήτανε σχεδόν στην Πέτρου Ράλλη, μπορώ να πω η δεύτερη, η τρίτη παράλληλος της Πέτρου Ράλλη. Καθήσαμε, μιλήσαμε, ήταν ένα εξαιρετικό ανθρωπάκι. Κάναμε μερικά σχέδια, πού θα βάλουμε την σκηνή, τι θα κάνουμε, συμφωνήσαμε και τι ποσοστά θα έπαιρνε για το νοίκι. Συμφωνήσαμε λοιπόν να παίρνει δέκα τοις εκατό ως ενοίκιο για το κτήμα και βέβαια αυτό το ποσοστό θα έβγαине μετά από τα έξοδα της εφορίας.

Προχωρώντας η άνοιξη, άρχισα εγώ να κουβαλάω ορισμένα πράγματα όπως ξυλεία, τάβλες, καντρόνια, λαμαρίνες για το πέτσωμα της σκηνής και τα υλικά που είχα υπολογίσει ότι θα χρειαζόντουσαν. Η χρονιά αυτή λοιπόν, το καλοκαίρι του 1939 στιγματίζει την επαγγελματική μου σταδιοδρομία. Έχω ήδη μπει στην πραγματοποίηση του ονείρου μου, ένα όνειρο που δημιουργήθηκε σχεδόν στην ψυχή μου από τότε που πρωτοείδα Καραγκιόζη, όταν με πήγε η Μαρίκα στον Γιάννη τον Μώρο και στον Θανάση Δεδούσαρο.

Έχουμε μπει στον Μάρτιο και αρχίζει η εργασία να γίνεται πιο εντατική. Σηκώσαμε σιγά σιγά τη σκηνή, εγώ άρχιζα να ετοιμάζω ταμπέλες για να καλύψω όλη την περιφέρεια, σχεδόν από το περιβολάκι και όλη την Πέτρου Ράλλη μέχρι τη συμβολή της οδού Θηβών.

Ήταν η εποχή που είχαν κατοικηθεί οι πολυκατοικίες και με την κατοίκηση των πολυκατοικιών ασφαλοστρώθηκε και η Ράλλη. Η Ράλλη λοιπόν τότε ήτανε, μπορώ να πω, ένας πεζόδρομος, ήταν δηλαδή ο μεγάλος περίπατος της Νίκαιας, το μεγαλύτερο νυφοπάζαρο, που ξεκίναγε από την Παναγή Τσαλδάρη και έφτανε μέχρι το Τρίτο Νεκροταφείο. Είδα ότι η τοποθεσία αυτή ήταν πολύ ωραία, πολύ εμπορική και γι' αυτό αποφάσισα να κάνω το θέατρο εκεί. Ο δρόμος, όταν άρχιζε ο περίπατος, ιδιαίτερα τις Κυριακές, δεν έπεφτε καρφίτσα στο δρόμο.

Μπήκε ο Απρίλης, ετοιμαζόμαστε να βάλουμε μπρος. Λογαριάζαμε να βάλουμε μπρος το Πάσχα, επειδή μένουν δύο τρεις εβδομάδες τα παιδιά χωρίς σχολείο, κλείνουν τα σχολεία λόγω των εορτών και τα παιδιά ελεύθερα μπορούν τα βράδια να πηγαίνουν στον Καραγκιόζη. Και πράγματι είμαστε έτοιμοι και ανήμερα το Πάσχα ξεκινήσαμε τις παραστάσεις. Η δουλειά ήτανε καταπληκτική.

Εκείνο το καλοκαίρι όμως του '39 ο Ιατρίδης επανήλθε, πάλι στο θέατρο του Καραθανάση στον Παράδεισο. Εγώ από υποχρέωση αναγκάζομαι να αρχίζω λίγο πιο νωρίς για να πηγαίνω τις πρώτες μέρες να δίνω ένα χέρι, αλλά και όσο επισκευάζοταν το θέατρο. Συμπτωματικά συνέπεσε Πάσχα να βάζει κι εκείνος έναρξη στον Παράδεισο.

Η δουλειά μου λοιπόν ήτανε πολύ καταπληκτική, αρκετά. Εγώ, με τα χρήματα που είχα μαζέψει, χωρίς να χρεωθώ, είχα πάρει όλα τα υλικά που χρειαζόταν για να δημιουργηθεί η σκηνή και γενικά το θέατρο. Αγόρασα τότε και τρακόσες πενήντα καρέκλες. Οι καρέκλες τότε έκαναν περίπου τριάντα δραχμές η μία, λεφτά που

τα έδωσα ντούκου. Τα εισιτήρια που έκανα εκεί ήταν, μέρα με τη μέρα, θα έλεγα περισσότερα από διακόσια.

Τις Κυριακές δεν ξέραμε πού να βάλουμε τον κόσμο. Στο μπροστινό μέρος του θεάτρου είχαμε κάνει και ορισμένα παγκάκια που πήγαιναν τα πιο μικρά παιδιά και βέβαια, σε μια σειρά από τέσσερα πέντε μέτρα παγκάκια χωρούσαν και τριάντα και σαράντα παιδιά. Ο κόσμος ήτανε ενθουσιασμένος. Εγώ είχα και την εμπειρία από το μαντράκι του Τσουμπρή και εκεί βέβαια δεν είχα το άγχος ότι παίζω σε μια σκηνή του Ιατρίδη. Ήμουν εγώ, και ο κόσμος δεχότανε αυτό που πούλαγα εγώ.

Πριν ξεκινήσω όμως, σκεφτόμουν πώς να γράψω το όνομα μου, τι να γράψω; Το Κορφιάτης, το επίθετο μου δηλαδή, δεν το ήθελα γιατί φοβόμουν μήπως η οικογένεια μου και ιδιαίτερα ο πατέρας μου, μου δημιουργήσουν πρόβλημα. Εκείνα τα χρόνια λοιπόν, σε μια αθηναϊκή εφημερίδα, δεν θυμάμαι σε ποια, κάποιος έγραφε ένα στιγμιότυπο ενός ανθρώπου της πιάτσας του Πειραιά του λιμανιού, που τον έλεγε Βάγγο. Τα στιγμιότυπα αυτά όμως ήταν τόσο χαριτωμένα, που όποιος έπαιρνε αυτή την εφημερίδα, το πρώτο που θα διάβαζε ήταν αυτό το στιγμιότυπο.

Τον τύπο αυτόν λοιπόν, ο συγγραφέας που έγραφε τότε, τον έλεγε Βάγγο. Πολλές φορές άκουγες κάποιος να λέει, «ρε, την πήρες την εφημερίδα σήμερα; Διάβασες τον Βάγγο να δεις τι ωραία τα γράφει;» Αυτό λοιπόν μου κίνησε την περιέργεια να γράψω σαν καλλιτεχνικό ψευδώνυμο το Βάγγος, δηλαδή το Βαγγέλης το έκανα Βάγγος. Ήτανε σχεδόν ένα όνομα που ήτανε γνωστό από ένα πολύ μεγάλο αναγνωστικό κοινό. Έτσι λοιπόν έγραψα, «Ο Βάγγος με τον Καραγκιόζη του».

Η δουλειά όπως είπα πήγαινε πολύ καλά. Εγώ τότε για να φτιάσω αυτό το θέατρο χάλασα περίπου, γύρω στις 17.000 δραχμές, χρήματα που τα είχα μαζέψει από το '34, που σχεδόν επήλθε η διένεξη του πατέρα μου, από τότε που έπιασα δουλειά στο φούρνο, μετά από το μεροκάματο που έπαιρνα από το γκαρσόνι, τον Καραγκιόζη και από τον πασατέμπο, αλλά και από όσα κέρδιζα όταν μετά τον φούρνο κατέβαινα και κουβάλαγα βαλίτσες με το καρτοτάκι από τον Ηλεκτρικό Σταθμό. Είχα μαζέψει τότε, σχεδόν 20.000 δραχμές. Λεφτά ζωντανά...

Η δουλειά μου λοιπόν πήγαινε καλά, τα βράδια εγώ προσπαθούσα και άρχιζα πιο νωρίς. Στον Παράδεισο ο Ιατρίδης άρχιζε τότε δέκα και μισή, εγώ άρχιζα κατά τις εννιά η ώρα. Μετά την παράσταση μου λοιπόν, προλάβαινα και κατέβαινα στον Ιατρίδη για δύο λόγους. Πρώτα τον βοηθούσα κάπως γιατί είχα μεγάλη υποχρέωση και δεύτερο, ρετουσάριζα τη μνήμη μου γύρω από τις παραστάσεις που παρακολουθούσα.

Η δουλειά μου λοιπόν πήγαινε καλά καλά, το βραδάκι συνήθως όταν τελειώναμε, ο Θοδωράκης είχε πάντα έναν μεζέ, οτιδήποτε. Εκεί στην είσοδο του θεάτρου καθόμαστε και πίναμε κάνα ουζάκι ή καμιά ρετσίνα. Ένα βράδυ, θα ήτανε το δεύτερο ή το τρίτο βράδυ, αλλά μες στην πρώτη εβδομάδα, όπως βγήκα από το θέατρο βρέθηκα μπροστά στον πατέρα μου. Για μια στιγμή τα έχασα. Τον πλησίασα, του είπα, «καλησπέρα, Τζώρτζη». «Καλησπέρα Βαγγελάκο», μου λέει. Του λέω... «μην λες τίποτα παιδί μου, Βαγγελάκο, μην λες τίποτα, θέλω μόνο να σου πω τούτο, μικρέ, με νίκησες. Από δω και πέρα δεν σε φοβάμαι, τον μεγάλο φοβάμαι», εννοούσε τον αδελφό μου τον Παύλο ο οποίος ήταν μοιρολάτρης.

Εγώ κατάλαβα τότε ότι όλα αυτά τα χρόνια, σχεδόν τα τέσσερα χρόνια που είχα να συναντηθώ με τον πατέρα μου, προφανώς ο πατέρας μου παρακολουθούσε όλες τις κινήσεις μου. Όταν όμως μου είπε, «μικρέ, δεν σε φοβάμαι, με νίκησες», εγώ ψήλωσα δύο μέτρα. Αυτό που άκουσα από τον πατέρα μου τότε, ήταν η μεγαλύτερη περιουσία της ζωής μου. Από εκείνη τη στιγμή άρχισα να καταλαβαίνω τι είχα κάνει και άρχισα να έχω πια εμπιστοσύνη στον εαυτό μου για την υπόλοιπη ζωή μου.

Οι σχέσεις μου πια με τον πατέρα μου και με τα αδέρφια μου ομαλοποιηθήκανε. Αλλά ο πατέρας μου, την ιδέα να μπω στο Σιδηρόδρομο την μεταφύτεψε στα αδέρφια μου, στον Παύλο και στην αδελφή μου Άννα, οι οποίοι με πίεζαν συνέχεια να μπω στο Σιδηρόδρομο. Εγώ δεν τους άκουγα. Όμως κατόρθωσαν, όπως θα δούμε αργότερα, να με μπήξουν στον Σιδηρόδρομο.

Το καλοκαίρι του '39 λοιπόν, που ήτανε και η επαγγελματική μου έναρξη, πέρασε χωρίς προβλήματα. Εγώ μάζευα σιγά σιγά τα χρήματα μου, αυτά που είχα ξοδέψει και έκανα πάλι την αποταμίευση μου.

Εδώ, θα ανοίξω μία παρένθεση. Το καλοκαίρι του '39 έχει ανοίξει ένα Θέατρο Σκιών στα Μανιάτικα επί της οδού Αιτωλικού. Το θέατρο αυτό το άνοιξε ο Γιώργος ο Ξιφαράς· παίζει ο Δημήτρης ο Ταμπουράκης. Κάποια στιγμή συνεργάστηκε με τον Αβραάμ ο οποίος πήγαινε και του ζωγράφιζε ρεκλάμες, του ζωγράφιζε και φιγούρες. Σκεφτήκανε λοιπόν να κάνουν μια **αποθέωση**, θα έχει μπει ο Αύγουστος του '39.

Ο Αβραάμ ερχότανε πότε πότε και στο θέατρο μου και μου ζωγράφιζε καμιά ρεκλάμα. Μου είπανε λοιπόν, «ρε Βαγγέλη, σκοπεύω να κάνω μια αποθέωση με τον Τα-

μπουράκη, θα έρθεις να μας βοηθήσεις;» Του λέω, «να έρθω, ρε Αβραάμ, αλλά τι ώρα και πώς;» Μου λέει, «άκου, εμείς θα αρχίσουμε κατά τις δέκα, εσύ αρχίζεις πιο νωρίς, θα προλάβεις να έρθεις». Του λέω, «τι αποθέωση θα κάνετε;». «Θα κάνουμε την αποθέωση του Διάκου», δηλαδή τη σκηνή που σουβλίζεται ο Διάκος και είναι το τέλος της παράστασης. Συμφωνήσαμε λοιπόν να πάω.

Η σκηνή στο θέατρο του Ξιφαρά ήταν πολύ στενή, την αποθέωση λοιπόν θα την κάνανε μπροστά από το πανί, σχεδόν ζωντανή. Και πράγματι πήγα, συμφωνήσαμε, είχα πάει και από νωρίς κάνα δυο μέρες, κάναμε κάνα δυο πρόβες. Θα έκανε ο Δημήτρης ο Ταμπουράκης τον Ομέρ Βρυώνη, ο Αβραάμ ο Αντωνάκος θα παρουσίαζε την Ελλάδα ντυμένος με μία χλαμύδα, είχε και ένα μακρύ μαλλάκι τότε, κι εγώ θα έπαιζα τον ρόλο του Διάκου, που είναι δεμένος στην σούβλα.

Και πράγματι έτσι έγινε. Αλλά εμένα, όπως με έδεσαν στη σούβλα, κάπου η φουστανέλα μου είχε κρεμάσει, δεν το είχαν προσέξει. Θα ήμουν λοιπόν δεμένος και όπως γυρίζει η σούβλα στη φούρκα θα έπαιρνε κάνα δυο στροφές, θα έφευγε για να βγει ο σκελετός ο καμένος. Άρχισε όμως να καίγεται η φουστανέλα μου και αντί να με πάρουνε πιο γρήγορα, να γυρίσουν δύο στροφές να με πάρουνε, φώναξε ο κόσμος, «καίγεται η φουστανέλα του Διάκου», και αντί να με πάρουν όπως είπαμε, να με ρίξουν κάτω για να βγάλουν το σκελετό, άρχισαν και ρίχνανε νερά απάνω στην φωτιά. Εγώ λοιπόν καιγόμενα περισσότερο. Έγινε κατάμαυρος, παρά λίγο να καώ σαν τον Διάκο στην πραγματικότητα. Τελείωσε όμως αυτή η φάρσα, ευτυχώς ανώδυνα για μένα.

Αυτή ήτανε και η μεγάλη περιπέτεια που έπαθα με

εκείνη την αποθέωση που κάναμε στο θέατρο του Ξιφαρά. Από τότε, όταν περνούσα από την οδό Αιτωλικού, τότε είχε πολλά καφενεία και ταβέρνες η οδός Αιτωλικού, ο κόσμος που με είχε γνωρίσει φώναζαν, «ρε ο Διάκος περνάει, ρε ο Διάκος περνάει». Τέλος πάντων, ήταν μια ωραία περιπέτεια όμως, που πέρασε ευτυχώς ανώδυνα.

Το θέατρο του Γιώργου Ξιφαρά επί της οδού Αιτωλικού λειτουργούσε σχεδόν μέχρι το 1972. Από εκεί πέρασαν πάρα πολλοί καραγκιοζοπαίχτες, πέρασε ο Τάκης ο Μελίδης, ο Φρίξος ο Γαζεπίδης, ο Κώστας ο Ρήγας, ο Σπύρος ο Κούζαρος και άλλοι πολλοί. Εκείνος που κρατήθηκε περισσότερο όμως, σχεδόν μονιμότερα, ήταν ο Δημήτρης ο Ταμπουράκης και ο Αβραάμ ο Αντωνάκος, ο οποίος είχε και τα προσόντα να κάνει ρεκλάμες, και μπορούσε να δελεάζει τον θεατή και να τους βάζει μέσα.

Μεγάλωσε ο Γιώργος ο Ξιφαράς και μπροστά στον χώρο αυτό του θεάτρου έκανε δύο μαγαζιά. Στένεψε ο χώρος και σιγά σιγά το θέατρο αυτό άρχισε να διαλύεται.

Εδώ κλείνει η παρένθεση. Εγώ συνέχισα αισίως, το καλοκαίρι του 39 στο θέατρο μου επί της Πέτρου Ράλλη, Καθώς και την επόμενη χρονιά το 1940.

Κεφάλαιο 19ο
ΧΕΙΜΩΝΑΣ 1939

Ο θεατρώνης Γιάννης Σαούλος άνοιξε ένα Θέατρο Σκιών στον Πειραιά, επί της οδού Φίλωνος. Το έμαθα εγώ και ήθελα να το δω αυτό το θέατρο. Παράλληλα, είχα μάθει ότι ο Δημήτρης ο Μώρος ανοίγει και αυτός ένα χειμερινό θέατρο επί της Λεωφόρου Χατζηκυριάκου. Και έτσι κατέβηκα στον Πειραιά για να επισκεφτώ και τα δύο θέατρα.

Στην είσοδο του θεάτρου, στην οδό Φίλωνος είδα έναν νεαρό, καμιά εικοσαριά χρονών τότε, που ζωγράφιζε. Ζωγράφιζε καταπληκτικά και μάλιστα πολύ γρήγορα. Κοντοστάθηκα και του έπιασα κουβέντα. Του είπα ότι ασχολούμαι με τον Καραγκιόζη και ότι δουλεύω τώρα τρία τέσσερα χρόνια με τον Γιάννη Ιατρίδη. Μου είπε τα καλύτερα λόγια για τον Ιατρίδη τον οποίο γνώριζε πολύ καλά. Αυτός ο νεαρός ήταν ο Σπύρος ο Κούζαρος.

Κάθισα λίγη ώρα και πάνω στην συζήτηση ήρθε και ο Γιώργαρος. Με σύστησε. Ήταν ένας εξαιρετικός άνθρωπος. Τότε έμαθα από τον ίδιον, ότι ήταν τρία αδέρφια και οι τρεις караγκιοζοπαίχτες. Ο πρώτος, ο μεγαλύτερος λεγόταν Νίκος και το επίθετό τους ήταν Νταμαδάκης. Όταν όμως έγινε και ο δεύτερος αδελφός, ο Γιώργος караγκιοζοπαίχτης, δεν έβαλε το επίθετό τους για να μην κάνει τάχα ανταγωνισμό στον αδελφό του. Μετέτρεψε απλά το όνομα του από Γιώργος σε Γιώργαρος.

Όταν δε αργότερα, έγινε караγκιοζοπαίχτης και ο τρίτος ο Κώστας, που ήταν ο μικρότερος, εκείνος πήρε σαν ψευδώνυμο το επάγγελμα του πατέρα τους και έγι-

νε γνωστός σαν Κώστας ο Καρεκλάς. Τρία αδέρφια λοιπόν και οι τρεις караγκιοζοπαίχτες, Νίκος Νταμαδάκης, Γιώργαρος και Κώστας Καρεκλάς.

Έμεινα εγώ στο θέατρο και τον παρακολούθησα. Είχα αυτήν την ευκαιρία γιατί άρχιζε νωρίς, αφού έκανε δύο παραστάσεις κάθε βράδυ. Τον ευχαρίστησα πριν φύγω κι εκείνος χαρούμενος που με γνώρισε, μου είπε πάλι τα καλύτερα λόγια για τον Ιατρίδη.

Έφυγα τότε για να πάω στον Μώρο στο Χατζηκυριάκειο.

Η δουλειά του Μώρου ήταν πολύ καλή, γιατί άλλωστε τα ονόματα και του πατέρα και του γιου ήταν πολύ γνωστά.

Μου πρότεινε να πάω να τον βοηθήσω αλλά δεν πήγα, γιατί είχα ήδη την υποχρέωση με τον Ιατρίδη και έτσι έφυγα.

Κατέβηκα ένα δυο βράδια και είδα τον Γιώργαρο και μου άρεσε, αλλά κάθισε περίπου δέκα ημέρες και μετά έφυγε, δεν ξέρω για ποιους λόγους. Αργότερα έμαθα ότι θα έπαιζε στην κεντρική πλατεία της Καλλιθέας, σε ένα μεγάλο καφενείο.

Κεφάλαιο 20ό

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 1940

Ο ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Το καλοκαίρι του 1940 στον Πειραιά είναι έξι Θέατρα Σκιών. Στο Πασαλιμάνι, απέναντι στο Λεμβαρχείο ο Χρήστος Χαρίδημος. Στη Δραπετσώνα επί της οδού Κανελλοπούλου, στο θέατρο του Γιάννη Σαούλου ο Δημήτρης ο Μώρος. Στην Παλιά Κοκκινιά επί της οδού Θηβών, στο θέατρο του Καραθανάση ο Γιάννης Ιατρίδης. Εγώ επί της οδού Πέτρου Ράλλη απέναντι στις πολυκατοικίες, σήμερα Κρατικό Νοσοκομείο, στο θέατρο που έφτιαχνα το 1939. Στα Σεπόλια ο Αντρέας ο Νικητόπουλος ή Σιμωτάς.

Στη λεωφόρο Αλεξάνδρας στην Αθήνα, ο Αντώνης ο Μόλλας, το μεγαλύτερο θέατρο για τα χρονικά του Θεάτρου Σκιών με πάνω από χίλια διακόσια καθίσματα. Στη λεωφόρο Βουλιαγμένης στον Αϊ Γιάννη τον Κυνηγό όπως λέγαμε, στο θέατρο του Σκλάβου ο Γιώργος ο Κουτσούρης. Στο Περιστερί ο Φρίζος, στους Αγίους Αναργύρους και στο Μενίδι ο Σπύρος ο Κούζαρος και άλλα ονόματα, που είτε δεν τους είχα ακόμα γνωρίσει ή δεν είχαν πέσει εκείνη την εποχή στην αντίληψη μου, άκουσα όμως από τον μάστορα μου τον Γιάννη Ιατρίδη ότι στο Μαρούσι και στην Κηφισιά ασχολείτο ο καραγκιοζοπαίχτης Σωτήρης Σπαθάρης κατά περιόδους, ιδίως το καλοκαίρι, επειδή το καλοκαίρι στα μέρη εκείνα το κλίμα ήταν πολύ ψυχρό.

Εγώ λοιπόν, για δεύτερη χρονιά στις πολυκατοικίες

Ο ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

επί της Ράλλη, ανέβασα και τον Αβραάμ τον φίλο μου και κανονίσαμε όσο καλύτερα μπορούσαμε την πρόσοψη, αλλά και άλλες λεπτομέρειες, τις οποίες κατασκευάσαμε κατά μήκος της Πέτρου Ράλλη. Τονίσαμε πάρα πολύ την πρόσοψη, γιατί η Πέτρου Ράλλη, όπως έχω πει και αλλού, ήτανε τότε ένας από τους μεγαλύτερους περίπατους της Νίκαιας.

Έκανα έναρξη για την θερινή περίοδο του '40 λίγο πριν από το Πάσχα ή μια εβδομάδα μετά το Πάσχα, δεν θυμάμαι ακριβώς. Η δουλειά μου ήταν πάρα πολύ καλή, έκοβα διακόσια μέχρι πεντακόσια εισιτήρια στην παράσταση, αλλά δυστυχώς δεν πρόλαβα να χαρώ τη συνέχεια γιατί μας πρόλαβε ο πόλεμος, και αισίως πια έχουμε μπει στον Αύγουστο του 1940. Τον Δεκαπενταύγουστο, επειδή γίνονται πολλά θρησκευτικά πράγματα, η δουλειά στο κέντρο σχετικά έπεφτε, επειδή έφευγε πάρα πολύς κόσμος και πήγαινε στα νησιά, Μυτιλήνη, Παναγία της Τήνου.

Την ημέρα της Παναγίας λοιπόν εμείς είχαμε πάρα πολύ δουλειά. Το απόγευμα όμως κατά τις έξι, που άρχισαν με τα πλοία να επιστρέφουν οι πρώτοι προσκυνητές από την Τήνο, παρατηρήσαμε τον κόσμο να είναι αλαφιασμένος, να είναι κλαμένος, να είναι προβληματισμένος. Έτρεξα και βρήκα κάνα δυο φίλους που μόλις είχαν έρθει και λέω, «τι συμβαίνει, βρε παιδιά;» «Βάγγο» μου λένε, «ένα υποβρύχιο ήρθε και τορπίλισε την Έλλη».

Έτριξε δύο τορπίλες, η μία βρήκε το καταδρομικό Έλλη κατάσαρκα, το οποίο είχε πάει να αποδώσει τιμές στην Παναγία αλλά και στους επίσημους. Η δεύτερη έπεσε στην προβλήτα και εκεί σκότωσε δυο τρεις

ανθρώπους, βέβαια νεκρούς είχαμε και μέσα στο πλοίο. Ο κόσμος λοιπόν είχε έρθει αγανακτισμένος, ταλαιπωρημένος, άρον άρον να φύγουνε να γυρίσουνε από το νησί. Μεταξύ των νεκρών αυτών ήτανε και κάνα δυο φιλαράκια μου από την Παλιά Κοκκινιά, λίγο μεγαλύτερα από μένα βέβαια.

Την άλλη μέρα το πρωί ο αθηναϊκός τύπος με μεγάλους τίτλους έγραφε: «Υποβρύχιον αγνώστου εθνικότητας ετορπίλησε το καταδρομικό Έλλη το οποίο είχε παρευρεθεί εκεί για να αποδώσει τιμές στην Θεομήτορα». Αυτό το περιστατικό, θα έλεγα, έκοψε το καλοκαίρι στα δύο, γιατί από κει και πέρα χάθηκε η διάθεση από τον κόσμο. Μετά το περιστατικό αυτό, περιμέναμε ότι κάτι σοβαρό θα συμβεί στην Ελλάδα, δεδομένου και με την ανάκληση ορισμένων εφεδρικών σειρών, συνδυάζοντας μάλιστα τα γεγονότα που μεσολαβούσαν στην Ευρώπη, τον ξεσηκωμό του Χίτλερ και την προσάρτηση που είχε κάνει στον Άξονα ορισμένων χωρών όπως την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, το Βέλγιο, την Ολλανδία, περιμέναμε ότι κάτι θα συμβεί.

Περνώντας αυτό το περιστατικό, ο κόσμος συνέχιζε τη δουλειά του, δεν είχαμε άλλες κρατικές πληροφορίες για κάτι κακό. Πέρασε λοιπόν ο Αύγουστος με αυτό το μεγάλο τραύμα, πέρασε ο Σεπτέμβριος κι εγώ συνέχιζα τις παραστάσεις μου, ο κόσμος δούλευε και μπήκαμε στον Οκτώβριο. Ο Οκτώβριος εκείνος θυμάμαι, ήταν κάπως ψυχρός και εγώ έκλεισα το θέατρο μετά τις 10-12 Οκτωβρίου, δεν θυμάμαι καλά, και για να μην κάθομαι να τρώω έτοιμα χρήματα πήγα στον φούρνο του Προύζα, είχα γίνει ζυμωτής, και το μεροκάματο μου ήταν τότε ογδόντα δραχμές την ημέρα και ένα καρβέλι.

Τελειώνοντας το θέατρο εβγήκα κι εγώ ένα βράδυ να πάω λίγο να διασκεδάσω και να δω τους φίλους μου. Κυριακή λοιπόν 27 Οκτωβρίου είμαι σε μια ταβέρνα με κάτι φίλους μου και γυρνάγαμε, και πήγα πολύ αργά στο σπίτι μου. Κατά τις επτά η ώρα το πρωί της Δευτέρας, ίσως και πιο πρωί, ήρθε η αδελφή μου η Άννα παραμιλώντας και με ξύπνησε, «σήκω, παιδί μου Βαγγέλη, σήκω έχουμε πόλεμο». Εγώ νόμιζα ότι αυτή μου το έλεγε για να σηκωθώ. Τελικά σηκώθηκα, ντύθηκα και βγήκα έξω, και πράγματι είδα τον κόσμο αναστατωμένο. Άκουσα τα ραδιόφωνα, όσα υπήρχαν τότε, να παίζουνε στη διαπασών στρατιωτικά εμβατήρια και να δίνουν οδηγίες στους στρατεύσιμους νέους, πού θα πάνε να παρουσιαστούν.

Συνειδητοποίησα λοιπόν ότι ήδη κηρύχτηκε ο πόλεμος στο σπιτικό μας. Ο κόσμος ήτανε σαστισμένος, μία περίεργη κίνηση, να τρέχουν οι στρατεύσιμοι με κάθε μέσον να παρουσιαστούνε στις μονάδες που τις ακούγανε από τα ραδιόφωνα, με λεωφορεία, με φορτηγά, με τα τρένα, με ό,τι μέσον υπήρχε εκείνη την εποχή. Έτσι λοιπόν ξεκίνησε ο πόλεμος 28 Οκτωβρίου, αλλά ο πόλεμος είχε ήδη αρχίσει από τις 27, ίσως και από τις 26 Οκτωβρίου, γιατί τρεις η ώρα τη νύχτα πήγε ο πρέσβης της Ιταλίας να αναγγείλει και να ζητήσει από τον Μεταξά να του επιτρέψει να περάσουνε τα ιταλικά στρατεύματα.

Μας κήρυξαν πια τον πόλεμο και επίσημα οι Ιταλοί όμως στις τρεις η ώρα τη νύχτα, ίσως και πιο νωρίς, τα ιταλικά στρατεύματα είχαν εισβάλει στα εθνικά εδάφη και αυτό το διαπιστώσαμε στις 28 του Οκτώβρη, όταν μετά τις εννιά ακούσαμε το επίσημο ανακοινωθέν του Ελληνικού Αρχηγείου Στρατού, που «ήδη από τις τρεις

τα ξημερώματα τα ιταλικά στρατεύματα προσβάλλουν τις εμπροσθοφυλακές των συνόρων μας. Οι ελληνικές δυνάμεις αμύνονται του πατρίου εδάφους».

Έτσι λοιπόν διαπιστώνεται η σκέψη που είχα κάνει εγώ ότι οι Ιταλοί, από τις 26 του μήνα, ήταν στα σύνορα έτοιμοι με το

δάχτυλο στην σκανδάλη. Ο κόσμος τότε έδειξε μια πολύ μεγάλη επιθυμία, όλοι προσπαθούσαν κάτι να προσφέρουν επειδή ο χειμώνας ήταν πολύ βαρύς, οι κοπέλες άρχισαν να πλέκουν γάντια, κάλτσες, κασκόλ, κουκούλες για όλους τους στρατεύσιμους. Μετά από λίγες μέρες έγινε ο βομβαρδισμός στην Κέρκυρα και στην Πάτρα.

Ήρθαν κάτι αεροπλάνα, έριξαν κάτι βόμβες οι οποίες έπεσαν στη θάλασσα και γύριζαν τα αεροπλάνα πάνω σχεδόν από την Νίκαια και από την Παλιά Κοκκινιά στην Αγία Σωτηρία, και πήγαν ακόμη και χτύπησαν μερικά προσφυγικά παραγκάκια. Ίσως νόμιζαν οι Ιταλοί ότι είναι στρατώνες. Έριξαν βόμβες εκεί. Ευτυχώς δεν υπήρχαν θύματα. Η μία βόμβα όμως, πέφτοντας σε ένα παραγκάκι, έπεσε στον βόθρο του σπιτιού. Αυτό το περιστατικό έδωσε αφορμή για μεγάλη σάτιρα και γελοιογραφίες.

Ο ελληνικός στρατός προελαύνει ακάθεκτα, έχει καταλάβει τον Μοράβα, την Κορυτσά, το Αργυρόκαστρο και συνεχίζει ακάθεκτα. Αρχάς Ιανουαρίου ήρθαν ορισμένες αγγλικές μονάδες...

Κεφάλαιο 21ο ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΚΑΤΟΧΗ

Τέλος 1940 αρχές 1941, ήρθαν στην Ελλάδα ορισμένες αγγλικές στρατιωτικές μονάδες οι οποίες αποτελούντο από Αυστραλούς, Νεοζηλανδούς και κάνα δυο λόχους Κυπρίων στρατιωτών. Αυτές οι μονάδες, όπως έλεγαν, ήρθαν για να ενισχύσουν τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα, δηλαδή τη γραμμή Μεταξά, ή αλλιώς, τα οχυρωματικά έργα Ρούπελ.

Στις 29 Ιανουαρίου 1941, όλως αιφνιδίως, χωρίς να ακουστεί για κάποια ασθένεια, πεθαίνει ο πρωθυπουργός Ιωάννης Μεταξάς. Αντικαταστάτης του διορίστηκε, πάντα από τα ανάκτορα, ο μέχρι τότε αντιπρόεδρος της Ελληνικής Κυβερνήσεως Αλέξανδρος Κορυζής.

Εκείνη την εποχή ακούγονται δύο φήμες, πρώτον ότι ετοιμάζονται οι Γερμανοί να εισβάλουν στην Γιουγκοσλαβία, Σερβία και από την πλευρά του Μουσολίνι, επειδή οι μέχρι τότε αποτυχίες του τον είχαν εκθέσει, ετοιμαζόταν, λέει, να κάνει μία μεγάλη εαρινή επίθεση για να σπάσει τα πλευρά του Ελληνικού στρατού. Αυτή τη επίθεση μάλιστα, όπως επίσης ακουγόταν και απεδείχθη, θα την διηύθυνε ο ίδιος ο Μουσολίνι.

Πράγματι τέλος Φεβρουαρίου αρχάς Μαρτίου 1941 εκδηλώθηκε αυτή η μεγάλη εαρινή επίθεση. Εν όψει αυτών των διαδόσεων έδρασε τότε ένα υποβρύχιο ο Παπανικολής, με κυβερνήτη τον Μιλτιάδη Ιατρίδη, το οποίο υποβρύχιο διείσδυσε στον κόλπο του Τάραντα και έκανε μεγάλη ζημιά στην προετοιμασία των

νηοπομπών και του πολεμικού ιταλικού στόλου. Όταν δε εξεδηλώθη αυτή η επίθεση, ήταν σε πλήρη ανάπτυξη και η ιταλική αεροπορία. Η δική μας αεροπορία μετριόταν στα δάκτυλα της μιας παλάμης.

Με σκοπό να αντιμετωπίσουν όσο μπορούσαν ή και να τους τρομοκρατήσουν, οι Έλληνες πιλότοι αναγκάστηκαν σε δύο τρεις περιπτώσεις να πέσουν με τα αεροπλάνα τους απάνω στα ιταλικά αεροπλάνα, θυμάμαι μόνο τον ένα κυβερνήτη που λεγόταν Σακελλαρίου. Τέτοιες περιπτώσεις είχαμε τρεις.

Τελικά η εαρινή αυτή επίθεση την οποία διηύθυνε ο Μουσολίνι είχε οικτρά αποτυχία. Παρά τις υπέρτερες δυνάμεις λοιπόν, αντί ο Ελληνικός στρατός να υποχωρήσει, προέλαυνε κιόλας. Έχει φθάσει στους Αγίους Σαράντα, στον Αυλώνα και βάζει ρότα για το Τεπελένι και Τρεμπεσίνα.

Αυτή η αποτυχία του Μουσολίνι έδωσε έναυσμα να οργιάζουν πια οι γελοιογραφίες εις βάρος του. Ήταν τώρα πια εκτεθειμένος και στους συμμάχους του τους Γερμανούς. Στις αρχές Μαρτίου 1941 επετέθη ο Χίτλερ στην Γιουγκοσλαβία. Μπήκε στην Βουλγαρία, με την οποία είχε σύμφωνο φιλίας, και από εκεί ετοιμάζει την επίθεση του προς την Ελλάδα.

Στις 6 Απριλίου 1941 η Γερμανία μάς κήρυξε επίσημα τον πόλεμο. Στα οχυρά Ρούπελ έγιναν μεγάλες μάχες αλλά είχαμε και μεγάλες απώλειες, τόσο ο Ελληνικός στρατός όσο και οι Άγγλοι. Οι Γερμανοί όμως ευρισκόμενοι στο Βουλγαρικό έδαφος είχαν την ευχέρεια να παρακάμψουν κάποια στιγμή τα οχυρωματικά έργα του Ρούπελ και να προχωρήσουν από άλλους δρόμους προς την Θεσσαλονίκη.

Στις 9 Απριλίου λοιπόν 1941, οι Γερμανοί έχουν μπει στην Θεσσαλονίκη. Στη γραμμή Ρούπελ ηγείτο ένας στρατηγός ονόματι Τσολάκογλου, ο οποίος αναγκάστηκε ή το ήθελε, να υπογράψει ανακωχή και παράδοση του φρουρίου και του ελληνικού στρατού, και όχι μόνον αυτό, να διατάξει γενικά τον ελληνικό στρατό, «Παύσατε πυρ».

Με την είσοδο του γερμανικού στρατού και την κατάληψη της Θεσσαλονίκης κατέρρεε και το αλβανικό μέτωπο. Ήταν πλέον ξεκομμένο από τον ελληνικό κορμό. Ο ελληνικός στρατός τώρα, που βρισκόταν στο αλβανικό μέτωπο εγκλωβισμένος, κυνηγημένος πλέον από δύο πλευρές, από την Αλβανία και από την βόρεια Ελλάδα αρχίζει να υποχωρεί, μπορώ να πω άρον άρον.

Κυνηγημένοι τώρα και ξυπόλυτοι οι Έλληνες στρατιώτες, ταλαιπωρημένοι, γδυτοί, από βουνά και χαράδρες τρέχουν να γλιτώσουν από τις αεροπορίες των δύο δυνάμεων, ιταλική και γερμανική. Ένα μήνα κράτησε αυτή η οδύσσεια του ελληνικού στρατού μέχρι να επιστρέψουν άρον άρον, κακήν κακώς στα χωριά τους, στα σπίτια τους στην Αθήνα, στον Πειραιά.

Καθώς ο γερμανικός στρατός προελαύνει και βρίσκεται περίπου στα Τέμπη, στις 19 Απριλίου 1941 πεθαίνει όλως περιέργως και απροόπτως, και ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κορυζής. Παράλληλα, το παλάτι με τους εναπομείναντες υπουργούς και πολιτικούς σήκωσαν το θησαυροφυλάκιο του κράτους από την Τράπεζα της Ελλάδος, διέταξαν το Πολεμικό Ναυτικό να τους ακολουθήσει και πήγαν, όπως έλεγαν, στην Κρήτη για να κάνουν αντίσταση στους Γερμανούς. Από την Κρήτη, λίγες μέρες μετά βρέθηκαν στο Κάιρο.

Οι Γερμανοί λοιπόν προελαύνουν προς την Αθήνα, ενώ οι Ιταλοί τώρα με αναπτρεωμένο το ηθικό τους κατέβηκαν στα Γιάννενα, πέρασαν στην Πελοπόννησο και από εκεί κατεβαίνουν και αυτοί σαν νικητές πια προς την Αθήνα. Η Αθήνα που κατέλαβαν ήταν μία πόλη νεκρή, μία πόλη φάντασμα, δεν θα μπορούσε να ζήσει ούτε κουκουβάγια, δεν άνοιξε γρίλια να δει τι γίνεται έξω στους δρόμους.

Οι Γερμανοί μαζί τους έφεραν και τον στρατηγό Γεώργιο Τσολάκογλου, ο οποίος τους παρέδωσε όλες τις στρατιωτικές αποθήκες και τις βάσεις, και όλες τις αποθήκες με τη στρατιωτική επιμελητεία. Για λίγους μήνες

ακουγόταν ο Τσολάκογλου, μετά τον κάνανε

πρωθυπουργό, μετά δεν

μάθαμε τι απέγινε,

εξαφανίστηκε. Με την

κατάληψη της Αθήνας

έκαναν και μία μεγάλη

παρέλαση Γερμανοί και

Ιταλοί με την

υπόκρουση της μπότας

της κατοχής. Ο κόσμος

κλειδαμπαρωμένος στα σπίτια του, μόνοι τους την έκαναν την παρέλαση εκείνη, μόνοι τους την έβλεπαν, δεν υπήρχε

έξω ψυχή ζώσα να δει τι πράγματα είναι αυτά που

λέγονται Γερμανοί. Από την επομένη της 27^{ης}, η Ελλάδα

πια μπαίνει οριστικά στον κλοιό της κατοχής. Από εκεί αρχίζει το μαρτύριο του ελληνικού λαού. Τα περιστατικά

που αναφέρουμε μέχρι εδώ, τα περιγράφω όπως τα

διαβάζαμε στις εφημερίδες ή από

κάποιους ξένους σταθμούς που παίρναμε τότε για να μάθουμε τα νεότερα του πολέμου στην Ευρώπη. Στο σημείο αυτό θέλω να κάνω δύο σχόλια, πρώτον η Ελλάδα ήταν ανέτοιμη για έναν πόλεμο και δεύτερον, το μοναδικό νοσοκομείο που είχαμε στον Πειραιά ήταν το Τζάνειο νοσοκομείο.

Το 1938 ο Μεταξάς αποφάσισε να κάνει ένα δεύτερο νοσοκομείο στον Πειραιά, πίσω από τις πολυκατοικίες που βρίσκονται στην Πέτρου Ράλλη και που απέναντι εγώ είχα το θέατρο μου, άρχισαν να σκάβουν και εκεί θα γινόταν, λέει, ένα νοσοκομείο. Δεν πρόλαβε όμως να τελειώσει, έγιναν τα υπόγεια και έπεσε και η πλάκα του ισογείου. Αυτά τα υπόγεια όταν μπήκαν οι Ιταλοί, τα έκαναν αποθήκες επιμελητείας.

Αυτό το νοσοκομείο που έμελλε να τελειώσει και να λειτουργήσει μετά τον εμφύλιο πόλεμο κάνα χρόνο, είναι το σημερινό Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο Νικαίας. Ένας άλλος χώρος που χρησιμοποιήθηκε σαν νοσοκομείο ήταν στις καπναποθήκες ενός Εβραίου που λεγόταν Σαπόρτα, ένα μεγάλο κτήριο τεσσάρων ορόφων που δημιουργήθηκε το 1936-1937, πήραν τα υπόγεια και τα έκαναν νοσοκομείο για τις ανάγκες του πολέμου.

Από τότε λοιπόν έμεινε το νοσοκομείο του Σαπόρτα. Αυτό το υποτυπώδες νοσοκομείο που χρσίμευε και σαν καταφύγιο λειτούργησε μέχρι που αποπερατώθηκε το λεγόμενο σήμερα Γενικό Κρατικό Νοσοκομείο Νίκαιας. Τότε η αποθήκη αυτή παρεδόθη, σήμερα γκρεμίστηκε και αυτή, και υπάρχει κάτι άλλο χτισμένο εκεί.

Το δεύτερο σχόλιο που θέλω να κάνω αφορά τον θάνατο του Ιωάννη Μεταξά όσο και του Αλέξανδρου Κορυζή. Τον Μεταξά τον τοποθέτησε δικτάτορα το

παλάτι. Ο Μεταξάς ήταν γνωστό ότι είχε σπουδάσει στη στρατιωτική ακαδημία του Βερολίνου. Διαπνέετο λοιπόν από μια συμπάθεια προς τους Γερμανούς. Όμως ο βασιλιάς για να κάνει την δουλειά του δεν το λογάριασε και τόσο αυτό. Άρχισε η διένεξη όμως μεταξύ του Μεταξά και του παλατιού όταν άρχισαν να έρχονται στην Ελλάδα, όπως έχω ήδη αναφέρει, τα αγγλικά στρατεύματα. Ο Μεταξάς αντέδρασε γιατί φοβόταν ή υπολόγιζε ότι μπορεί αυτό να είναι πρόκληση στους Γερμανούς να επιτεθούν γρηγορότερα στην Ελλάδα, και πράγματι έτσι έγινε.

Επιτιθέμενοι οι Γερμανοί στην Ελλάδα κατέρρευσε και το αλβανικό μέτωπο, δεν μπορούσε να κρατήσει άλλο. Οι φήμες λοιπόν που ακουγόντουσαν και τα σχόλια βγήκαν αληθινά. Ποιος τους έφαγε όμως αυτούς τους δύο πρωθυπουργούς; Το Παλάτι; Οι Άγγλοι; Κανείς δεν έχει μάθει μέχρι σήμερα· ο ιστορικός νομίζω ότι έχει τον λόγο από εδώ και πέρα. Εδώ κλείνει το σχόλιο σχετικά με τον θάνατο των δύο πρωθυπουργών Ιωάννου Μεταξά και Αλέξανδρου Κορυζή.

Επιστρέφω τώρα στις 6 Απριλίου 1941, από την πρώτη ημέρα που μας κήρυξαν οι Γερμανοί τον πόλεμο. Από εδώ και εμπρός αναφέρομαι στις προσωπικές μου αναμνήσεις από τις 6 Απριλίου 1941, όπως τις έζησα, όπως τις είδα, όπως τις βίωσα.

Η 6^η Απριλίου 1941 ήταν ημέρα Κυριακή. Εκείνη την Κυριακή το βραδάκι κατά τις οχτώ η ώρα, συναντήθηκα με δυο καλούς μου φίλους, τον Λεωνίδα τον Σταματάκη και τον Γιαννάκη, ένα παιδάκι Αρμενάκι και είχαμε πάει στο Ρώσικο Μπαρ να χορέψουμε. Το Ρώσικο Μπαρ ήταν ένα μεγάλο κέντρο χορού, ταβέρνα

φαγητού και χορού, ήταν επί της οδού Θηβών και επί της οδού Θεσσαλονίκης στα Άσπρα Χώματα, ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα χορού στον Πειραιά στη Νίκαια και βρεθήκαμε εκεί να πάμε να χορέψουμε.

Βρήκαμε δυο κοπέλες γειτονοπούλες οι οποίες ήταν σκαστές από το σπίτι, να το πω έτσι, όλο και θα έβρισκαν κάνα γειτονάκι να έκαναν κάνα χορό. Σημειωτέον ότι οι χοροί που χορεύαμε τότε ήταν το βαλς, το ταγκό, το φοξ αγγλέ.

Κατά τις εννέα η ώρα, και πέντε και δέκα, κάπου εκεί, χτύπησαν οι σειρήνες συναγερμού. Κάτι τέτοιο μετά από την έναρξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου το είχαμε ξεχάσει σχεδόν, γιατί ο πόλεμος μέχρι τότε γινόταν στο μέτωπο. Τα ιταλικά αεροπλάνα κάνα δυο φορές μας είχαν ενοχλήσει βέβαια, από την πρώτη φορά 26 Οκτωβρίου, αλλά ερχόντουσαν σχεδόν σαν παραθεριστές στον αέρα.

Πέντε ή έξι λεπτά μετά τις σειρήνες ακούστηκε βόμβος αεροπλάνων και πρέπει να ήτανε αρκετά σμήνη, λίγα λεπτά ακόμη και άρχισαν να πέφτουν βόμβες προς τον Πειραιά και βέβαια να βάζουν τα αντιαεροπορικά, όσα βέβαια διαθέταμε τότε, έριχναν στα γερμανικά αεροπλάνα. Τα αεροπλάνα που συμμετείχαν σε αυτόν τον πρώτο συναγερμό ήταν τα λεγόμενα στούκας, αεροπλάνα που έκαναν καθέτους εφορμήσεις.

Οι βόμβες στον Πειραιά έπεφταν σαν βροχή. Τα κορίτσια ήταν τρομοκρατημένα, τα παρηγορήσαμε και τους είπαμε θα τα πάμε εμείς στο σπίτι τους. Πήραμε λοιπόν την οδό Θηβών και στην οδό Λεβαδείας καθίσαμε κάτω από το γείσο μιας πόρτας για να γλιτώσουμε τυχόν θραύσματα από τα αντιαεροπορικά βλήματα.

Ψιλοκουβεντιάσαμε και με τα κορίτσια, άνοιξε η πόρτα του σπιτιού και βγήκε ο νοικοκύρης. «Τι είναι βρε παιδιά;» μας λέει. Λέω, «να, καθίσαμε εδώ για τα βλήματα.» «Ελάτε μέσα βρε παιδιά στο σπίτι» και μας έβαλε μέσα στο σπίτι. Αν θυμάμαι καλά είχε γεννήσει ή γεννούσε η γυναίκα του και ήταν ένα σπίτι άνω κάτω. Εκείνη την ώρα είχε γεννήσει; Δεν θυμάμαι καλά, πάντως πρέπει να είχε γεννήσει η γυναίκα του, λίγο πιο μπροστά ή ώρες πιο μπροστά.

Ο συναγερμός εκείνος κράτησε περίπου μιάμιση ώρα. Όταν βάρεσαν οι σειρήνες για τη λήξη του συναγερμού, ευχαριστήσαμε κι εμείς τον άνθρωπο αυτόν, μας κέρασε κάτι εκεί και από περιέργεια είπαμε να κατεβούμε στον Πειραιά, να δούμε τι είχε γίνει. Πήραμε την οδό Θηβών, στρίψαμε δεξιά στην οδό Αγίου Διονυσίου και κατεβαίναμε προς το λιμάνι.

Η Αγίου Διονυσίου σήμερα, από την οδό Μαυρομιχάλη που αρχίζει το λιμάνι, λέγεται Ακτή Κονδύλη. Τέλος πάντων αρχίσαμε να βλέπουμε στους δρόμους τζάμια, μερικές πόρτες ριγμένες και όσο πλησιάζαμε βλέπαμε το λιμάνι να καίγεται, στην πλευρά που ήταν οι γερανοί δηλαδή προς τον σταθμό Λαρίσης.

Μετά την Μαυρομιχάλη ο δρόμος ήταν γεμάτος παράθυρα, γκρεμίσματα γιατί είχε χτυπηθεί όλη η δεξιά πλευρά της οδού Αγίου Διονυσίου, ήταν αποθήκες εμπορευμάτων και διάφορες άλλες εμπορικές αποθήκες, αλλά επειδή το πεζοδρόμιο ήταν πολύ φαρδύ, είχαν παραγκάκια ακόμη από την εποχή που ήρθαν οι πρόσφυγες με διάφορα μαγαζάκια, όλα αυτά ήταν διαλυμένα. Είδαμε λοιπόν προς την πλευρά του σιδηροδρομικού σταθμού των ΣΕΚ να καίγονται αποθήκες, να

βγαίνουν κύματα. Πλησιάσαμε και είδαμε να καίγεται σχεδόν όλη η δυτική πλευρά του λιμανιού. Επειδή δεν είχαμε καλή θέα να βλέπουμε τα πλοία που καιγόντουσαν, επιστρέψαμε την οδό Αγίου Διονυσίου και πήγαμε προς το ρολόι, δηλαδή στην Ακτή Τζελέπη όπως λέγαμε τότε.

Σταθήκαμε μπροστά στο ρολόι όπου υπήρχε ένα καφενείο, βέβαια το καφενείο ήταν κλειστό. Από εκεί είχαμε, απέναντι μας ακριβώς, δύο τρία πλοία που καιγόντουσαν. Ο παραλιακός δρόμος γεμάτος από πορτοπαράθυρα, τζάμια και άλλα αντικείμενα που είχαν πέσει από τα φωστικά κύματα των βομβών που έριχναν τα αεροπλάνα.

Καθώς τα αεροπλάνα τα γερμανικά έκαναν καθέτους εφορμήσεις για να έχουν απόλυτο στόχο, τα αεροπλάνα αυτά διέθεταν όπως έλεγαν και σειρήνες. Εκτός από τις βόμβες λοιπόν, οι σειρήνες που είχαν τα αεροπλάνα αυτά, πέρα από τον θόρυβο που έκαναν όταν κατέβαιναν με τόση υπερταχύτητα, σε έπιανε η ψυχή σου.

Μέχρι λοιπόν να κατεβούμε στο λιμάνι, να επιστρέψουμε, να βρεθούμε μπροστά στο ρολόι, η ώρα πλησίαζε εντεκάμιση, ίσως δώδεκα παρά. Εκείνη την ώρα έγινε η μεγαλύτερη έκρηξη που έχει δει το λιμάνι του Πειραιά. Εκτός από τα εμπορικά πλοία που συνήθως ήταν δίπλα στο μόλο στους γερανούς, τους λίγους γερανούς που υπήρχαν τότε στο λιμάνι, είχε έρθει ένα καράβι, όπως έλεγαν για την αγγλική επιμελητεία, που ήταν γεμάτο νάρκες, τορπίλες και διάφορα άλλα πολεμικά υλικά. Αυτό το καράβι λοιπόν ήταν ο βασικός στόχος εκείνης της πρώτης αεροπορικής γερμανικής επιδρομής.

Μέχρι να κατεβούμε στο λιμάνι από την Παλιά Κοκκινιά και να κάνουμε όλη τη βόλτα που κάναμε Άγιο Διονύσιο-Ρολόι, η ώρα είχε πάει σχεδόν δώδεκα. Εκείνη την ώρα έγινε η μεγαλύτερη έκρηξη που έχει δει ο Πειραιάς. Άρχισαν να σκάνε οι νάρκες που ήταν στη σάρκα του πλοίου, οι τορπίλες, οι οβίδες και ό,τι άλλο πολεμικό υλικό είχε.

Στην αρχή μας φάνηκε ένα σπάνιο θέαμα, όταν όμως άρχισαν να σκάνε οι τορπίλες και οι νάρκες, άρχισαν με τις εκρήξεις τους να προσβάλλουν και τα παραδιπλανά πλοία. Άρχισε λοιπόν όλο το λιμάνι, σχεδόν από τον ηλεκτρικό σταθμό σήμερα μέχρι τον σιδηροδρομικό σταθμό των ΣΕΚ, όλα τα πλοία που ήταν αραγμένα εκεί να καίγονται και να ανατινάζονται, να εκρήγνυνται. Εκείνο το βράδυ της 6^{ης} Απριλίου 1941, ήταν το βράδυ του πρώτου συναγερμού που μας έκαναν οι Γερμανοί.

Φίλοι μου που υπηρετούσαν τότε στην Κόρινθο, στο Κέντρο Βασικής Εκπαίδευσης, μας έλεγαν όταν γύρισαν ότι η φλόγα φαινότανε από το στρατόπεδο της Κορίνθου.

Όταν έγινε η μεγάλη έκρηξη είδαμε άξαφνα τη θάλασσα να βγαίνει στην παραλία και να μας κυνηγάει να μας ρουφήξει. Αρχίσαμε την τρεχάλα, πήραμε την Εθνικής Αντιστάσεως και η θάλασσα μας κυνηγούσε σχεδόν μέχρι τη γέφυρα, εκεί στα παλιατζίδικα που λέμε, που γίνεται το παζάρι σήμερα.

Μετά από αυτή την τεράστια έκρηξη, βλέπαμε βάρκες, μαούνες, μικρά πλοία να ανεβαίνουν στη στεριά, από την παλίσροια που είχε δημιουργήσει η θάλασσα. Εμείς όπου φύγει φύγει, μπορώ να πω με το ζό-

ρι σωθήκαμε, δεν μας ρούφηξε η θάλασσα. Εκεί, πήραμε στην γέφυρα την πρώτη ανάσα και όσο τρέχαμε για να σωθούμε ακούγαμε θορύβους πίσω μας, να πέφτουν λαμαρίνες πυρακτωμένες, κομμάτια από πλοία που είχανε εκραγεί και γέμισαν την πλατεία της Αγίας Τριάδας, αλλά και σχεδόν όλη την Εθνικής Αντιστάσεως.

Φτάσαμε στα σπίτια μας με την ψυχή στο στόμα. Η αδελφή μου είχε ανησυχήσει ήδη γιατί έλειπα από πολύ νωρίς, όταν μας είδε ησύχασε, αλλά όταν της είπαμε ότι είχαμε κατέβει στο λιμάνι, «είσαστε τρελοί, δεν ξέρετε τι κάνετε» μας είπε.

Ανεβήκαμε σε κάτι ταράτσες, όσες υπήρχαν τριγύρω στη γειτονιά μας και παρακολουθούσαμε τις φλόγες των πλοίων και των καταστημάτων, των σπιτιών που καιγόntonταν γύρω στην παραλία. Βρώμαγε μπαρούτι; Νιτρογλυκερίνη; Η ατμόσφαιρα ήταν αποπνικτική. Τέλος, ο κόσμος εκείνο το βράδυ μπορώ να πω δεν κοιμήθηκε. Από περιέργεια, την άλλη μέρα το πρωί κατεβήκαμε να δούμε τον Πειραιά.

Ακολουθήσαμε την οδό Ρετσίνα, μπήκαμε στην Αγίου Διονυσίου αλλά από το εργοστάσιο του Δηλαβέρη, στη Λεύκα δηλαδή, ήταν γεμάτος ο δρόμος πόρτες, παράθυρα και διάφορα άλλα συντρίμια που είχαν από το ωστικό κύμα εκτοξευθεί. Μπήκαμε στην Αγίου Διονυσίου η οποία τότε μετά από τα σίδερα των ΣΠΑΠ είχε ένα πολύ φαρδύ πεζοδρόμιο. Στο πεζοδρόμιο αυτό είχαν στηθεί από το '22 οι πρόσφυγες, είχανε κάνει διάφορα μαγαζάκια, μικρά βέβαια, αλλά εκεί έβγαζαν το ψωμί τους ρολογάδικα, μικροεμπορικάκια και κάτι τέτοια.

Δεξιά τα χτίσματα, ο δρόμος μέχρι τον Άγιο Διονύσιο, ήταν γεμάτα αποθήκες Ήταν οι αποθήκες των

αζήτητων, όπως έλεγαν τότε, του Τελωνείου. Φτάσαμε στον σταθμό τον σιδηροδρομικό των ΣΕΚ, όλα ήταν κατεστραμμένα, βαγόνια ανατιναγμένα, ατμομηχανές όσες βρισκόντουσαν εκεί και προσπαθήσαμε να δούμε τους γερανούς, κάτι λίγους που υπήρχαν τότε, οι οποίοι είχαν ανατραπεί όλοι.

Γυρίσαμε πίσω, πιάσαμε πάλι την παραλιακή προς την ακτή Τζελέπη και ακολουθήσαμε την ακτή Μιαούλη μέχρι τον Άγιο Νικόλαο. Σχεδόν όλη η παραλιακή εδώ, ήταν γκρεμισμένη εκτός από το μέγαρο του Βάθη, όλα τα κτίρια είχαν πάθει πάρα πολύ μεγάλες ζημιές, οι δρόμοι ήταν γεμάτοι συντρίμια, πολλά μαγαζιά με κατεστραμμένες τις βιτρίνες και επειδή ο λύκος στην αναμπουμπούλα χαίρεται, άρχισε από μερικούς απαίσιους και το πλιάτσικο. Μετά από αυτή την διαπίστωση και την καταστροφή που είχε υποστεί ο Πειραιάς, που μπορώ να πω το λιμάνι ήτανε ανύπαρκτο, μόνο θάλασσα έβλεπε κανείς και καράβια βυθισμένα ή μισοβυθισμένα μέσα στο λιμάνι, ήρθε στο μυαλό μου το θέατρο του Χαρίδημου και αποφάσισα να πάω να δω τι γίνεται εκεί.

Από την Δευτέρας Μεραρχίας μπήκα στην οδό Φίλωνος και βρέθηκα μπροστά στο θέατρο του Χαρίδημου. Όταν βρέθηκα μπροστά στον χώρο αυτόν, κόντευε να ξεκολλήσει το κεφάλι μου. Ένας λέβητας ενός πλοίου είχε πέσει μέσα στο θέατρο, το είχε κάνει σμπαράλια. Χασομέρησα λίγο και είδα τον Γιάννη τον Σαούλο και τον μπάρμπα Χρήστο τον Χαρίδημο, κατέβηκαν με την ψυχή στο στόμα μετά από αυτή την καταστροφή να μαζέψουν τουλάχιστον λίγα εργαλεία. Ο Χαρίδημος απογοητευμένος, έχασε και τη δουλειά του

βέβαια ο άνθρωπος, και τότε οι δουλειές τον χειμώνα ήταν δύσκολες.

Εδώ, θέλω να ανοίξω μία παρένθεση. Όταν κατέρρευσε το αλβανικό μέτωπο, κατέβαινε ο ελληνικός στρατός άρον άρον σχεδόν από χαράδρες, όπως σας είπα, από βουνά, μονοπάτια, κυνηγημένος από τις δύο αεροπορίες των Ιταλών και των Γερμανών, τραυματίες, τσακισμένοι, πεινασμένοι κατεβαίνουν για τα χωριά τους, για την Αθήνα, για τον Πειραιά. Αυτή ήταν και η καταστροφή του αλβανικού μετώπου.

Ήρθε και ο Ιατρίδης, ήρθε και ο Μώρος. Ο Ιατρίδης όμως ήτανε άρρωστος βαριά. Γύρισε με πνευμονία από το αλβανικό μέτωπο, συνεπώς δεν μπορούσε να εργαστεί, έμεινε στο νοσοκομείο του Σαπόρτα, σας εξήγησα τι ήταν αυτό το νοσοκομείο, μια καπναποθήκη που την έκαναν το '40 πρόχειρο νοσοκομείο. Κόντευε να πεθάνει ο άνθρωπος. Μετά από το περιστατικό λοιπόν του Πειραιά και το γκρέμισμα του θεάτρου του Σάουλου, τον Χαρίδημο τον ανέβασε ο θεατρώνης του Γιάννη Ιατρίδη στο θέατρο Μποέμ επί της οδού Θηβών και πέρασε εκεί όλο τον χειμώνα.

Οι πρώτες ενέργειες που έκαναν οι Γερμανοί, οι οποίες μπορώ να πω έγιναν σαν αστραπή, ήταν: επιτάζανε τους αλευρόμυλους, επιτάζανε όλες τις κεντρικές αποθήκες μέσω των οποίων γινότανε η διατροφική διακίνηση, επιτάζανε όλα τα μεγάλα εργοστάσια για τον εαυτό τους, επιτάζανε επίσης όλα τα ψυγεία που περιείχαν διάφορα τρόφιμα και άλλα είδη.

Αυτό σήμαινε με λίγα λόγια ότι πια δεν υπήρχε διατροφική διακίνηση. Έμειναν τα μικροπακάλικά που είχαν τότε οι γειτονιές, τα οποία, άντε να είχαν δύο κι-

λά φασόλια ή τρία κιλά ρύζι και κάτι τέτοια. Τρόφιμα δηλαδή τα οποία εξαντλήθηκαν μέσα σε δέκα δεκαπέντε ημέρες.

Οι φούρνοι άνοιξαν, δούλευα κι εγώ ακόμη, αλλά ζήτημα αν είχαμε ένα στοκ δέκα δεκαπέντε τσουβάλια αλεύρι. Ανοίγοντας, ο κόσμος έπεσε να εφοδιαστεί καρβέλια ψωμί και σκοτωνότανε, με τα αφεντικά να δίνουν όσο γίνεται πιο λιγότερα μπορεί για να φάει κι άλλος κόσμος, άρχισε δηλαδή ήδη ο αναβρασμός της δυστυχίας, διαγραφότανε πια η πείνα που περιμένει τον Ελληνικό λαό.

Όσα άλευρα είχαν οι φούρνοι, σε τρεις τέσσερις μέρες εξαντλήθηκαν. Από κει και πέρα διετάχθησαν οι φούρνοι να συγκροτήσουν καταστάσεις πελατών. Όποιος γραφόταν σε κάποιο φούρνο δεν είχε δικαίωμα να πάει σε άλλον. Έτσι, σε λίγες ημέρες εφαρμόστηκε το δελτίο στο ψωμί, που ήταν τριάντα δράμια την ημέρα κατά άτομο, οι δε Γερμανοί περιόρισαν και το προσωπικό στους φούρνους.

Στον φούρνο που εργαζόμουνα εγώ ήμασταν τέσσερις άνθρωποι, απελύθησαν οι δύο, έμεινε ένας ζυμωτής και ένας ψήστης, οπότε εφαρμοζόμενο το δελτίο άρτου, έμεινα κι εγώ έξω από το φούρνο.

Στην κεντρική αγορά, όσα μαγαζιά άνοιξαν και ό,τι εμπόρευμα είχαν εξατμίστηκε σε λίγες ώρες, έτρεχε ο κόσμος σαν τρελός να εφοδιαστεί με ό,τι έβρισκε μπροστά του, αλλά αυτό ήταν θέμα ημερών. Άδειασαν όλα τα καταστήματα του κεντρικού Πειραιά, έμειναν μόνο ορισμένα εμπορικά καταστήματα που έφτιασαν τις προθήκες τους οι άνθρωποι, αλλά ποιος θα έτρεχε τότε να πάει να ψωνίσει.

Εκτός λοιπόν από τα είδη διατροφής που άρχισαν να χάνονται, υπήρχε και η έλλειψη εργασίας, μόνο οι μεγάλες εταιρείες κράτησαν ορισμένους ανθρώπους και όσα έργα άρχισαν σιγά σιγά να κάνουν οι Γερμανοί, και βέβαια την επαναφορά στο λιμάνι για να διορθώσουν κάποια πράγματα που τα χρειαζόντουσαν και αυτοί.

Από τον Απρίλη λοιπόν που μπήκαν οι Γερμανοί στην Ελλάδα μέχρι τον Σεπτέμβριο σχεδόν, την εποχή που υπήρχαν τα φρούτα και τα ζαρζαβατικά, ο κόσμος ψευτοβουλευόταν, έβρισκε κάνα χόρτο καμιά ντομάτα, εκεί όμως που φαινόταν η έλλειψη ήταν το λαδάκι, γιατί τα μπακάλικα είχαν κλείσει και όσο λαδάκι είχαν το κράτησαν για τον εαυτό τους. Από εκεί λοιπόν άρχισε να φαίνεται η έλλειψη του λαδιού.

Μπαίνοντας οι Γερμανοί, δεν υπάρχει τίποτα, δεν υπάρχει ζωή. Παράλληλα όμως άρχισαν οι σαλταδόροι. Δεν είναι μόνον να πάρουν εμπόρευμα για να ζήσουν, να το πουλήσουν, παράλληλα οι σαλταδόροι σαλτάρανε στα αυτοκίνητα των Γερμανών με κάρβουνο ή με άλλα υλικά. Είχαν ένα τσουβάλι, όσο μπορούσαν το γέμιζαν, το πέταξαν κάτω, το έπαιρναν άλλοι και πήγαινε λέγοντας η ιστορία. Έτσι κάθε σαλταδόρος έπαιρνε δέκα, είκοσι, τριάντα οκάδες κάρβουνο μαύρο ή κωκ. Έτσι πέρασε εκείνος ο χειμώνας, χωρίς καύσιμο ύλη, ο χειμώνας του '42. Αυτή η ανάγκη ώθησε τον κόσμο να βγει έξω για να ζητιανέψει, να πάρει τα υπάρχοντα του να πάει να τα ανταλλάξει με λίγο λαδάκι, με λίγο στάρι, λίγο ρύζι, με λίγη σταφίδα.

Τότε τα περισσότερα νοικοκυριά μαγεύευν με γκαζιέρες ή με κάρβουνα, μετά μάζευαν χαμόκλαδα, τελειώνοντας σιγά σιγά και τα χαμόκλαδα αρχίσανε το

κόψιμο στα δεντράκια. Δεν ήταν μόνο η ανάγκη να μαγειρέψει κανείς αλλά ήτανε και οι ανάγκες στους φούρνους, να ψήσουν τα καρβέλια, οπότε άρχισε η αποψίλωση σιγά σιγά, αρχής γενομένης από το Σχιστό.

Το Σχιστό τότε ήτανε γεμάτο πεύκα, όπως και το Πέραμα. Τα πρώτα πεύκα λοιπόν που πλήρωσαν αυτή την αμαρτία ήταν το Σχιστό και το Πέραμα, και μετά από εκεί αρχίσαμε για πιο χοντρά πεύκα, για πιο χοντρά ξύλα, ν' ανεβαίνουμε προς την Δροσιά. Εκεί βέβαια μας κυνηγούσαν και οι Γερμανοί, γιατί έπρεπε να κάνεις ολόκληρο ταξίδι με το καροτσάκι, να φύγεις νύχτα, η κυκλοφορία όμως άρχιζε από τις εφτά, άλλους πιάνανε, από άλλους μας τα παίρνανε...

Εν τω μεταξύ τα τρόφιμα άρχισαν να σώνονται. Οι μόνες εταιρείες που δούλευαν τότε ήταν οι Σιδηρόδρομοι, οι μικροί και οι μεγάλοι, ΣΠΑΠ και ΣΕΚ, και από τους σιδηρόδρομους άρχισε να ξυπνάει ο κόσμος, γιατί αυτοί, στα χωριά γνωστοί, είχανε κάποιους γνωστούς, κάποιες γνωριμίες και φέρναν κάνα ντενεκέ λαδάκι, κάνα σακουλάκι σταφίδα, κάνα σακουλάκι στάρι και αυτό ήτανε το κίνητρο να αρχίσει η λεγόμενη μαύρη αγορά.

Άρχισε ο κόσμος πια να παίρνει τα υπάρχοντα του και ή με τα τρένα όσοι μπορούσαν, αν και οι Γερμανοί τους πέταγαν κάτω, ή με κάποια άλλα αυτοκίνητα που άρχισαν να φαίνονται τότε, τα γκαζοζέν βέβαια όπως τα λέγαμε, με κάτι, ένα σύμπλεγμα τεχνικό που έκαιγαν κάρβουνο και παρήγαγε αέριο, αλλά αυτά σε μερικούς ανήφορους έπρεπε να κατεβαίνεις κάτω να τα σπρώχνεις, έτσι όπως ήταν, και τα λεωφορεία βεβαίως που υπήρχαν.

Ο καυστήρας ήταν τοποθετημένος στο πίσω μέρος

του λεωφορείου εξωτερικά, έβαζαν κάρβουνο ήμερο, αυτό το κάρβουνο που σιδερώνανε οι γυναίκες, έβαζαν φωτιά και δεν ξέρω πως, το αέριο αυτό διοχετευότανε στη μηχανή και κάπως εκινείτο η μηχανή, αλλά η ταχύτητα που μπορεί να πήγαινε αυτό το αυτοκίνητο με αυτό το παραγόμενο αέριο, ας ήταν τρία χιλιόμετρα.

Τέλος έτσι άρχισε ο κόσμος να ξεκινάει και δημιουργήθηκε η λεγόμενη μαύρη αγορά, η πρώτη εδώ στον Πειραιά, στους Αγίους Αναργύρους. Εκεί πουλούσε ο κόσμος τα υπάρχοντα του, αλλά ο πληθωρισμός έτρεχε με ιλιγγιώδη ταχύτητα. Αν για ένα κουπάκι του φλιτζανιού σταφίδα έδινες τη μια μέρα δέκα πέντε χιλιάδες, την άλλη ήθελες πενήντα. Για το ψωμί, για ένα καρβέλι ψωμί μπορούσες να δώσεις ένα ολόκληρο σπίτι. Έτσι άρχισε το ξεκλήρισμα του κόσμου.

Ο Καραθανάσης ο θεατρώνης μου με παρακίνησε τότε να κάνω κι εγώ ένα ταξίδι να φέρω σταφίδες από την Κόρινθο. Στο Ξυλόκαστρο είχε έναν γνωστό, φίλο του από τα παλιά και πράγματι μου έδωσε κάτι φλιτζάνια, κάτι σχοινιά, εγώ για τέτοια πράγματα όμως ήμουν ανίκανος, αλλά λες και οι Ιταλοί, μέσα από τρακόσους ανθρώπους που ήτανε στην αμαξοστοιχία, είχανε βάλει στο μάτι εμένα. Με κατέβασαν δεκαπέντε φορές, πέταξαν και το τσουβάλι με τα φλιτζάνια και τα ποτήρια, κι έγιναν χίλια κομμάτια, τέλος πάντων, κακήν κακώς έφτασα στο Ξυλόκαστρο.

Εκεί ήμουν λίγο τυχερός γιατί βρήκα τον караγκιοζοπαίχτη Αγιομαυρίτη. Πήγα στον Αντώνη, τον βρήκα, «τι είναι ρε» μου λέει, «έτσι κι έτσι» του λέω, «κάτσε εδώ πέρα» μου λέει. Κάθισα, βρήκα και τον φίλο του Καραθανάση εν τω μεταξύ, ο οποίος μου είπε, «Βάγγο,

δεν μπορώ να σε φιλοξενήσω γιατί το σπίτι το έχουνε επιτάξει οι Ιταλοί». Σκέφτηκα όμως έναν φίλο του πατέρα μου και γείτονα μας, συνάδελφο από τον Σιδηρόδρομο, ρώτησα εκεί στο Ξυλόκαστρο, μου λένε «μένει στη Ρίζα αυτός, ένα χωριό παραπάνω» και ανέβηκα με τα πόδια στη Ρίζα.

Νυχτωμένος, ζητούσα τώρα ένα σπίτι κάπου να μείνω. Ρώτησα εκεί, «ρε παιδιά, ο Πάρεδρος, κάποιος εδώ αν ξέρει κάπου να μείνω» και μου λέει ο Πάρεδρος, «έχουμε το γραφείο της Κοινότητας, θα σου ανοίξω, πήγαινε μείνε αλλά δεν έχει ρούχα, δεν έχει τίποτα.» Μου άνοιξε πράγματι το γραφείο, μπήκα μέσα, αυτό το περιστατικό συνέβη γύρω στα τέλη Φεβρουαρίου ή Ιανουαρίου, δεν θυμάμαι ακριβώς, μάλλον προς Φεβρουάριο.

Άραξα εκεί στο δωμάτιο, άναψα κάνα τσιγάρο και, το βράδυ, τα ξημερώματα -εδώ είναι και η πρώτη κλεψιά της ζωής μου- άκουσα έξω από το δωμάτιο να τριγυρίζουν δύο πάπιες, λέω «μου ήρθανε», έπρεπε να κοιμηθώ κάτι. Βγήκα λοιπόν, τις έπιασα, στραμπούλιξα τα κεφάλια τους, τις έβαλα στο τσουβάλι που είχα, βρήκα επάνω στο τζάκι και μια σακούλα, λέω, «τι διάολο είναι αυτό», ήτανε ζάχαρη κάνα δυο κιλά, πήρα και τη ζάχαρη και σηκώθηκα κι έφυγα.

Με τα πόδια από τη Ρίζα κατεβαίνω προς το Κιάτο. Εκεί έδωσα τις πάπιες σε κάτι Ιταλούς και τη ζάχαρη, μου έδωσαν τέσσερις πέντε μπαγκέτες ψωμάκια και πήρα τον δρόμο για την Κόρινθο με τα πόδια. Κάπου εκεί στην Κόρινθο προσπάθησα να μπω στο τρένο, με πέταξαν κάτω λες και ήμουν στιγματισμένος βρε παιδί μου, τέλος, πλησιάζοντας προς το σταθμό, ήταν η

τελευταία φορά που με πέταξαν, ο μηχανοδηγός στις ατμομηχανές ήταν ένας φίλος του πατέρα και συνάδελφος του, ο Πούλος, ο οποίος με γνώριζε και φρενάριζε τη μηχανή να τρέξω να με ανεβάσει επάνω στη μηχανή, αλλά δεν την προλάβαινα, τέλος έφυγε και αναγκάστηκα, τότες φορούσα μια ντισεράδα, και αν θυμάμαι είχα ακόμη το πένθος του πατέρα μου...

Όταν έφτασα στον Ισθμό με είδαν οι Ιταλοί, μου λένε, «πού πας;». Σκέφτηκα λοιπόν εγώ νωρίτερα και έκοψα ένα μαύρο πανί, το κόλλησα στο χέρι μου, τάχα ότι είχε πεθάνει ο πατέρας μου και πάω με τα πόδια να δω τον πατέρα μου. Το χρησιμοποίησα εγώ και είπα, «έχει πεθάνει ο πατέρας μου και θέλω να πάω να τον δω, δεν έχω λεφτά». Με πήραν οι Ιταλοί συνοδεία και με πέρασαν την γέφυρα του Ισθμού. Εκεί πέρασα την ημέρα και το βράδυ έφευγε μια αμαξοστοιχία εμπορική, κάθισα απάνω στα ταμπόνια που λένε, δηλαδή ο συγκρουστήρας που σμίγει το ένα βαγόνι με το άλλο, κάθισα σε ένα ταμπόνι από κει και κατέβηκα στο μηχανοστάσιο των ΣΠΑΠ, αλλά όλη τη νύχτα παγωμένος, δεν μπορούσαν να ξεκολλήσουν τα χέρια μου από τα ταμπόνια, απορώ πώς δεν έπεσα.

Αφού γύρισα από το Ξυλόκαστρο, με κυνηγούσε ο Καραθανάσης, που με είχε στείλει και καλά να πάω να κάνω τη λεγόμενη μαύρη αγορά, δηλαδή να πάρω διάφορα προϊόντα, να πάω στα χωριά ιδίως της Πελοποννήσου να φέρω λίγο λάδι, λίγη σταφίδα και μου ζητούσε τα φλιτζάνια που μου είχαν σπάσει οι Ιταλοί. Εν τω μεταξύ, βρήκε ο Καραθανάσης αργότερα ένα φίλο του στο Ξυλόκαστρο κι εκείνος του είπε, «ο Βάγγος δεν τα

πούλησε τα φλιτζάνια, έπαθε ζημιά εδώ, του τα 'σπάσαν οι Ιταλοί» κι έτσι με άφησε ήσυχο ο Καραθανάσης.

Σε λίγους μήνες πεθαίνει ο πατέρας μου. Η αδελφή μου και ο γαμπρός μου λείπουν, έχουν πάει να εργαστούνε στην Εύβοια, συγκεκριμένα στη Βάθεια, κι εγώ βρίσκομαι μόνος μου με τον αδελφό μου τον Παύλο. Κατά τις δέκα η ώρα το βράδυ περνάει μια γειτόνισσα και μου λέει, «έλα σε φωνάζει ο πατέρας σου». Βγήκα με το ζόρι γιατί η κυκλοφορία απαγορευόταν και όσο να πάω εγώ είχε πεθάνει ο πατέρας, τον βρήκα νεκρό.

Είναι Δεκέμβρης, η κυκλοφορία απαγορεύεται και δεν μπορώ να βγω να γυρίσω πίσω στο σπίτι μου, και αναγκαστικά άναψα λίγα κεράκια γύρω από το λείψανο του πατέρα μου και κάθισα όλη τη νύχτα στο πλάι του, γιατί δεν μπορούσα να το πιστέψω, κι έβαλα το κεφάλι του πατέρα μου στο μπράτσο μου σαν να μην συνέβαινε τίποτα και κοιμήθηκα στο πλάι του σαν να ήταν ζωντανός, δεν κατάλαβα ότι είχε παγώσει, γιατί δεν μπορούσα να πιστέψω ότι ο πατέρας μου ήταν νεκρός. Ξημέρωσε αυτό το βράδυ στο κεφάλι του πατέρα μου.

Την άλλη μέρα το πρωί, το μόνο που έμενε ήταν να βρω λίγα χρήματα για να μπορέσω να ξεπροβοδίσω τον πατέρα μου. Μάζεψα όλα τα ρούχα μου, ό,τι ρούχα είχα και δεν είχα τα κατέβασα στα παλιατζίδικα, τα 'ξαργύρωσα, τέσσερα πέντε κουστούμια, πουκάμισα, μέχρι και την τελευταία κάλτσα, ακόμη και τα παπούτσια που φορούσα, και γύρισα από τα παλιατζίδικα ξυπόλητος, ήταν η πρώτη φορά που περπάτησα ξυπόλητος μετά από τα δέκα μου χρόνια, για να γυρίσω στο σπίτι.

Με αυτά τα χρήματα, πήρα μία κούτα, έβαλα μέσα τον πατέρα και τον πήγαμε στην Ανάσταση κι έκανα

το ξόδι του πατέρα μου. Ο αδελφός μου ο Παύλος ακολουθούσε και δεν ακολουθούσε. Δεν ήθελε να τον δει σ' αυτή την κατάσταση, νεκρό. Εκεί ο παπάς μάς έκανε εκβιασμό, ζητούσε τα λεφτά μπροστά, να του δώσουμε είκοσι χιλιάδες για να διαβάσει τον πατέρα, παραλίγο να τον πιάσω από τα γένια. Ο χειμώνας εκείνος του '42 ήτανε τρομερός.

Μετά λίγες μέρες από το ξόδι του πατέρα ήρθε ένας φίλος μου, ένα παιδάκι από την Κρήτη ο Μηνάς, και μου λέει, «τι γίνεται, ρε Βάγγο;» Του λέω, «δεν υπάρχει τίποτα». «Είσαι» μου λέει, «να κάνουμε ένα ντου κάπου;». «Το ρωτάς;» του λέω, «έρχομαι, πού θα πάμε, τι θα κάνουμε;». «Έχω κατασκοπεύσει» μου λέει, «μπροστά μπροστά είναι οι Γερμανοί, πίσω δεν είναι κανένας, να πάμε να πάρουμε τα είδη από μια αποθήκη που έχουν οι Γερμανοί».

Και πράγματι πήγαμε και ανοίξαμε από πίσω, κάτω από τη μύτη του Γερμανού σκοπού και πήραμε δέκα

τσουβάλια ρύζι και τα κουβαλάγαμε πινγκ-πονγκ μέχρι τις γραμμές της Αργυροκάστρου. Από κει και πέρα βρήκαμε ένα καροτσάκι τα βάλαμε μέσα, τα πήγαμε στο σπίτι και μετά βγήκαμε έξω και αρχίσαμε να το πουλάμε και βγάζαμε κάποιο χαρτζιλίκι.

Με τα χρήματα που πήρα αντικατέστησα ορισμένα ρούχα μου, πήρα ένα κουστούμι που ήταν μαύρο ριγέ του γαμπρού και ένα ζευγάρι παπούτσια. Στο μεταξύ η αδελφή μου έχει ανοίξει μια καλή δουλειά στην Εύβοια με τον γαμπρό μου και μου πρότειναν να πάω να μείνω κοντά τους και πράγματι με πήραν μαζί τους.

Στην Εύβοια, στο χωριό Αμάρυνθος έμεινα τρεις τέσσερις μήνες, έκανα εκεί κάτι γνωριμιές και πήγα το βράδυ στην πιλάτευα σ' ένα μεγάλο καφενείο, στου Αντρικού, εκεί τους λέω ότι παίζω Καραγκιόζη και λέει ο νωματάρχης, «έλα να μας κάνεις καμιά παράσταση εδώ πέρα για να περνάμε ωραία». Κάποια στιγμή κατέβηκα και τους είπα, «να κάνουμε και κάποια σκηνούλα», την οποία μάλιστα θυμάμαι ότι τα μακρινάρια τα έκανα με καλάμια, δεκαπέντε καλάμια.

Ήταν και η πρώτη παράσταση που έκανα εκτός Αθηνών με το ξεκίνημα μου, στην Αμάρυνθο. Με τα παιδιά γίναμε φίλοι και όχι μόνο αυτό, έκτοτε άνοιξα μία πιάτσα μεγάλη σ' αυτό το μέρος. Το καλοκαίρι βγήκε καλά, μετά γύρισα στην Αθήνα και με ξαναφώναξαν στο φούρνο, γιατί είχε αρχίσει και το ψωμί να κινείται περισσότερο.

Εκείνο το καλοκαίρι του '42, ο Καραθανάσης είχε βάλει στον Παράδεισο τον Δημήτρη τον Μώρο, αλλά κάποιος θεατρώνης από τα Καμίνια τον ξεμυάλισε τον

Μώρο, του 'δωσε περισσότερα και μετά από καμιά δεκαπενταριά παραστάσεις, εγκατέλειψε τέλος Ιουλίου τον Καραθανάση. Τότε ήρθε και με βρήκε ο Καραθανάσης, αν και βλεπόμαστε κάθε μέρα, και μου λέει, «ρε Βάγγο, μου την αμόλησε ο Μώρος, είναι για να 'ρθεις στον Παράδεισο;» Κι έτσι έκλεισε η συμφωνία, ώσπου και συνεχίστηκε αυτή η συνεργασία μας μέχρι πολλά χρόνια.

Τον χειμώνα του 1942 έπαιζα εγώ στην είσοδο του μετέπειτα κινηματογράφου Δανάη, μέχρι τέλος της σεζόν του '42. Το 1943 τον χειμώνα, ανοίγει ένα άλλο θέατρο επί της Πέτρου Ράλλη, ο Γιάννης ο Σαμαράς ή Γιάγκος, στο καφενείο του Νικήτα Μακρίδη και είχαμε τότε μια συνεργασία με τον Σαμαρά, να κάνω εγώ τον πρόλογο και εκείνος να παίζει το έργο.

Το 1943 το καλοκαίρι, ο Σαμαράς ο φίλος, προσπαθώντας να μου κάνει ανταγωνισμό άνοιξε ένα θεατράκι. Εκεί δεν πήγαινε καλά όμως κι έφερε κάνα δυο τρεις караγκιοζοπαίχτες, και μετά ήρθε σε μένα και μου λέει «ρε Βαγγέλη, δεν έρχεσαι να παίζεις;». Του λέω, «εγώ για να 'ρθω, συνεταιρισμό δεν κάνω, μόνο αν το αναλάβω εγώ». Και πράγματι έτσι έγινε κι αυτό ήταν το δεύτερο θέατρο που άνοιγα σ' εκείνο το σημείο με τις πολυκατοικίες μετά το δικό μου θέατρο, δίπλα στο καφενείο του Παναγιώτη.

Ο μεγάλος βομβαρδισμός του Πειραιά από τους Άγγλους και Αμερικανούς τον Γενάρη του 1944 με βρήκε στο δρόμο. Εγώ είχα πάει να πάρω μια λαμαρίνα η οποία με έσωσε. Τώρα, γιατί με βοήθησε αυτή η λαμαρίνα, θα σας το πω. Καθώς ξεκίνησα από την Αγίου Διονυσίου να πάω τη λαμαρίνα αυτή στου Αρβανιτό-

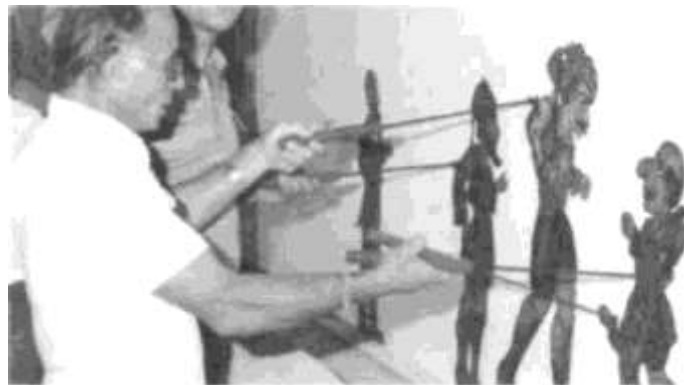
πουλου το μηχανουργείο, ο βομβαρδισμός γινότανε σε όλους τους δρόμους παράλληλα. Έπεσα λοιπόν στο πεζοδρόμιο και έβαξα λοξά την λαμαρίνα στον τοίχο, καταλαβαίνεις τώρα διαγώνια και το κεφάλι μου ανάμεσα στη γωνία. Έτσι γλύτωνα τα θραύσματα που ερχόντουσαν από τους διπλανούς δρόμους. Από την Υμηττού ακολούθησα την Βασιλικών μέχρι τα ταμπάκια, τα βυρσοδεψεία και κάπου εκεί συνάντησα τον αδελφό μου τον Παύλο.

Σε αυτόν τον καταστροφικό βομβαρδισμό σκοτώθηκε ένας συνεργάτης μου παλαιοπώλης, ο Γιάννης Καραγιάννης, και τραυματίστηκε θανάσιμα ο Γιώργος ο Σταματάκης με του οποίου το παιδί είχαμε μεγαλώσει μαζί κι έμενε εδώ, στην Αγίου Διονυσίου και Φωκίωνος. Εκείνη την ημέρα δεν μπορούσαμε να κοιμηθούμε για την καταστροφή που είχε γίνει, όμως την άλλη μέρα είδαμε αυτό το φαινόμενο από κοντά και μπορώ να πω ότι το φαινόμενο του βομβαρδισμού των Γερμανών ήταν ανάξιο λόγου μπροστά σε αυτό των συμμάχων. Τώρα βέβαια, αυτός ο βομβαρδισμός επέτεινε την αποχώρηση των Γερμανών, έγινε η αιτία να φύγουν πιο γρήγορα οι Γερμανοί.

Οι Άγγλοι όμως, ήδη από το '42-'43, είχαν αρχίσει να οργανώνουν τις αντάρτικες ομάδες του Ζέρβα, καθώς και το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, και υπήρχε συμμετοχή καθολική θα έλεγα, συμμετείχε όλος ο ελληνικός λαός. Όταν έφυγαν πια οι Γερμανοί, δεν χρειάστηκε και πολύ -αφού το είχαν προπαρασκευάσει οι Άγγλοι- να αρχίσουν να τρώγονται οι Έλληνες μεταξύ τους, αρχής γενομένης από τα λεγόμενα Δεκεμβριανά, που άρχισαν, αν θυμάμαι καλά, στις 3 Δεκεμβρίου. Από δω και

μπρος, παρά τις αλλεπάλληλες συμφωνίες να σταματήσει αυτή η λαίλαπα του εμφυλίου πολέμου, δεν κατέστη δυνατός ο τερματισμός του.

Εγώ, από την αρχή της συνεργασίας μου με τον Καραθανάση, από το 1942 και μέχρι το 1947, συνεχίζω να παίζω για τον Καραθανάση. Το '47 διακόπτω γιατί πάω στρατιώτης. Με ρίξαν στον 16^ο Λόχο του 3^{ου} Τάγματος... Εδώ τελειώνει η κασέτα, θα σταματήσουμε.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΑΓΓΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΚΙΩΝ

Το θέμα που κυρίως θα καταπιαστώ σε αυτές τις επόμενες σελίδες είναι η τέχνη του παγκόσμιου Θεάτρου Σκιών και ιδιαίτερα του ελληνικού. Κάθε μορφή τέχνης έχει την προ-ϊστορία της, έτσι και το Θέατρο Σκιών έχει μια πρωτογενή χρονική περίοδο. Αυτήν την πρωτογενή περίοδο και τα όποια περιστατικά συνέτειναν στην επινόηση του Θεάτρου Σκιών θα προσπαθήσω να φέρω στην επιφάνεια.

Έχοντας κατά νου αυτά τα στοιχεία, θα μπορέσουμε να γνωρίσουμε και να αξιολογήσουμε όλους εκείνους που εργάστηκαν με κόπο, μεράκι και φαντασία ώστε να δημιουργηθεί μια ολοκληρωμένη μορφή λαϊκής θεατρικής τέχνης, όπως είναι σήμερα το ελληνικό Θέατρο Σκιών.

Θέλω να ελπίζω ότι αυτές οι σελίδες θα γίνουν ο σπόρος που θα καρπίσει σε όσους ασχολούνται ή θα ασχοληθούν στο μέλλον με το Θέατρο Σκιών. Την προσπάθεια μου αυτή δεν την κάνω από φιλοδοξία, είναι το στερνό μου καθήκον σε αυτό που περισσότερο αγάπησα στη ζωή μου, το Θέατρο Σκιών.

Για τον Καραγκιόζη έχουν γραφτεί χιλιάδες σελίδες, ενώ για την τέχνη και την τεχνική του παγκόσμιου Θεάτρου Σκιών τίποτα έως ελάχιστα. Πολλές φορές μάλιστα (ιδιαίτερα στην Ελλάδα), σύμφωνα και με κάποιες παραδόσεις που επικρατούν σχετικά με τα αίτια που δημιουργήθηκε ο Καραγκιόζης, έχουν προκαλέσει αδιαχώρητο απόψεων. Οι δύο αυτές έννοιες, δηλαδή

το όνομα του Καραγκιόζη (η φιγούρα) και η επινόηση της τέχνης (η τεχνική γνώση) ταυτίζονται. Έτσι επικρατεί σύγχυση μεταξύ της δημιουργίας της τέχνης και της παρουσίασης των διαφόρων προσώπων μέσω της τεχνικής του Θεάτρου Σκιών.

Η ιδέα να παρουσιάσω τη σκιά ενός (κάποιου) προσώπου μέσω μιας υποτυπώδους θεατρικής μορφής, απαιτεί τη χρησιμοποίηση ορισμένων υλικών και την κατάλληλη διαμόρφωση τους γι' αυτόν το σκοπό. Έτσι, η ιδέα παίρνει σάρκα και οστά, και μετουσιώνεται σε τέχνη.

Το κίνητρο (η ιδέα) που μετουσιώνεται σε τέχνη, προηγείται των διαφόρων προσώπων (φιγούρες), που παρουσιάστηκαν και παρουσιάζονται μέχρι σήμερα μέσω της τεχνικής του Θεάτρου Σκιών. Τέχνη και Πρόσωπα είναι δύο διαφορετικά αντικείμενα και ανήκουν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Η τέχνη λοιπόν είναι το πρώτο ζητούμενο γιατί προηγείται των προσώπων. Εξετάζοντας μια τέχνη, επιβάλλεται να εντοπίσουμε όλα εκείνα τα πρώιμα στοιχεία που κατέστησαν το *Αρχέτυπο Κίνητρο*, που ώθησε τον μακρινό προγονό μας σε μια μορφή παιχνιδιού με τη σκιά του, που σήμερα το ονομάζουμε Θέατρο Σκιών.

Επισημαίνοντας το *Αρχέτυπο* και τον δημιουργό του, αλλά και ορισμένα στοιχεία τα οποία έπαιξαν σημαντικό ρόλο στο θέατρο της σκιάς, μας παρέχεται η δυνατότητα να παρακολουθήσουμε τη σταδιακή εξελικτική πορεία της τέχνης. Παράλληλα δε, θα μπορέσουμε να εκτιμήσουμε την προσφορά των λαών που συμμετείχαν και συμμετέχουν μέχρι σήμερα. Έτσι θα μπορέσουμε να αξιολογήσουμε την αντικειμενικότητα των διαφόρων παραδόσεων που αναφέρονται στη δη-

μιουργία της τέχνης του Καραγκιόζη και τα περιστατικά που μεσολάβησαν για την παρουσίαση των διαφόρων προσώπων (φιγούρες) στις χώρες που τα επινόησαν, αλλά και στις χώρες που τα υιοθέτησαν.

Υπάρχει λοιπόν αυτό το *Αρχέτυπο* μέσω του οποίου ο μακρινός προγονός μας εμπνεόμενος, δημιούργησε σταδιακά την τέχνη του Θεάτρου Σκιών... Ή μήπως ματαιοπονώ; Αν υπάρχει, τότε ποιος είναι ο δημιουργός του; Διότι και αυτό έχει κάποιον αφέντη. Η απάντηση μου είναι: Ναι, υπάρχει! Και το περιγράφω συνοπτικά ως εξής:

Το *Αρχέτυπο* του Θεάτρου Σκιών είναι δημιούργημα του σύμπαντος, και ειδικότερα του ηλιακού μας συστήματος, είναι δε γνωστό στους ανθρώπους σχεδόν από την ύπαρξη τους πάνω στη γη. Εγώ, με την καταγραφή που θα κάνω (χωρίς να επαίρομαι ότι κάνω κάτι σπουδαίο) απλά θα επαναφέρω στη μνήμη μας κάποια περιστατικά τα οποία επιβεβαιώνουν αυτή την ύπαρξη, περιστατικά, που άλλος λίγο άλλος πολύ, τα έζησαν ή τα ζούμε και θα τα ξει κάθε επερχόμενη γενιά.

Για να θυμίσω την πανανθρώπινη συμμετοχή σε αυτήν την διαδικασία, θα αναφέρω ένα παιδικό μου περιστατικό μέσω του οποίου αποδεικνύεται μια πρωτόγονη μορφή Θεάτρου Σκιών, αν θέλετε αυτό που ονομάζω εδώ *Αρχέτυπο*.

Το βραδινό Δημοτικό Σχολείο του Πειραιϊκού Συνδέσμου, που φοιτούσα το 1931, στεγαζόταν στο ισόγειο του κτηρίου στη γωνία των οδών Σωτήρος και Καραϊσκού στον Πειραιά. Εκείνη την εποχή κατοικούσαμε στην Παλαιά Κοκκινιά. Η απόσταση μεταξύ σχολείου και κατοικίας μου ήτανε τέσσερα χιλιόμετρα περίπου.

Τη διαδρομή αυτή (πολύ ερημική κατά το μεγαλύτερο μέρος της) την περπατούσα για τέσσερις σχολικές περιόδους (1931-1934), από εννέα έως δώδεκα χρονών. Για να διώχνω το φόβο μου κατά τη διαδρομή, πότε τραγουδούσα και πότε σφύριζα. Με αυτόν τον τρόπο ένοιωθα ότι είχα κάποια συντροφιά. Άλλα βράδια πάλι, έπαιζα με τη οικία μου όταν το φεγγάρι μεσουρανούσε.

Η σκιά μου τα φεγγαρόβραδα βρισκόταν σε ημιπλάγια θέση εμπρός και αριστερά μου, λόγω της διαδρομής που ακολουθούσα, άλλαζε δε θέση όταν άλλαζα εγώ πορεία. Όταν δεν υπήρχε φεγγάρι, το παιχνίδι με τη σκιά μου το έκανα με τον φωτισμό του δήμου (έντεχνη παραγωγή φωτός). Σε αυτή την περίπτωση πρόσεχα τις εξής εναλλαγές:

α) Όταν στεκόμουν κάτω από την κολόνα με το φως, πατούσα τη σκιά μου, ενώ όσο απομακρυνόμουν από το φως, έβλεπα τη σκιά μου να μεγαλώνει τόσο ώστε να μοιάζει με γίγαντα και έτσι ένιωθα γίγαντας κι εγώ.

β) Όταν βρισκόμουν ανάμεσα στα δύο φώτα αποκτούσα δύο σκιές, μία εμπρός και μία πίσω, όσο δε πλησίαζα το επόμενο φως, άρχιζε η σμίκρυνση της σκιάς μου και εξαφανιζόταν καθώς βρισκόμουν πάλι κάτω από το επόμενο φως.

Με το παιχνίδι αυτό που επαναλαμβανότανε, πότε με το φωτισμό του δήμου και πότε τα φεγγαρόβραδα, έχανα την αίσθηση του φόβου, της μοναξιάς και του χρόνου. Από τότε το παιχνίδι με τη σκιά μου το έκανα και την ημέρα με τον ήλιο, σε αυτή όμως τη περίπτωση είχε ψυχαγωγικό χαρακτήρα, επειδή δεν το έκανα πιεζόμενος από κάποια ιδιαίτερη ανάγκη. Το βράδυ, όμως, ο φόβος, η ερημιά και η έλλειψη συντροφιάς με

ανάγκαζαν να παίζω με τη σκιά μου, αν θέλετε να την κυνηγώ, γιατί έτσι έκανα πιο γρήγορη και ανώδυνη την ερημική διαδρομή μου.

Στη δημιουργία αυτού του παιχνιδιού, εκείνα τα στοιχεία που έπαιζαν καθοριστικό ρόλο ήταν η *παρατηρητικότητα* και ο *φόβος* της ερημιάς. Δεν καυχέμαι ότι εγώ σαν παιδί διέθετα προνομιακή παρατηρητικότητα. Είμαι βέβαιος ότι εκατομμύρια άνθρωποι έχουν κάνει και συνεχίζουν να κάνουν αυτό το παιχνίδι για να διασκεδάσουν το φόβο τους ή έστω από μια στιγμιαία ψυχαγωγική διάθεση. Όπως και να έχει, όμως, περνάει απαρατήρητο, γιατί με τη γνώση που έχουμε σήμερα, το θεωρούμε φυσιολογικό. Κάπως έτσι θα περνούσε και για μένα, αν αργότερα δεν συνδεόταν με την τέχνη μου.

Όμως δεν πέρασε απαρατήρητο από κάποιον μακρινό προγονό μας, ο οποίος με βάση αυτό το παιχνίδι δημιούργησε την πρωτόγονη τέχνη του Θεάτρου Σκιών. Σήμερα, φτασμένος παίχτης πια, αισθάνομαι ότι η καλύτερη μαθητεία στη ζωή μου ήτανε αυτό το παιδικό παιχνίδι. Αυτό το κίνητρο με ώθησε στην αναζήτηση της πρωτογενούς μορφής της τέχνης μου, η ίδια αυτή εμπειρία με παρότρυνε να καταγράψω τις απόψεις μου σχετικά με τη δημιουργία της.

Είναι γνωστό ότι πολλοί δημιουργοί, για την πραγματοποίηση των έργων τους, οδηγήθηκαν από κίνητρα που τους πρόσφερε η αστείρευτη παντοδότρα φύση. Σε αυτήν την αστείρευτη πηγή δημιουργίας εστιάζεται και το ***Αρχέτυπο του Θεάτρου Σκιών***.

Θα μπορούσα να αναφέρω άπειρα επιτεύγματα που απολαμβάνει η ανθρωπότητα από τα διδάγματα της φύσης. Θα περιοριστώ όμως μόνο στη σκιά, που είναι

δικό της και αυτό δημιούργημα, αλλά και το δικό μου αντικείμενο. Ας δούμε κάτω από ποιες διεργασίες συντελείται αυτή η δημιουργία.

Οι πρώτες φωτεινές πηγές που φωτίζουν τη γη είναι οι φυσικές, ο ήλιος (πηγή φωτός του ηλιακού μας συστήματος) και η σελήνη (που είναι ετερόφωτη). Τα δύο αυτά στοιχεία είναι καθοριστικά για την παραγωγή της σκιάς επάνω στη γη, η οποία περιστρέφεται γύρω από τον άξονα της σε ένα εικοσιτετράωρο και κινείται γύρω από τον ήλιο σε ένα χρόνο.

Η σελήνη, που είναι δορυφόρος της γης, περιστρέφεται γύρω της, την ακολουθεί στο ταξίδι της στο χώρο και στο χρόνο. Το φως αυτών των δύο φωτεινών πηγών πέφτει στα αντικείμενα, όποια και αν είναι αυτά (άνθρωποι, σπίτια, δένδρα, ζώα), και έτσι παράγεται η σκιά τους.

Όλες οι σκιές που παράγονται από τις φυσικές φωτεινές πηγές μετασχηματίζονται και παραμορφώνονται από λεπτό σε λεπτό λόγω της περιφοράς της γης. Αυτό το φαινόμενο είναι εντονότερο με ηλιοφάνεια και αμυδρότερο τα φεγγαρόβραδα. Αξιοποίηση αυτής της ιδιότητας της σκιάς, η οποία μεταβαλλόμενη περιστρέφεται γύρω από τον άξονα της ανάλογα με τη θέση του ήλιου στο ουράνιο στερέωμα κατά τη διάρκεια της ημέρας, αποτελεί το ηλιακό ωρολόγιο.

Ο μεγάλος πρωτομάστορας λοιπόν του πρώτου Θεάτρου Σκιών είναι η φύση. Αυτή η οποία, από την εποχή που μας δημιούργησε στη γη, μας κατέστησε ηθοποιούς, ταυτόχρονα δε θεατές σε μια παν-γήνη παράσταση Θεάτρου Σκιών, μια παράσταση που άρχισε με

τη δημιουργία της ζωής στον πλανήτη μας και συνεχίζει να παίζεται τις ημέρες με ηλιοφάνεια και με τα φεγγαρόβραδα, καθώς βούλεται η φύση. Ο χρόνος που άρχισε κάποτε αυτή η παράσταση είναι απροσμέτρητος και θα τελειώσει αν κάποτε επικρατήσει στη γη σκοτάδι. Για να συμβεί όμως κάτι τέτοιο, θα έχει βάλει (σίγουρα) το χεράκι του και ο πολιτισμένος (;) άνθρωπος.

Αυτό είναι το φυσικό Θέατρο Σκιών, επειδή για την πραγματοποίηση του δεν μεσολαβεί άλλος παράγων παρά μόνο η αρμονία του σύμπαντος, μέρος του οποίου είναι και το ηλιακό μας δημιούργημα. Αυτό είναι το *Αρχέτυπο του Θεάτρου Σκιών*, αδιαμφισβήτητο δώρο της φύσης και είναι το πρώτο κίνητρο που προσφέρεται στον άνθρωπο.

Αναρωτιέμαι αλήθεια, πόσες φορές και για πόσους αιώνες, βλέποντας τη σκιά του ο προγονός μας, καθώς δεν μπορούσε να εξηγήσει τι είναι αυτό που τον ακολουθεί, φοβισμένος θα έτρεχε να απαλλαγεί από αυτό το μυστήριο. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει ακόμη και στις μέρες μας (ιδίως τα βράδια), όταν είμαστε απορροφημένοι από κάποιες σκέψεις και βλέπουμε τη σκιά μας να προβάλλει εμπρός ή στο πλάι μας απρόσμενα, δημιούργημα κάποιος περιέργης φωτεινής πηγής και τότε αισθανόμαστε ένα ξάφνιασμα φόβου, που όμως κρατάει κλάσματα του δευτερολέπτου, γιατί έχουμε τη γνώση και συνειδητοποιούμε ότι αυτό που μας τρόμαξε είναι κάτι δικό μας. Αυτό το ξάφνιασμα του άγνωστου και του μυστηρίου, για τον προγονό μας κράτησε αιώνες.

Όμως, από τη χρονική περίοδο που η παρατηρητικότητα και η περιέργεια αναπτύσσονται, όταν δηλαδή αρχίζει να κατανοεί και να εξηγεί τα φαινόμενα που

τον περιβάλλουν, όταν αντιλαμβάνεται ότι αυτό που τον ακολουθεί (η σκιά του) δημιουργείται από τις φωτεινές πηγές, τον ήλιο και τη σελήνη, μετά από αυτή τη γνώση, η σκιά του είναι ο καλύτερος σύντροφος στις έρημες περιπλανήσεις του. Από εδώ και μπρος συμμετέχει σε ένα παιχνίδι που του επιβάλλει η φύση με τις δικές της φωτεινές πηγές, τον ήλιο και τη σελήνη.

Μέσα σε αυτό το φυσικό εργαστήρι, που ο προγονός μας αντλούσε τα διδάγματα του, αυτό το εργαστήρι τον δίδαξε να παίζει και με τη σκιά του, μόνο που το παιχνίδι αυτό το παίζει με τους κανόνες των φυσικών δεδομένων. Και τώρα προβάλλει το ερώτημα, έχοντας κατανοήσει πια τη σκιά του, τι τον ώθησε να την χρησιμοποιήσει για να δημιουργήσει ένα (έστω πρωτόγονο) ψυχαγωγικό παιχνίδι με αυτήν;

Ο συλλογισμός που κάνω για να δώσω μια απάντηση στο ερώτημα, προκύπτει από το παιδικό παιχνίδι που περιέγραψα λίγο πιο πριν και από την τεχνική μου πείρα. Τώρα έχουμε τον άνθρωπο εξοικειωμένο με τη σκιά του, που τον συντροφεύει όπου και όποτε αυτό είναι επιτρεπόμενο από τις καιρικές συνθήκες. Τι μπορεί να έχει μεσολαβήσει όμως για να μεταβληθεί η σκιά του σε «ψυχαγωγικό» εργαλείο και να καταστεί το πρότυπο του;

Σε ανύποπτο χρόνο έκανε κάποια κίνηση με το χέρι, το πόδι, το κεφάλι, με ολόκληρο το σώμα του, ή ακόμα, κρατώντας κάποιο αντικείμενο, που παραμόρφωνε το μέχρι εκείνη τη στιγμή γνωστό περίγραμμα της σκιάς του. Το περιστατικό αυτό του προκάλεσε αίσθημα ευχαρίστησης, ανάμεικτο με περιέργεια. Η καλώς εννοούμενη περιέργεια είναι αρχή μάθησης. Θέλοντας λοιπόν να ξαναδεί την παραμορφωμένη σκιά

του, κάνει διάφορες κινήσεις ώσπου να την ανασχηματίσει, παίζοντας από εδώ κι μπρος και αρχίζει να δημιουργεί διασκεδάζοντας.

Ενώ στην αρχή έγιναν όλα τυχαία, τώρα κάθε κίνηση που επαναλαμβάνει γίνεται συνειδητά και μεθοδικά, έτσι ώστε να καταγράφεται στο μυαλό του. Με αυτό τον τρόπο αυτοδιδάσκεται και παράλληλα επιβεβαιώνεται για την ικανότητα που αποκτά να δημιουργεί κάποια σχήματα, με το σώμα ή τα χέρια του, που του προκαλούν ευχαρίστηση. Η αρχή έγινε με ένα τυχαίο περιστατικό που παραμορφώνει τη σκιά και η παρατηρητικότητα του, η έμφυτη παρόρμηση στη δημιουργία, η ανάγκη να ξεπεράσει τη μοναξιά του είναι εκείνα τα στοιχεία που προκαλούν το ερέθισμα στον προγονό μας να σκαρώσει το παιχνίδι με τη σκιά του.

Αυτό το παιχνίδι ήταν ότι ευκολότερο μπορούσε να κάνει στην πρωτόγονη κατάσταση που ζούσε, αφού δεν χρειαζόταν τίποτε άλλο από τον εαυτό του και τις φωτεινές πηγές, που ούτως η άλλως τον συνόδευαν. Το περιστατικό αυτό θα μπορούσε να είχε συμβεί παράλληλα, ή περίπου παράλληλα, σε πολλά σημεία της γης. Όμως, όπου και όποτε συνέβη το πιο πάνω περιστατικό είναι η πρώτη και σημαντικότερη εμπειρία που αποκτά ο άνθρωπος σχετικά με την αξιοποίηση της σκιάς.

Αβίαστα λοιπόν μπορώ να πω ότι ο άνθρωπος που πρωτόπαιξε με τη σκιά του δεν επινοεί μόνο την τεχνική τού Θεάτρου Σκιών αλλά επινοεί και την ιδέα μιας ευρύτερης θεατρικής αντίληψης. Έκτοτε αποδίδονται στη σκιά διάφορες ιδιότητες, όπως πατρογονικές, μυσθηριακές, θρησκευτικές, καθώς και προκαταλήψεις

που αποτελούν τον πυρήνα για πλήθος δοξασιών που θα συναντήσουμε και σήμερα ακόμη στα Θέατρα Σκιών ορισμένων χωρών.

Αν και μερικά πράγματα τα θεωρούμε σήμερα αυτονόητα, αυτό όμως δεν ίσχυε στην εποχή που ζούσε ο προγονός μας. Η γνώση που αποκτούσε ήταν προϊόν μακρόχρονης προσπάθειας και κόπου για να μπορέσει να εξηγήσει τα φαινόμενα που τον απασχολούσαν αλλά και τον ταλαιπωρούσαν. Ήταν δηλαδή αρχάριος μαθητής (πρωτάκι) με εκπαιδευτή (δάσκαλο) τόσο την ίδια τη φύση όσο και τον ίδιο τον χώρο που ζούσε.

Η όποια γνώση που αποκτούσε, μεταδίδονταν στον ή στους συντρόφους του και τροποποιημένη ανάλογα με τον χώρο, έπαιρνε το δρόμο της ιστορίας. Κάπως έτσι ταξίδεψε και η ιδέα του παιχνιδιού με τη σκιά, ιδέα χάριν της οποίας οφείλουμε την εξελισσόμενη μορφή του Θεάτρου Σκιών τις κοντινές μας χιλιετίες.

Με την προσέγγιση μου στο φυσικό Θέατρο Σκιών δεν αναδεικνύεται μόνο το *Αρχέτυπο*, αλλά και ορισμένα στοιχεία σχετικά με τη σκιά που χρησιμοποιούνται από πολλών αιώνων στις θεατρικές τέχνες. Επίσης, οι σκέψεις μου αυτές θα βοηθήσουν τον απλό αναγνώστη (ίσως και άλλους) να μελετήσουν πιο διευρυμένα την έννοια του Θεάτρου Σκιών και τον απεγκλωβισμό του από τη στενή αντίληψη που επικρατεί στην Ελλάδα σχετικά με αυτή την τέχνη.

Θέλω ακόμη να επισημάνω ότι δεν είναι μόνο ένα παιχνίδι, αλλά είναι το παλαιότερο, το πρώτο παιχνίδι που πραγματοποιείται σαν ψυχαγωγικό δρώμενο, από ένα ή από πολλά άτομα, στον πλανήτη μας.

Εκείνο που παραμένει ως σήμερα αμετάβλητο είναι η βασική ιδέα: πανί, φως, φιγούρα, παίχτης. Αυτά τα στοιχεία συνιστούν την παραδοσιακή μορφή της τέχνης του Θεάτρου Σκιών. Γνωρίζοντας τις διάφορες χώρες που διατηρούν Θέατρο Σκιών, θα μας δοθεί η ευκαιρία να διακρίνουμε τις διαφορετικές μεταβολές, τροποποιήσεις ή βελτιώσεις που έχει κάνει κάθε χώρα.

Τελειώνοντας με το φυσικό Θέατρο Σκιών, θα πω και πάλι ότι το πρώτο και παλαιότερο θεατρικό και ψυχαγωγικό δρώμενο που καλλιέργησε ο άνθρωπος ήταν αυτό του Θεάτρου Σκιών. Ίσως η άποψη μου αυτή θεωρηθεί υπερβολική, η υπερβολή μου όμως θα αυτοαναιρεθεί όταν τεκμηριωμένα αποδειχτεί το αντίθετο.

Η φωτιά

Θα αναφέρω τώρα δύο βασικά στοιχεία τα οποία, όχι μόνο είναι απαραίτητα για την κατοπινή διαμόρφωση της τέχνης με τη χρησιμοποίηση τους αλλά παράλληλα θα καταστούν και πηγή έμπνευσης. Το ένα από τα δύο αυτά στοιχεία είναι η Φωτιά και το άλλο η Υφαντική τέχνη. Ας δούμε πρώτα τη φωτιά.

Με το φυσικό Θέατρο Σκιών να πρωταγωνιστεί στον πλανήτη μας, οι αιώνες αλληλοδιαδέχονται ο ένας τον άλλον ενώ ο μακρινός προγονός μας, ακολουθώντας την πορεία της ιστορικής του αποστολής, κατακτά ένα πολύτιμο εργαλείο, τη φωτιά. Η ανακάλυψη της φωτιάς υπήρξε καταλυτική για την εξέλιξη και την πρόοδο, καθώς η γνώση της έγινε πανανθρώπινο αγαθό.

Σχετικά με αυτή την ανακάλυψη, αναφέρω ότι ίχνη

φωτιάς και ένας ανθρώπινος σκελετός, ευρέθηκαν στο τέλος του 19^{ου}-αρχές 20ού αιώνα στην Ελλάδα, στο σπήλαιο των Πετραλώνων της Χαλκιδικής.

Αυτά τα δύο ευρήματα βρίσκονται σήμερα στο μουσείο των Πετραλώνων και, κατά τους ειδικούς, χρονολογούνται από ένα εκατομμύριο εκατό χιλιάδες χρόνια πίσω. Επισκέφθηκα το σπήλαιο αυτό το 1980. Εδώ ο μακρινός προγονός μας, κολλημένος σε ένα βράχο, είχε αφήσει τη στερνή του πνοή στο σημείο που είχε ανάψει η φωτιά.

Άρχισε να με κυριεύει μια ακαταμάχητη έκσταση. Ένοιωθα τον χρόνο να κυλάει προς τα πίσω με ιλιγγιώδη ταχύτητα κι εγώ να βυθίζομαι στο απώτερο παρελθόν αυτού του χώρου. Άναψα νοερά τη φωτιά και τοποθέτησα γύρω της τους πριν από ένα εκατομμύριο και πλέον χρόνια προγόνους μας.

Καθώς αναπνέουσε η φλόγα, έβλεπα τις σκιές τους να τρέχουν για να χαθούν στο βάθος του σπηλαίου, διασπασμένες στους σταλακτίτες, τους σταλαγμίτες, στις προεξοχές και τις εσοχές των βράχων ή να λικνίζονται στα πιο πέρα λιμνάζοντα νερά, παραμορφωμένες σκιές και τοπίο από την παλλόμενη φλόγα.

Ανεξάρτητα λοιπόν από τη χρονική περίοδο και σε ποιο σημείο της Γης ανακαλύφθηκε, η φωτιά σηματοδοτεί την αφετηρία της απελευθέρωσης του ανθρώπου από τις φυσικές φωτεινές πηγές γιατί, τώρα, το εργαλείο αυτό (η φωτιά) το εξουσιάζει απολύτως, έχει δε τη δυνατότητα να το χρησιμοποιεί κατά την προσωπική του βούληση, σε τόπο και χρόνο, όταν την χρειάζεται.

Τώρα πια είναι δεδομένο ότι ο άνθρωπος ζει και κινείται μεταξύ τριών φωτεινών πηγών: α) την ηλιοφάνεια,

β) τα φεγγαρόβραδα, ή γ) καθισμένος πλάι στη φωτιά (μέσα ή έξω από τη σπηλιά). Και στις τρεις περιπτώσεις συνοδεύεται (γιατί να μην παίζει κιόλας με αυτήν;) από τη σκιά του.

Η παραμόρφωση της σκιάς του από την παλλόμενη φλόγα δεν είναι δυνατόν να τον άφησε αδιάφορο. Έτσι αποκτά ένα ακόμα κίνητρο. Η φωτιά, στο μέλλον, θα καταστεί πολύτιμο εργαλείο για το Θέατρο Σκιών.

Το αντίσκηνο

(Η κατασκευή του αντίσκηνου ως πηγή έμπνευσης και προάγγελος Θεατρικής δημιουργίας. Η πρώτη σκηνή του «Θεάτρου Σκιών».)

Μετά την ανακάλυψη της φωτιάς, άρχισαν τα διάφορα επιτεύγματα, που βελτίωναν τη ζωή, να προχωρούν με γοργούς ρυθμούς. Μεταξύ αυτών των επιτευγμάτων ήταν και η ανακάλυψη της υφαντουργικής τέχνης. Η υφαντουργική τέχνη, βασική ανακάλυψη για να ντύσει και να απαλλάξει τον άνθρωπο από τα τομάρια των ζώων με τα οποία σκέπαζε το κορμί του, εξυπηρέτησε και διάφορες άλλες βασικές ανάγκες, που εν τω μεταξύ μεσολαβούσαν, όπως ναυσιπλοΐα κλπ.. Μία από τις πολλές προσφορές της υφαντουργίας ήταν και η κατασκευή του αντίσκηνου. Αυτή η δημιουργία, πολύτιμη για τις νομαδικές φυλές για τις μετακινήσεις και τις εκστρατείες τους, έμελλε να διαδραματίσει, να εμπνεύσει και να καταστεί, παράλληλα με τη φωτιά, απαραίτητο στοιχείο για την μελλοντική μορφή του Θεάτρου Σκιών. Ας δούμε την προσφορά αυτού του κατασκευάσματος.

Το αντίσκηνο (η σκηνή) συνήθως κατασκευάζεται από λευκό χονδρό πανί. Υπάρχουν δύο μορφές: τα κωνικά που έχουν στο κέντρο έναν ορθοστάτη και τα τετράγωνα, τα οποία πέρα από τον αριθμό των ορθοστατών έχουν απαραίτητα και αυτά έναν ορθοστάτη στο κέντρο. Συνήθως στον κεντρικό ορθοστάτη τοποθετούν την όποια φωτεινή πηγή χρησιμοποιούν (λυχνάρι, δάδα κλπ.) για να εξυπηρετούν της ανάγκες τους οι άνθρωποι που ζουν μέσα σε αυτά.

Τα άτομα που βρίσκονται μέσα στο αντίσκηνο κινούνται αναγκαστικά γύρω από τον κεντρικό ορθοστάτη, συνεπώς, γύρω από την φωτεινή πηγή. Έτσι οι σκιές αυτών των ατόμων, θέλοντας και μη προβάλλονται απάνω στο πανί. Σκιές παραμορφωμένες, αλλόκοτες και απροσδιόριστες, ιδιαίτερα για κάποιον που δεν γνωρίζει τα άτομα που βρίσκονται μέσα στο αντίσκηνο. Έτσι, όσοι βρίσκονται έξω από το αντίσκηνο έχουν τη δυνατότητα να παρακολουθούν όλα τα «δρώμενα» από τις κινήσεις αυτών που είναι μέσα στο αντίσκηνο. Το αντίσκηνο λοιπόν που δημιουργήθηκε για να εξυπηρετήσει πλήθος αναγκών, με την κατασκευή του, μεταβάλλεται σε μία μορφή «θεατρικής σκηνής».

Αν οι *θεατές* (αυτοί που είναι έξω από το αντίσκηνο) βρίσκονται σε απόσταση, τότε παρακολουθούν μια παράσταση παντομίμας, αφού δεν ακούν τις συνομιλίες των *ηθοποιών* (δηλαδή όσων είναι μέσα).

Αν οι *θεατές* είναι κοντά και ακούν τη συζήτηση, τότε έχουμε μια παράσταση Θεάτρου Σκιών ομιλούσα. Οι παραμορφωμένες και αλλόκοτες σκιές του ίδιου του ανθρώπου, αλλά και αυτές του αντίσκηνου, θα είναι το *έναυσμα* βάσει του οποίου καθιερώνεται η σκηνή (εν

καιρώ) ως χώρος θρησκευτικού μυστηριακού δρώμενου. Η φύση μάς πρόσφερε τα πρώτα διδάγματα και με την επερχόμενη πρόοδο (ανακάλυψη της φωτιάς και της υφαντουργίας - βασικά στοιχεία για το Θέατρο Σκιών) τα διδάγματα αυτά πολλαπλασιάζονται, μορφοποιούνται και... αποταμιεύονται.

Αυτή η αποταμίευση της γνώσης, παρουσιάζοντας τώρα πια μια συγκεκριμένη μορφή πίσω από ένα φωτισμένο πανί, θα αξιοποιηθεί από κάποιον άνθρωπο σε ανύποπτο χρόνο, που ίσως να μην μπορέσουμε ποτέ να τον προσδιορίσουμε με ακρίβεια... [*η συνέχεια λανθάνει*]

Η φιγούρα

Με δεδομένη λοιπόν την ύπαρξη του δέρματος, ας ρίξουμε μια ματιά να δούμε πώς αυτό το υλικό μεταβάλλεται σε *ανθρώπινο* ή οτιδήποτε άλλο *ομοίωμα* (φιγούρα) για το Θέατρο Σκιών.

Για να προχωρούμε στην κατασκευή μιας δερμάτινης φιγούρας, πρέπει να έχουμε σκितσάρι σε πατρόν το σχέδιο (φιγούρα) που θέλουμε να απαθανατίσουμε. Έτσι έχουμε οικονομία υλικού. Αν όμως υπάρχει ευχέρεια στο σκितσάρισμα τότε μπορεί το σχέδιο αυτό να γίνει απευθείας επάνω στο δέρμα.

Αφού κάνουμε το σχέδιο μας στο δέρμα, κόβουμε περιμετρικά όλα τα μέλη από τα οποία αποτελείται η φιγούρα, κάνουμε έναν προσεκτικό καθαρισμό, τα βρέχουμε ελαφριά και από τις δύο πλευρές και τα σκεπάζουμε χώρια το ένα από το άλλο.

Σήμερα, η διαδικασία αυτή γίνεται ως εξής: έχουμε

μερικά κομμάτια κόντρα πλακέ σε μέγεθος που να καλύπτουν τα μέλη της φιγούρας μας, βάζουμε απάνω στο κόντρα πλακέ ένα μέλος της φιγούρας και το σκεπάζουμε πάλι με ένα άλλο κομμάτι κόντρα πλακέ. Με τον ίδιο τρόπο σκεπάζουμε όλα τα μέλη της φιγούρας και τα τοποθετούμε σε ένα ίσιο πάτωμα. Στο τελευταίο κόντρα πλακέ πάνω πάνω τοποθετούμε ένα βάρος. Έτσι δημιουργούμε ένα είδος πρέσας για να ισιώσουν τα δερμάτινα μέλη της φιγούρας.

Το δίδαγμα που ανέφερα πιο πάνω αφορά στα δέρματα των μεγάλων ζώων, όπως αγελάδες ή βουβάλια, τα οποία είναι χοντρά και απαιτούν πολύ βάρος. Ο τρόπος που υπέδειξα δεν είναι κανόνας, κάθε δημιουργός μπορεί να αυτοσχεδιάσει και να βρει τον δικό του τρόπο πρεσαρίσματος, κάθε λαός άλλωστε αυτό έκανε. Η πιο πάνω διαδικασία δεν απαιτείται στα δέρματα των μικρών ζώων όπως αρνιά, κατσίκια, ελάφια. [...]

Ορίσσα

Στο ινδικό κρατίδιο Ορίσσα, η τέχνη του Θεάτρου Σκιών ονομάζεται Ραβάνα Τσχάγια από το όνομα του βασιλιά Δαίμουνα Ραβάνα ο οποίος παίζει σημαντικό ρόλο με την παρουσία του στις ιστορίες του Ραμαγιά-

να. Οι φιγούρες αποτελούνται από ένα κομμάτι (μονοκόμματα), δεν έχουν αρθρώσεις, δεν κινούν δηλαδή τα χέρια ή τα πόδια τους. Το μέγεθος (ανάστημα) είναι από είκοσι πέντε (25) έως τριάντα (30) εκατοστά του μέτρου. Δεν είναι ζωγραφισμένες, δεν είναι σκαλισμένες, διατηρούν το φυσικό χρώμα που έχει το δέρμα αϊτό το οποίο κατασκευάζονται, του οποίου η απόχρωση είναι κρεμ σκούρο. Στο πανί οι φιγούρες αυτές φαίνονται από γκρι έως μαύρες.

Η σκηνή, μικρότερη του ινδικού Θεάτρου Σκιών, έχει ενάμιση μέτρο μάκρος και περίπου ογδόντα εκατοστά του μέτρου πλάτος. Για τη διεξαγωγή της παράστασης απαιτούνται απαραίτητως τρία άτομα, ο παίχτης, ο βοηθός και ο ομιλητής (παραμυθάς). Ο παίχτης κινεί τις φιγούρες (τα πρόσωπα που λαβαίνουν μέρος στην παράσταση), ο βοηθός εφοδιάζει τον παίχτη με τις φιγούρες που απαιτούνται σε κάθε σκηνή, ενώ τον διάλογο του έργου τον κάνει ο ομιλητής (ο παραμυθάς), που όμως κάθεται πίσω από τους θεατές,

στο ημίφως, και από εκεί εξιστορεί τραγουδιστά την Σουντραντχάρ, ιστορικά περιστατικά από τη Ραμαγιάνα, χωρίς μουσική υπόκρουση.

Η παράσταση μπορεί να κρατήσει και ολόκληρη νύχτα. Παραστάσεις γίνονται ορισμένες εποχές του χρόνου και κρατάνε περίπου δέκα ημέρες. Η φιγούρα της

Ορίσσα είναι μονοκόμματα, αχρωμάτιστη και κατά την προσωπική μου γνώμη η πιο πρωτόγονη, ίσως και η πιο αρχαία.

Καρνατάκ

Στο κρατίδιο Καρνατάκ (στην Ινδία), ονομάζεται Παβάι Κότχου που σημαίνει ο χορός της γυναίκας, είναι δε αφιερωμένο στη μνήμη της θεάς Λάξμι. Οι φιγούρες κατασκευάζονται από δέρμα και είναι μονοκόμματα, δεν έχουν σκαλίσματα, δεν είναι ζωγραφισμένες, είναι δηλαδή μια αντιγραφή των φιγούρων της Ορίσσα που είδαμε, με την διάφορα ότι είναι μεγαλύτερες (από 30 έως 60 εκατοστά του μέτρου).

Η σκηνή εδώ φτάνει τα τέσσερα μέτρα μάκρος και ενάμισι μέτρο πλάτος, παραμένει δε μονταρισμένη (στημένη) για εννέα (9) ημέρες, αρχής γενομένης από την επέτειο της γέννησης της Σίβα (θεότητα-προστάτις των φιγούρων).

Το θέαμα παρουσιάζεται ως εξής: οι φιγούρες είναι καρφίτωμένες στο πανί (στερεωμένες με καρφίτσες) ανάλογα με την ιστορική εξέλιξη του θέματος και παραμένουν ακίνητες. Σαν να είναι εκτεθειμένες σε έκθεση για εννέα ημέρες. Καθ' όλη αυτή τη διάρκεια των εννέα ημερών, τραγουδιούνται ομαδικά (ψάλλονται) περιστα-

τικά και ποιήματα από τα έπη της Μαχαμπαράτα, της Ραμαγιάνα κλπ., χωρίς μουσική υπόκρουση.

Μαλαμπάρ

Στο Μαλαμπάρ ονομάζεται Παβάι Κότχου και παρουσιάζεται σε ειδικές περιπτώσεις και εορτές. Οι φιγούρες κατασκευάζονται από δέρμα, είναι πολύσπαστες, ζωγραφισμένες, σκαλισμένες και το ανάστημα τους είναι από σαράντα πόντους έως ένα μέτρο. Εδώ οι φιγούρες είναι έργα τέχνης, είναι πολύ σκαλισμένες και φαίνονται έγχρωμες.

Η σκηνή στο Μαλαμπάρ έχει τις διαστάσεις που έχει και η σκηνή του Καρνατάκ τέσσερα μέτρα μάκρος και ενάμιση μέτρο πλάτος. Οι φιγούρες και εδώ, όπως και στο Καρνατάκ, παραμένουν ακίνητες (καρφιτωμένες) στο πανί με την εξής διάταξη: δεξιά οι καλοί και οι ευγενείς και αριστερά οι κακοί.

Οι μουσικοί και οι τραγουδιστές, με παραδοσιακά όργανα καθ' όλη την διάρκεια της παράστασης, συνοδεύουν τους παίκτες στις απαγγελίες που εξιστορούν τα μεγάλα έπη, Μαχαμπαράτα, Ραμαγιάνα κ.ά., μπροστά από τη σκηνή με την συμμετοχή και των θεατών. (Η διαφορά από τον τρόπο παρουσίασης σε σύγκριση με την Ορίσσα και το Καρνατάκ είναι ότι στο Μαλαμπάρ αρχίζει η εμφάνιση έγχρωμων σκαλισμένων φιγούρων και η μουσική υπόκρουση.)

Το δέρμα των ζώων που χρησιμοποιούν οι Ινδοί για τις φιγούρες τους είναι αρνιά, κατσίκια και ντάινο (είδος ελαφιού). Το πάχος που έχουν τα δέρματα αυτών των ζώων, μετά τον καθαρισμό τους από το μαλλί, εί-

ναι 3 έως 5 δέκατα του χιλιοστόμετρου.

Όταν η φιγούρα πρέπει να σκαλιστεί και αφού έχει κοπεί περιμετρικά, την τοποθετούμε επάνω στο ξύλο. Αν είναι δύσκολο να βρεθεί ξύλο, την τοποθετούμε επάνω σε ένα χοντρό χαρτόνι και αυτό για να μην χαλάνε τα εργαλεία. Γενικά, το σκάλισμα στις ινδικές φιγούρες είναι εύκολο για δύο βασικούς λόγους, ο ένας είναι το λεπτό δέρμα και ο άλλος το μέγεθος της φιγούρας.

Όσο πιο μεγάλη είναι η φιγούρα, αντίστοιχα μεγάλα είναι και τα εσωτερικά ανοίγματα (σκαλίσματα). Τα εργαλεία που απαιτούνται για το σκάλισμα είναι: ένα ψαλίδι μυτερό, ένας ζουμπάς πολύ λεπτός και ένα τεμάχιο ξύλου.

Αφού λοιπόν τοποθετήσουμε τη φιγούρα στο ξύλο ή το χαρτόνι, ή όποιο άλλο υλικό επιλέξουμε, με τα εργαλεία που ανέφερα αρχίζουμε να αφαιρούμε τα σημεία από τα οποία θέλουμε να περνάει το φως. Αυτή την προσπάθεια που κάνουμε για την κατασκευή της φιγούρας, στην τεχνική ορολογία του ελληνικού Θεάτρου Σκιών την ονομάζουμε *σκάλισμα* (φιγούρες διάτρητες). Ο τρόπος που ανέφερα σχετικά με το σκάλισμα, είναι αυτός που επικρατεί και σήμερα στο ινδικό Θέατρο Σκιών.

Μετά το περιμετρικό κόψιμο και το σκάλισμα αρχίζει το ζωγραφικό μέρος. Η ζωγραφική είναι έκφραση κάθε περιφέρειας, μέσω της οποίας αποτυπώνει τόσο την καθολική όσο και την τοπική ενδυματολογία. Έτσι

έχουμε κι εδώ μια πολυμορφία ζωγραφικής έκφρασης σε κάθε περιφέρεια.

Όπου οι φιγούρες κατασκευάζονται με πατρόν (με αντιγραφή, κάτι που δεν ισχύει μόνο στην Ινδία αλλά και αλλού όπως θα δούμε), δύσκολα διακρίνει κανείς τον δημιουργό.

Τα χρώματα που χρησιμοποιούσαν παλαιά ήταν φυτικά, με ιδιαίτερη συμπάθεια στο σκούρο κόκκινο και στο πράσινο. Κατά ομολογίες που μου έκαναν οι ινδοί συνάδελφοι, ακόμα και σήμερα επιμένουν να ζωγραφίζουν με τα ίδια χρώματα, όταν όμως ο χρόνος τους πιέζει χρησιμοποιούν και του εμπορίου.

Αντρα Πράντες

Στο Αντρα Πραντές ονομάζεται Τόλου Μπομαλατάμ (κούκλα από δέρμα). Οι φιγούρες είναι σκαλισμένες και ζωγραφισμένες, το ανάστημα τους είναι από εξήντα εκατοστά και φτάνει το μέσο ανάστημα ενός ανθρώπου. Η σκηνή αρχίζει από πέντε μέτρα μακρός, φτάνει δε κατά περίπτωση και τα δέκα μέτρα. Το πλάτος της είναι δυόμισι μέτρα περίπου. Ο παίχτης εδώ κινεί τις φιγούρες και μιλάει, με την συνεργασία των βοηθών πίσω από τη σκηνή, σε όρθια θέση.

Σε αυτή τη μορφή παρουσίασης, ο παίχτης έχει δεμένα κουδούνια στις γάμπες κάτω από το γόνατο, τα κουδούνια αυτά είναι διαφόρων διαστάσεων, συνεπώς και διαφορετικών ήχων. Καθώς λοιπόν ο παίχτης κινείται, χτυπάει τα πόδια του και ακούγεται ένα όργιο ήχων, όταν μάλιστα η σκηνή παρουσιάζει μάχες τότε

τα χτυπήματα των ποδιών είναι πιο έντονα και με αυτόν τον τρόπο δίνεται έμφαση στην παράσταση. Τα θέματα κι εδώ είναι από τα μεγάλα έπη και παρουσιάζονται ορισμένες εποχές και ημέρες.

Η κατασκευή της σκηνής δεν απαιτεί ιδιαίτερη τεχνική. Παλιά κατασκευαζόταν με καλάμι μπαμπού αλλά τώρα χρησιμοποιούν και καδρόνια όταν είναι δύσκολο να βρεθούν καλάμια.

Όταν η σκηνή είναι πλατύτερη από δύο μέτρα, υπάρχουν ενδιάμεσα στηρίγματα, με αυτόν τον τρόπο δίνει στη σκηνή το απαιτούμενο μήκος που (όπως ανέφερα) μπορεί να φτάσει και τα δέκα μέτρα. Επάνω σε αυτό το καλαμωτό πλαίσιο, του οποίου οι ματίσεις παλαιά δονόντουσαν με φλούδες από τα ίδια καλάμια, ή και με κάποιον άλλο τρόπο, τοποθετούν το πανί.

Το πανί το στερέωναν με αγκάθια χουρμαδιάς. Αυτά τα αγκάθια είναι αρκετά ανθεκτικά, έχουν μήκος περίπου τέσσερις πόντους και είναι πολύ αιχμηρά. Σήμερα χρησιμοποιούν και άλλους τρόπους, όπως πρόκες και άλλα μέσα. Με τα ίδια αγκάθια ακινητοποιούν (καρφιτσώνουν) τις φιγούρες πάνω στο πανί, όταν αυτό απαιτείται.

Η διακόσμηση της σκηνής δεν είναι προσεγμένη. Είναι αρκετά απλή έως πρόχειρη. Ίσως αυτό να είναι αιτιολογημένο επειδή κατά τόπους αυξομειώνεται το μέγεθος της σκηνής, αυτό δημιουργεί επί μέρους προβλήματα στη διακοσμητική φροντίδα. Έτσι, τόσο η πρόσοψη της σκηνής όσο και η περιφέρεια καλύπτονται με σκούρα πανιά, μαύρα ή μπλε.

Κατέγραψα τις κυριότερες μορφές και τον τρόπο που

παρουσιάζεται το Θέατρο Σκιών στις διάφορες περιφέρειες της ινδικής επικράτειας. Ο παίχτης είναι υποχρεωμένος να έχει γνώση αυτών των ιδιαιτεροτήτων, ώστε να έχει την ικανότητα να παρουσιάζει εκείνο το θέαμα που καλύπτει παραδοσιακά και γλωσσικά τις παραδόσεις κάθε περιφέρειας.

Πέραν δε αυτής της γνώσης ο παίχτης πρέπει απαραίτητα να είναι εφοδιασμένος με τα εργαλεία του (φιγούρες κλπ.), που απαιτούνται για όλες τις μορφές που κατέγραψα. Η εμπειρία και η γνώση που έχει ο κάθε παίχτης για όλες αυτές τις μορφές, συνιστούν θα έλεγα την καθολική παρουσίαση του ινδικού Θεάτρου Σκιών, που ονομάζεται Τσαγιάνα Τόκα.

Το θέαμα, από την αρχή τις επινόησης του, ήταν καθαρά θρησκευτικό. Αυτό αποδεικνύεται από την αυστηρή προσήλωση στα μεγάλα ινδικά έπη και από τον τρόπο παρουσίασης σε αιτιολογημένες χρονικές περιόδους και για ορισμένες ημέρες.

Με το πέρασμα του χρόνου γίνονταν πιο καθημερινό, έτσι ατονούσε η θρησκευτικότητα, παράλληλα περνούσαν και καινούργια θέματα, ιστορικά και λαϊκά παραμύθια. Αλλά ο κινηματογράφος και η τηλεόραση έκαναν και στις χώρες αυτές το «θαύμα» τους. Παρά ταύτα παραμένει η αγαπημένη τους παράδοση.

Συνοψίζοντας αυτές τις τέσσερις μορφές, βλέπουμε ότι στην Όρισσα ο παίχτης κινεί της φιγούρες αλλά δεν μιλάει, αφού την αφήγηση την αποδίδει ο παραμυθάς. Στο Καρνατάκ και στο Μαλαμπάρ, όπου οι φιγούρες παραμένουν εκθεσιακά (ακίνητες), οι αφηγητές μπροστά στη σκηνή βοηθούμενοι και από τους θεατές πραγματοποιούν την ιεροτελεστία. Στο Αντρα Πρα-

ντές διακρίνουμε την αυτονομία, την πληρότητα και την ευθύνη του παίχτη και των βοηθών, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με την διεξαγωγή αυτής της ιεροτελεστίας, αφού ο παίχτης μιλάει και κινεί της φιγούρες.

Αυτή η μορφή είναι που επικράτησε και υιοθετήθηκε από τους λαούς στο παγκόσμιο ταξίδι της, είναι δηλαδή (με εξαίρεση κάποιων τροποποιήσεων από χώρα σε χώρα) αυτό που βλέπουμε και σήμερα. Πρέπει ακόμη να πω ότι παλαιότερα οι παραστάσεις κρατούσαν και ολόκληρη τη νύχτα. Τα τελευταία χρόνια, που δίνονται παραστάσεις γνωριμίας (τουριστικές), αυτές κρατούν από μία έως μιάμιση ώρα.

[...] Τον ρώτησα και μου απάντησε: «Πρέπει να είναι πολύ παλιό. Οι άνθρωποι που ερευνούν αυτήν την τέχνη δεν έχουν καταλήξει σε ποια χρονική περίοδο ακριβώς επινοήθηκε, πιστεύουν πάντως ότι η παρουσία του στην πατρίδα μας (Ινδία) υπολογίζεται από το 500 π.Χ.»

Στην ερώτηση μου αν υπάρχει κάποιο περιστατικό χάρη στο οποίο έλαβε χώρα αυτή η επινόηση και πώς βγάζετε το συμπέρασμα ότι υπήρχε το 500 π.Χ., μου είπε τα εξής:

«Είναι γνωστό ότι τα πιο παλαιά έπη στον τόπο μας είναι η Μαχαμπαράτα, η Ραμαγιάνα και η Μπαγκαβάτ Γκίτα (Θείο Τραγούδι). Με αυτά τα ιερά έπη, που ξεπερνούν τα 3.000 χρόνια, είναι ταυτισμένο το ινδικό Θέατρο Σκιών. Η επινόηση του, λοιπόν, έγινε για να μπορεί να τα παρακολουθεί και να συμμετέχει ο λαός ομαδικά, μόνο που δεν έχει επισημανθεί η ακριβής χρονολογία και ο δημιουργός».

Στην ερώτηση μου πόσα χρόνια ασχολείται με το Θέατρο Σκιών μου είπε: «Εγώ με την οικογένεια μου είμαστε η ΕΚΤΗ γενιά. Ελπίζω ότι θα συνεχίσει και ο γιος μου και λέω «ελπίζω» γιατί εδώ και μερικές δεκαετίες υπάρχει μια πτώση της συμμετοχής του κοινού λόγω των συγχρόνων μορφών ψυχαγωγίας, όπως θέατρο, κινηματογράφος, τηλεόραση κλπ.».

Μετά τη χρονική επισημάνση της κοιτίδας του Θεάτρου Σκιών, επιβάλλεται να γνωρίσουμε τη δομή και τον τρόπο παρουσίασης στον χώρο της επινόησης του. Έτσι θα έχουμε τη δυνατότητα να διακρίνουμε τις ιδιαιτερότητες και τις τροποποιήσεις που θα υποστεί από τις χώρες που θα υιοθετηθεί. [...]

Μετά τη γνωριμία μας με το ινδικό Θέατρο Σκιών, έχουμε διαδοχικά παρουσιάσεις Θεάτρου Σκιών σε διάφορες χώρες, οι οποίες μάλιστα διεκδικούν και την επινόηση του, αυτό όμως θα εξαχθεί από τη χρονική αναφορά ύπαρξης που διαθέτει κάθε χώρα.

Επειδή τα πάντα δεν ταιριάζουν στους πάντες, μετά από την υιοθεσία της τέχνης που πραγματοποιεί κάθε λαός, υποχρεωτικά την προσαρμόζει (όταν μάλιστα πρόκειται για μια θεατρική τέχνη όπως του Θεάτρου Σκιών) στις απαιτήσεις και παραδόσεις του λαού που θα υπηρετήσει και αλίμονο αν δεν γινόταν αυτό. Θα είχαμε μια παγκόσμια θεατρική ομοιοτυπία!

Έτσι, κάθε λαός που υιοθέτησε το Θέατρο Σκιών, αφαιρώντας ή προσθέτοντας, το διαμόρφωνε έτσι ώστε να υπηρετεί τα ήθη και έθιμα παράλληλα με τις μυστηριακές, θρησκευτικές, ιστορικές, κοινωνικοπολιτικές και ψυχαγωγικές του ανάγκες.

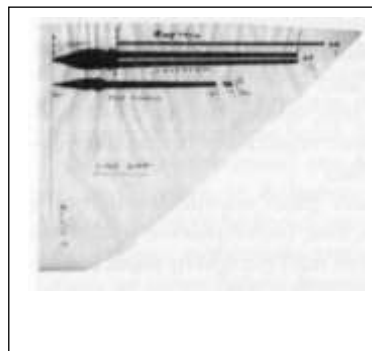
Αυτός είναι ο λόγος που υπάρχει πολυμορφία στο παγκόσμιο Θέατρο Σκιών, επειδή κάθε χώρα, επέβαλε και εφάρμοζε σημαντικές τροποποιήσεις: Ιδίως στα θέματα, στα έργα, στη ζωγραφική και τον τρόπο παρουσίασης γενικά.

Εξετάζοντας το Θέατρο Σκιών στις χώρες που το υιοθέτησαν, αυτά τα στοιχεία θα τα δούμε αλλού πιο έντονα αλλού πιο χαλαρά.

Πώς κινούν τις φιγούρες

Ας περιπλανηθούμε τώρα μέσα στη σκηνή για να παρακολουθήσουμε πώς χειρίζονται τις φιγούρες πίσω από το πανί οι Ινδοί παίχτες του Θεάτρου Σκιών. Κάθε φιγούρα έχει ένα χειριστήριο στο σώμα και από ένα σε κάθε χέρι. Τι είναι αυτό το χειριστήριο; Ένα κλαδί χουρμαδιάς απαλλαγμένο από τα φύλλα. Του κάνουμε μια διχοτόμηση (σκίσιμο στη μέση) σε τόσο βάθος ώστε να μπορεί να καλύψει το ύψος της φιγούρας μας εκτός από το πρόσωπο της. Παράδειγμα, αν η φιγούρα μας έχει σαράντα εκατοστά ύψος, το κλαδί πρέπει να είναι γύρω στα πενήντα εκατοστά.

Η διχοτόμηση, το σκίσιμο αυτό, γίνεται τριάντα πέντε εκατοστά, μετά τοποθετούμε τη φιγούρα μέσα στη δι-

χοτόμηση που έχουμε κάνει και την στερεώνουμε με θηλιές από σπόγγο, έτσι ώστε να μένει εγκλωβισμένη στη διχοτόμηση. Το υπόλοιπο που μένει στο κάτω μέρος της φιγούρας, είναι το

χειριστήριο το οποίο ο παίχτης πιάνει με το χέρι του, το κινεί και με αυτό περιστρέφει δεξιά και αριστερά τη φιγούρα.

Μεταξύ φιγούρας και κλαδιού υπάρχει πάντα μία αντιστοιχία η οποία καθορίζεται από το ανάστημα της φιγούρας, πάντα όμως το κλαδί πρέπει να είναι μακρύτερο κατά δεκαπέντε εκατοστά, επειδή χρησιμεύει ως χειρολαβή χειρισμού. Με αυτόν τον τρόπο ο χειρισμός στο ινδικό Θέατρο Σκιών γίνεται κάθετα.

Με δεδομένη την εμπειρία που είχε αποκτήσει ο άνθρωπος να παίζει με τη σκιά του (κατά την περίοδο του φυσικού Θεάτρου Σκιών που περιέγραψα), έχει αρχίσει να κυοφορείται η ιδέα (θα έλεγα το όραμα) της δημιουργίας μιας έντεχνης τώρα πια μορφής Θεάτρου Σκιών, που να εξαρτάται απόλυτα από την ανθρώπινη δραστηριότητα. Αυτή η προσπάθεια πραγματώνεται σε κάποια χώρα, κάποια χρονική περίοδο από κάποιον απλό άνθρωπο, ο οποίος εμπνεόμενος από κάποιο περιστατικό παρουσίασε τη σκιά ενός συγκεκριμένου προσώπου πίσω από ένα φωτισμένο πανί.

Η ενέργεια αυτού του απλού ανθρώπου (εκπληρώ-

νοντας το όραμα) σηματοδοτεί την *επινόηση* του Θεάτρου Σκιών όπως (πολλαπλά βελτιωμένο) υπάρχει (ευτυχώς) και στις μέρες μας.

Μέσα σε αυτές τις λίγες αράδες προβάλλουν τέσσερα καίρια ερωτήματα που περικλείουν την ιστορική δομή αυτής της δημιουργίας.

Ερώτημα 1: Σε ποια χώρα πραγματοποιήθηκε η παρουσίαση της σκιάς ενός συγκεκριμένου προσώπου πίσω από ένα φωτισμένο πανί για πρώτη φορά; (Δηλαδή που επινοήθηκε;)

Ερώτημα 2: Σε ποια χρονική περίοδο μεσολάβησε αυτή η παρουσίαση; (Η επινόηση)

Ερώτημα 3: Ποιο ήταν το περιστατικό εκείνο που ώθησε αυτόν τον απλό άνθρωπο να προβεί σε αυτή την ενέργεια; (Την επινόηση)

Ερώτημα 4: Τέλος πάντων, ποιος ήταν αυτός ο απλός άνθρωπος ο οποίος πρωτοστάτησε, με αυτήν την έστω πρωτόγονη δημιουργία (επινόηση) του Θεάτρου Σκιών; Στα τρία πρώτα ερωτήματα σχετικά με το χώρο, το χρόνο και το περιστατικό (κύριο κίνητρο της επινόησης) θέλω να ελπίζω ότι θα δοθεί μια κάποια απάντηση. Αυτό που θα μείνει αναπάντητο και άγνωστο είναι εκείνο το απλό λαϊκό ανθρωπάκι που είναι ο κύριος συντελεστής αυτής της επινόησης.

Σε αυτόν τον *Άγνωστο*, τον οποίο η έρευνα και οι μελετητές αγνόησαν (ενώ για ασήμαντα ήταν πολυγραφότατοι), σε αυτόν τον άγνωστο απλό άνθρωπο, όποιος και αν ήταν, και από όπου και αν καταγόταν, εγώ τον αποκαλώ Μεγάλο Πρωτομάστορα, γιατί σε αυτόν χρωστάμε αυτό το μεγάλο κληροδότημα που σήμερα ονομάζουμε Θέατρο Σκιών. Αφιερώνω λοιπόν

αυτές τις λίγες αράδες εν είδει μνημόσυνου στη μνήμη αυτού του Μεγάλου Πρωτομάστορα. Είναι γεγονός ότι το Θέατρο Σκιών μετά την επινόηση του, ανεξάρτητα από τη χώρα και το χρόνο που πραγματοποιήθηκε αυτή, άρχισε ένα οδύσσεια ταξίδι διάδοσης στον κόσμο.

Διέσχισε την Ανατολή, την Ασία, τις Αραβικές χώρες, την Ευρώπη, τα Βαλκάνια για να φτάσει ως την Αμερική. Κατά τη διαδρομή του αυτή, δανείστηκαν και στη συνέχεια υιοθέτησαν την τεχνική του Θεάτρου Σκιών, ως μέσου λαϊκής έκφρασης, πάρα πολλές χώρες. Σε ορισμένες μονιμοποιήθηκε, ενώ σε άλλες πέρασε ως διάττοντας αστέρας. Με το πέρασμα του χρόνου, στις χώρες που δανείστηκαν το Θέατρο Σκιών άρχισαν να καλλιεργούνται διάφοροι μύθοι οι οποίοι διαδίδονταν ως πηγές λαϊκών παραδόσεων.

Με τους μύθους αυτούς, που αναφέρονται σε τοπικές χρονικές περιόδους, περιστατικά και πρόσωπα (ασύνδετα μεταξύ τους, όπως θα δούμε πιο κάτω), ορισμένες χώρες ταυτίστηκαν με την επινόηση του Θεάτρου Σκιών. Αυτή η ταύτιση έχει προκαλέσει σωρεία αντιφατικών απόψεων, ακόμη και μεταξύ ορισμένων μελετητών, σχετικά με την κοιτίδα (την καταγωγή) του Θεάτρου Σκιών. Για να πάρουμε μια γεύση του φαύλου κύκλου που προκάλεσαν οι παραποιημένοι μύθοι, διάλεξα ένα μικρό αριθμό απόψεων που έχουν καταγραφεί κατά καιρούς. Ας απολαύσουμε αυτήν την αψιμαχία.

1) Δεν είναι λίγοι αυτοί που πιστεύουν ότι η Κίνα είναι η κοιτίδα του Θεάτρου Σκιών.

2) Όχι, το ινδικό είναι αρχαιότερο του κινέζικου, επιμένουν άλλοι.

3) Το ινδονησιακό είναι παλαιότερο του κινέζικου

και του ινδικού, είναι θρησκευτικό και κατά τούτο επηρέασε το ινδικό απαντούν μερικοί.

4) Μα τι λέτε βρε παιδιά; Το Θέατρο Σκιών επινοήθηκε στην Τουρκία, φως φανάρι, το μαρτυρεί και το όνομα του πρωταγωνιστή τον οποίο αποκαλούν Karagöz (εδώ συνδέουν τον Καραγκιόζη με την επινόηση) διαδίδουν άλλες πλευρές.

5) Έχουμε την Αίγυπτο, καθώς και κάποιες άλλες χώρες γειτονικές προς την Ινδία.

6) Μα υπάρχει και η αναφορά του Πλάτωνα δια στόματος Σωκράτη, ισχυρίζονται ορισμένοι και ο χορός καλά κρατεί! Η διαφωνία στο απόγειο της.

Κάθε άποψη λοιπόν αποδίδει την καταγωγή του Θεάτρου Σκιών σε διαφορετική χώρα και έτσι οι επικρατέστερες χώρες που διεκδικούν την καταγωγή αυτής της τέχνης είναι πέντε: Η Ινδία, η Κίνα, η Ινδονησία, η Αίγυπτος και η Τουρκία.

Οι απόψεις, που μόλις παρακολουθήσαμε, αντί να φωτίσουν, συσκοτίσαν ακόμη περισσότερο την καταγωγή του Θεάτρου Σκιών και επειδή είναι αδύνατον ένα παιδί να έχει πέντε μητέρες, επιβάλλεται να δούμε ποια από αυτές είναι η αληθινή και ποιες είναι οι θετές μητέρες του.

Πριν αναφερθώ στις επί μέρους πηγές των χωρών που υιοθέτησαν το Θέατρο Σκιών, θα επαναλάβω ότι δεν είμαι ερευνητής, κύριος στόχος μου είναι η τεχνική του Θεάτρου Σκιών. Όμως, μιλώντας για μια τέχνη είναι απαραίτητο να γνωρίζεις την πηγή αυτής της τέχνης. Η πηγή αυτή συνδέεται απόλυτα με την πρώτη παρουσίαση (δηλαδή την καταγωγή της). Επειδή η μητέρα του Θεάτρου Σκιών είναι απροσδιόριστη, για να εξετάσω το τεχνικό μέρος, παίρνω ως αφετηρία τη χώ-

ρα που διαθέτει την παλαιότερη χρονική αναφορά. Παράθετω λοιπόν έναν πίνακα με τις αντίστοιχες χρονολογίες των χωρών που υιοθέτησαν το Θέατρο Σκιών.

Ο πίνακας αυτός θα βοηθήσει τον αναγνώστη να έχει μια συνοπτική χρονική κατάταξη των επίμαχων χωρών.

ΧΡΟΝΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΔΙΑΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΚΙΩΝ

ΙΝΔΙΑ	(π. Χ.) 200
ΚΙΝΑ	<i>A' περίοδος:</i> 618 έως 906 <i>B' περίοδος:</i> 960 έως 1279
ΙΝΔΟΝΗΣΙΑ	1100 έως 1200
ΑΙΓΥΠΤΟΣ, ΑΡΑΒΙΚΕΣ ΧΩΡΕΣ	1100 έως 1200
ΣΙΑΜ (ΤΑΪΛΑΝΔΗ)	1458
ΤΟΥΡΚΙΑ	<i>A' αναφορά:</i> 1326 έως 1359 <i>B' αναφορά:</i> 1530
ΙΤΑΛΙΑ	1650
ΑΓΓΛΙΑ	1633
ΙΣΠΑΝΙΑ	1650
ΓΑΛΛΙΑ	1760
ΕΛΛΑΔΑ	από το 1800
Η.Π.Α.	Τέλος 17 ^{ου} αι.
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	1969

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΒΑΓΓΟΥ
ΣΤΟ Α' ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΚΙΩΝ, 1987
(απομαγνητοφώνηση)

Αγαπητοί μου φίλοι, θα ήθελα, για να αναλύσω αυτό που αναφέρεται στο εισηγητικό μας: «Θέατρο Σκιών, Εθνική Σκηνή Θεάτρου Σκιών, Μουσείο, Σχολή», πριν μπω όμως σε αυτή την ανάλυση, θέλω έτσι, για να το διασκεδάσουμε και λιγάκι, να διαβάσω μερικές επιστολές, πολύ λίγες και πολύ σύντομες, για τον τρόπο που κυνηγείται, που κυνηγήθηκε από την πρώτη στιγμή που παρουσιάστηκε σ' αυτό τον χώρο ο Καραγκιόζης και που νομίζω ότι είναι η κύρια αιτία που τελικά ρίζωσε, ένα κυνήγημα, ευτυχώς από λίγους, αλλά που όμως τα σχόλια που γράφτηκαν είναι πικρόχολα:

«Αυπούμεθα βλέποντας την Διεύθυνσιν της Αστυνομίας ανεχομένη και συγχωρούσα την εν τισί καφενείοις παράστασιν του λεγομένου «Καραγκιόζη», ενώ άλλοτε αυστηρώς ημποδίζετο αύτη. Αγνοήσανε, ο κύριος Διευθυντής, οποιών αισχρών και ασέμνων πράξεων σκηναί παρίστανται δια των νευροσπάστων εις τα βωμολοχικά ταύτα των ασιατών θέατρα και η οποία διαφθορά διαχέεται ως εκ τούτου εις όλην την κοινωνίαν μας, αφού-εδώ είναι και αλήθειες που βγαίνουν από αυτόν τον κακόβουλο και αυτό μας ενδιαφέρει-απειράριθμου πλήθος διαφόρων παιδων, και πολλοί μάλιστα των γυμνασίων και των λοιπών σχολείων μας, δεν παύουσι συχνάζοντες εις αυτά καθ' εσπέραν αδιακόπως».

Αυτή η δημοσίευση είναι στην εφημερίδα *Αθηνά*, 4 Ιανουαρίου 1854. Κάπως έτσι υπεδέχθησαν τον Καραγκιόζη και πάμε σε κάποια χρόνια μετά, που λέει εδώ:

«Ερχόμεθα εις μίαν εντόπιον νόσον-την οποία την λέει στην επικεφαλίδα **καραγκιοζίτιδα**— ήτις παρατηρείται μόνον εδώ εις τας Καλάμας και την οποίαν αναγράφουμε στην επικεφαλίδα μας. Πρόκειται με άλλα λόγια περί μίας νόσου την οποία θα μας επιτραπή να ονομάσουμε **καραγκιοζίτιδα** ως γεννηθείσαν εξαιτίας του Καραγκιόζη. Η κατάληξις τούτης εν τη ιατρική σημαίνει φλεγμονήν, ήτοι, μηνιγγίτις, νεφρίτις, αρθρίτις, πλευρίτις και όσα άλλα εις "-ίτις", σημαίνει φλεγμονήν των μηνίγγων, των νεφρών κλπ. Ομοίως λοιπόν η λέξις **καραγκιοζίτις** -τι να κάνουμε;- υποδηλοί **φλεγμονήν του Καραγκιόζη**, όχι δηλαδή του ανδρείκελου Καραγκιόζη αλλά τις εικόνες αυτού, τις αποτυπωμένες εντός του κέντρου ορισμένων εγκεφαλικών κυττάρων. Δια να γίνει όμως η αποτύπωσις αυτή εντός του εγκεφάλου, εχρειάσθη να ενεργηθή το εν λόγω κέντρον, αλλά πάσα εργασία προϋποθέτει κίνησιν, πάσα δε κίνησις συνεπάγεται ως άμεσον επακολούθημα θερμότητα, η θερμότης προέρχεται συνεπεία της εκεί συρροής του αίματος, όταν δε η συρροή αυτή του αίματος είναι μεγαλύτερα του φυσιολογικού, παράγεται υπεραιμίαση και συνεπώς φλεγμονή.

Αρκετά θαρρώ τα ολίγα αυτά «επιστημονικά», προς εξήγησιν της αναπτύξεως της υπό συζήτησιν νόσου, και τώρα επ' αυτής της νόσου. Το ιστορικό αυτής δεν θα μας απασχόληση τόσοσόν όσον η ενεστώσα κατάστασις. Η εμφάνις του Καραγκιόζη, της **καραγκιοζίτιδος**, εδώ εις τας Καλάμας, χρονολογείται από τριετίας, τότε τουλάχιστον, επειδή με τους πρώτους **καραγκιοζιόντας**, κατά το χολε-

ριόντας, αφ'ότου, **βασιλεύς τωνβωμολοχημάτων και του αγοραίου καλαμπουριού**, εισήγαγε κατά το καλοκαίρι του 94 ο Μίμαρος και θα μετετρέπετο αναμφιβόλως εις [...] και θα βρωμούσε όπως και αι αιωνίας φύσεως φλεγμοναί, αν η επίσκεψις του Μίμαρου δεν επαναλαμβάνετο κάθε καλοκαίρι ώστε να την κρατά πάντοτε αμείωτον (την **καραγκιοζίτιδα**) -ευτυχώς για μας, γιατί έφθασε ο Καραγκιόζης στις ημέρες μας-, **αδιάπτωτον εις το οζύν της στάδιον άνευ ουδεμίας υφέσεως**, με φόβον μάλιστα **κακοηθέστερων εκβάσεων**. -Ωστε δηλαδή έζησε ο Καραγκιόζης!- *Καλάμαι 14.07.1896*».

Και μια μικρή παράλειψη μιας πολύ πρόσφατης, ενώ αυτού βρίζουν τον Μίμαρο, κάποιος άλλος σήμερα βρίζει εμάς για τις παραστάσεις του Σωματείου μας στην τηλεόραση, αλλά δεν ήξερε πώς έβριζαν άλλοι τον Μίμαρο πριν 100 χρόνια, που λέει, δεν θα διαβάσω το υπόλοιπο:

«Αχ, καημένοι Μπράχαλη, Μίμαρε, Μόλλα, καλά που δεν ζείτε στην εποχή μας, γιατί τώρα θα σας είχανε εξοντώσει, τηλεοπτική αδεία, κάτι ξεφτέρια τηλεοπτικοί, με αυτή την αισθητική παραβίαση ΕΡΤ-2 στα σπίτια μας, έλεος».

Αυτός υμνεί τον Μίμαρο αλλά δεν ήξερε τι του είχαν σούρει τότε. Ήθελα να πω λοιπόν αγαπητοί μου φίλοι, αυτό το χούι του Καραγκιόζη ήτανε και η αιτία που τον αγκάλιασε ο λαός. Ο Καραγκιόζης στάθηκε μέσα στην Ελλάδα, σε μια εποχή που την λένε Βαυαροκρατία και παραλίγο τότε θα μιλάγαμε και τα γερμανικά, αν δεν υπήρχαν κάποιοι, και σε αυτή την περίοδο

βγήκε ο Καραγκιοζάκος. Έφερναν οι βαυαροί αξιόλογα θεάματα, που δεν τα επικρίναν, έφερναν όπερα, έφεραν επιθεωρήσεις, αλλά ήταν ο λαός εκείνης της εποχής έτοιμος;

Αυτός ο αναλφάβητος λαός, παρά την θέληση του από τετρακόσια χρόνια, ήταν έτοιμος για να δεχθεί αυτές τις μορφές τέχνης; Κάκιζαν τον Καραγκιόζη και τον έβριζαν γιατί τον είχε αγκαλιάσει ο κοσμάκης, επειδή μίλαγε την γλωσσίτσα του, αυτή την δημοτική, και του έδινε τα καλαμπουράκια του, τα προβλήματα του, έδινε το μπάλωμά του, την ξυπολησιά του, ήταν ο καθρέφτης που έβλεπε το πρόσωπο του. Αυτό ήταν που αγκαλιάστηκε και, το θέλαμε δεν το θέλαμε, έγινε πια το εθνικό λαϊκό Θέατρο Σκιών. Αγωνίστηκαν κάποιοι άνθρωποι, έφτασε εκεί που έφτασε, τώρα τι γίνεται!

Το θέμα μας είναι κάθετο. Εμείς είμαστε απόμαχοι, αλλά πάμε τον Καραγκιόζη. Δεν είναι μουσειακό είδος ο Καραγκιόζης, ας το βγάλουμε από το μυαλό μας μια και για πάντα. Και κάτι ακόμη, δεν επιδέχεται κριτική ο Καραγκιόζης, καμία λαϊκή τέχνη δεν επιδέχεται κριτική. Ο κεραμοποιός δεν επιδέχεται κριτική, ο καραγκιοζοπαίχτης είναι αυτοδημιουργός, αυτό δημιουργεί και αυτό πουλάει, δεν είναι έντεχνη τέχνη, είναι λαϊκή τέχνη και ο λαϊκός βιολιστής π.χ. δεν επιδέχεται κριτική, πώς θα το κάνουμε; Ας σταματήσει αυτή η κακόβουλη κριτική. Θέλει να δει Καραγκιόζη βλέπει, δεν θέλει ας πάψει να στέλνει πικρόχολα σχόλια.

Τώρα, όταν λέμε σχολή, δεν θέλω να περάσει στο μυαλό σας ότι εννοούμε θρανίο και θεωρία, κάθε άλλο. Ο Καραγκιόζης είναι παράδοση μες στην παράδοση, διδάσκεται παραδοσιακά και ενεργεί παραδοσιακά. Η

διδασχή του γίνεται «κλεφτή» θα έλεγα, κι εδώ η λέξη είναι ιερή, από το στόμα του δάσκαλου στο αυτί του μαθητή και ενεργεί παραδοσιακά, γιατί όλα τα σύμβολα-πρόσωπα που έχει το Θέατρο Σκιών αντιπροσωπεύουν όλα τα λαϊκά και παραδοσιακά στρώματα της Ελλάδος, ενδυματολογικά, φρασεολογικά και λοιπά.

Ο χώρος λοιπόν του Καραγκιόζη είναι απαραίτητος γιατί η ανοικοδόμηση μας στέρησε τα μαντράκια μας. Δεν είναι εύκολο πια να βρει μαντράκι ο καραγκιοζοπαίχτης, που θα το ήθελε, γιατί δεν του το δίνουν και αν βρεθεί μια μάντρα, μπορεί να την ζητάει ο ιδιοκτήτης εκατό χιλιάδες. Κάποτε ζήτησα εγώ ένα αθηναϊκό θέατρο για να κάνω πρωινά την Κυριακή και μου ζήτησαν σαράντα χιλιάδες για πρωινά είναι αδύνατον.

Μια σκηνή λοιπόν τέτοια είναι απαραίτητη πλέον εκ των πραγμάτων και δεν τη ζητάμε για να εξασφαλίσουμε μεροκάματο. Αν είχαμε τα οικονομικά θα την είχαμε κάνει μόνοι μας, δυστυχώς δεν τα έχουμε. Αυτό το θεατράκι θα γίνει το Σχολείο και αυτό το θεατράκι θα γίνει το Μουσείο. Υπάρχει ένα υλικό και ήδη έχουν ετοιμαστεί όλα τα λαογραφικά μουσεία της Ευρώπης να το αρπάζουνε και κάποτε θα το κλαίμε, και καλό θα είναι, όσο γίνεται να το διαφυλάξουμε. Υπάρχει ένα λαογραφικό υλικό που είναι παράλληλο με τον Θεόφιλο, κι εδώ οι άνθρωποι δεν θέλουν να το γνωρίσουν. Αυτή λοιπόν την συμπαράσταση καλούμε από σας για να πάρετε θέση σ' αυτό το κάθετο αίτημα.

Σας ευχαριστώ πάρα πολύ!

ΘΕΑΤΡΑ ΒΑΓΓΟΥ

Τερκεσιδης Γιάννης, λεωφόρος Π. Ράλλη και Σαλαμί-
νος, δίπλα στο σχολείο, πλατεία Χαλκηδόνας.

Οδαμπάσογλου, λεωφόρος Σαλαμίνας.

Παράδεισος, Θηβών 320, Αιγάλεω, στάση Μάκρης.

Ζέφυρος, Τσαλδάρη 81, Αμφιάλη.

Αλκαζάρ Κινηματογράφος, Κονδύλη 77, Νίκαια.

Θέατρο Τέρψις, Κονδύλη 80, Νίκαια.

Θέατρο Ρομάντζο, Εθνική Τράπεζα, Γρεβενών 8,
έναντι δημαρχείου Νίκαιας.

Σινέ Αλάμπρα, Βιζυηνού και Ρήγα Φεραίου 2, Νίκαια,
μάντρα Ελευθερίου.

Θέατρο Σκιών Η Χαρά, Αγ. Ελευθερίου 99, Καμίνια.

Θέατρο Σκιών Μώρος, Αγίου Ελευθερίου (τώρα
πολυκατάστημα).

Θέατρο Βούτα, Δωδεκανήσου και Μαραθώνος, Κα-
μίνια, Χαρίδημος-Μώρος.

Σπύρος Βωβός, έναντι Σινέ Φρύνη, Αγίου Ελευθερίου
27.

Καφενείο Ο Νικήτας, Πέτρου Ράλλη 390, Νίκαια.

Θέατρο Σκιών Ο Βάγγος, δίπλα στο καφενείο Το
Θερινό Μαντράκι.

Θέατρο Σκιών Αντώνη Μόλλα, Λεωφ. Αλεξάνδρας
130, Αθήνα.

Θέατρο Σκιών Ιατρίδη, Ποταμάκι-Καναπίτσα,
Μαδύτου και Μπελογιάννη.

Θέατρο Λαού, Αραχώβης και Δωδεκανήσου, Μώρος-
Βάγγος-Ιατρίδης.

Σινέ Λουξ, Αγ. Ελευθερίου 4, Μελίδης Παν., Μπ.
Κασιμάτης, Μώρος, Χαρίδημος.

Ρέντης, υδροφόρος τρένων.

Παράδεισος Νο 1, Λεωφ. Θηβών και Αμφίσσης.

Χρήστος Χαρίδημος, Ακτή Θεμιστοκλέους 338.

Χαρίδημος, Πασαλιμάνι (κλινική Γαληνός), Ακτή
Μουτσοπούλου.

Μώρος Ιωάννης, Φρεαττύδα, Ζέα, Πασαλιμάνι.

Παπασπύρου-Χαρίδημος-Θεοδωρόπουλος.

Συράγγειο, Ακτή Μουτσοπούλου.

Κουτσούρης, Χρήστος Χαρίδημος.

Λεωφόρος Χατζηκυριάκου-Κυριαζή.

Φίλωνος, Παράδεισος, έναντι Ιλίσια, Σαούλος.

Χρυσοστομίδης, Φοίνιξ.

Μεταξουργείο.

Νεάπολη.

Λεωφόρος Πέτρου Ράλλη, Θέατρο Σκιών Τηλεόραση.

Καλλιθέα.

Ιατρίδης.

(Εδώ σταματούν οι χειρόγραφες σημειώσεις του Βάγγου)

Τον Βάγγο τον γνώρισα στην Πλατεία Κύπρου στο Κερατσίνι κοντά στο προσφυγικό πατρικό μου σπίτι. Ήμουν οκτώ χρονών όταν είχε έρθει ένα λούνα παρκ που νοίκιαζε κάθε φθινόπωρο την πλατεία και την γέμιζε με συγκρουόμενα, σκοποβολή, ψάρεμα, τρενάκι. Χειμώνιαζε και η πελατεία στο λούνα παρκ λιγόστευε. Για να αβγατίσει την προσέλευση κόσμου, έστησε ένα πατάρι με μπερντέ και έφερε τον Βάγγο να δίνει παραστάσεις. Πράγματι, ο προσφυγόκοσμος του Κερατσινίου ανταποκρίθηκε και η πιτορική-πελατεία του λούνα παρκ τετραπλασιάστηκε.

Στο Κερατσίνι αγαπιόταν πολύ ο Καραγκιόζης. Σε αυτό συνέβαλαν και οι παραστάσεις του Χαρίδημου τα προηγούμενα χρόνια στο Θέατρο Χρυσοστομίδα (σημερινή πλατεία Λαού) που έκανε πιένες. Εκεί πρωτοείδα Καραγκιόζη και μαγεύτηκα. Μου άρεσε πολύ αυτή η τέχνη αλλά με μάγεψε περισσότερο ο τρόπος που παρίστανε ο Βάγος. Μετά από μερικές φορές που είδα παραστάσεις, προσπάθησα να φτιάξω τον δικό μου μπερντέ με τις φιγούρες της Άγκυρας που πούλαγαν τα ψιλικατζήδικα σε χαρτί.

Τις κόλλησα με αλευρόκολλα σε κουσέ χαρτόνι. Σκάλισα τα εσωτερικά με κοπίδια που έφτιαξα με σαρανταπεντάρες πρόκες που τις έκανα πλακουτσές στις ράγες του τραμ του Περάματος. Κάρφωσα ένα πανάκι σε ένα καφάσι, αφού πρώτα του αφάιρεσα τον πάτο,

και προσπαθούσα να στηρίξω τις φιγούρες με σπαγκάκια πάνω σε αυτό το πανί. Όμως δεν πετύχαινε. Πώς να ήταν τα σχοινάκια του Βάγγου που κράταγαν τις μεγάλες φιγούρες του κολλημένες στο πανί; Έπρεπε να λύσω την απορία μου. Πήγα από νωρίς στο λούνα παρκ και στα κρυφά άνοιξα μια τρύπα στο πλάι της σκηνής του Βάγγου. Το βράδυ έστησα εκεί το μάτι μου για να λύσω τις απορίες μου. Τότε είδα πως αυτά που φαινόταν σαν απ' έξω σαν σχοινάκια, δεν ήταν παρά οι σκιές από τις σιδερένιες λαβές, τις σούστες, που από εκεί κρατιόντουσαν οι φιγούρες.

Κάθε βράδυ, μόλις ο Μάστορας ανέβαινε στην σκηνή του με τον βοηθό του και έκλεινε η πόρτα, εγώ έπαιρνα θέση στην τρυπούλα μου και ένας μαγικός κόσμος ζωντάνευε μπροστά μου. Τι θαύμα! Πριν μπει ο Βάγος στην σκηνή, ήταν ένα μικρόσωμο αλλά γεροδεμένο ανθρωπάκι. Μέσα όμως από την λοξή προοπτική της τρύπας που είχα ανοίξει, μου φαινόταν σαν γίγαντας. Και ήταν γίγαντας. Ένας γίγαντας της τέχνης, ένας σεμνός άνθρωπος με φήμη δυσανάλογη της καλλιτεχνικής του αξίας. Την άλλη μέρα μετά το σχολείο προσπαθούσα να κάνω πράξη οίον δικό μου μπερντέ ό,τι είχα δει στο μαγικό View Master της τρυπούλας μου.

Στο κοπίδιασμα της φιγούρας ο Βάγος ήταν άπιαστος, αληθινός καλλιτέχνης. Σε ένα ντοκιμαντέρ πορτρέτο του, που γύρισε η ιαπωνική τηλεόραση, ο Βάγος θα πει μπροστά στο φακό: «Πρώτα αγάπη, πρώτα αγάπη. Εγώ όταν κάθομαι και σκαλίζω, κλαίω, δηλαδή συγκινούμαι. Είναι ιεροτελεστία για μένα, είναι μυστήριο αυτό που κάνω. Είναι μυστήριο...».

Οφείλω να ομολογήσω πως αν δεν είχα γνωρίσει τον Βάγγο, δεν θα αγάπαγα τόσο τον Καραγκιόζη. Οι θεατές παρακολουθούσαν την παράσταση κάθε βράδυ, σχεδόν για μία ώρα, όρθιοι στο κρύο, στην ψιχάλα, μερικές φορές ακόμα και με ομπρέλες στην βροχή, αφού ήταν πια χειμώνας. Σκόρπαγαν για τα σπίτια τους μόλις τελείωνε η παράσταση. Έτσι, ο Αντώνης ο Μητσοβολέας, ο ιδιοκτήτης του λούνα παρκ, είπε στον Βάγγο να κάνει ενδιάμεσα στην παράσταση τρία έως τέσσερα δεκάλεπτα διαλείμματα ώστε να τα εκμεταλλεύεται εμπορικά, αφού, μέχρι να ξαναρχίσει ο Καραγκιόζης, το κοινό έπαιζε με τα παιχνίδια του λούνα παρκ.

Σε ένα από αυτά τα διαλείμματα του Μάστορα, πιάστηκα επ' αυτοφώρω με το μάτι μου καρφωμένο στην τρυπούλα. Με είχε δει κι άλλες φορές και με έδιωχνε, αλλά τούτη τη φορά μου είπε, «αφού αγαπάς τόσο πολύ τον Καραγκιόζη, μην στέκεσαι εκεί, έλα μέσα στην σκηνή». Εγώ χωρίς δεύτερη σκέψη, σχεδόν σαλτάρισα τα λίγα σκαλάκια και βρέθηκα μέσα στη σκηνή. Από εκεί ξεκίνησε η γνωριμία μου με τον μεγάλο καλλιτέχνη, που δεν άργησε να εξελιχτεί σε σχέση πατέρα και γιου.

Δεν άργησαν να έρθουν όμως και οι καβγάδες στο σπίτι μου, αφού στο σχολείο δεν τα πήγαινα καλά, και οι γονείς μου και τ' αδέρφια μου το αποδίδανε στην ενασχόληση μου με τον Καραγκιόζη. Αυτό ενισχυόταν και από το γεγονός ότι, εκείνη την εποχή, το επάγγελμα του καραγκιοζοπαίχτη δεν ήταν και πολύ ευυπόληπτο. Με εξαιρέσεις, όπως ο Βάγγος και ελάχιστοι άλλοι, οι παίχτες ήταν λούμπεν στοιχειά. Φτωχοί

και αμόρφωτοι άνθρωποι που έκαναν και διάφορες άλλες δουλειές, πέραν του καραγκιοζοπαίχτη, για να τα βγάλουν πέρα στη ζωή.

Ομολογώ πως και εγώ επηρεάστηκα από αυτό το γεγονός και στο διλημματικό ερώτημα που μου έθετε η προεφηβική μου ηλικία, αυτό του επαγγελματικού προσανατολισμού, αποφάσισα να απαντήσω ακολουθώντας ένα παρεμφερές επάγγελμα, το επάγγελμα του ηθοποιού. Έπρεπε όμως να τελειώσω πρώτα το εξατάξιο τότε γυμνάσιο. Πώς να πάω όμως στο γυμνάσιο, αφού το απολυτήριο του δημοτικού το πήρα χατιρικά με το «5»; Κι αυτό το «χατιρικά», το χρώσταγα, όπως μου είπε ο δάσκαλος, στο ότι πηγαίναμε μαζί στο λιμάνι του Αη-Γιώργη για ψάρεμα...

Την λύση την έδωσε αποφασιστικά ο πατέρας μου. «Θα το βάλουμε το παιδί σε ιδιωτικό σχολείο» είπε στη μαμά. Στωική κουβέντα ενός βιοπαλαιστή που είχε να θρέψει πέντε στόματα, και δούλευε ακόμα και νυχτέρια στο στιλβωτήριο επίπλων που είχε (λούστρα-πατίνες), αναπνέοντας μπογιές και βερνίκια, για να τα φέρει βόλτα. Αλλά και ο Βάγγος με ενθάρρυνε να βάλω τα δυνατά μου και να πάω στο Γυμνάσιο, γιατί, όπως μου είπε, «δεν νοείται αμόρφωτος καλλιτέχνης».

Εκεί στο Γυμνάσιο, κατάλαβα κι εγώ την αξία της μόρφωσης. Αγάπησα τα γράμματα και άρχισα να διαβάζω και λογοτεχνία. Ο Βάγγος μάλιστα με έπαιρνε στο Σωματείο των καραγκιοζοπαιχτών, το Πανελλήνιο Σωματείο Θεάτρου Σκιών, που ήταν Γενικός Γραμματέας, για να γράφω τα πρακτικά στις Γενικές Συνελεύσεις. Έτσι γνώρισα και τους περισσότερους μαστόρους της εποχής, καθώς και τους συνταξιούχους, που είχαν

ξεχωριστό σωματείο, αλλά συστεγαζόμενο στο ίδιο γραφείο, στην Σοφοκλέους 48.

Καυγάδες και τσακωμοί στις Γενικές Συνελεύσεις που γίνονταν δυο φορές το χρόνο στο Εργατικό Κέντρο Αθήνας. Μετά όμως, όλοι μαζί πήγαιναν σε ένα κοντινό υπόγειο κουτούκι για κρασί και, υπό την επήρεια του Διονύσου, αφηγόντουσαν πραγματικές ή φανταστικές ιστορίες από τις περιοδείες τους και τραγουδούσαν. Εκεί, σε αυτό το κουτούκι, παρέα με αυτές τις γραφικές, τις βιβλικές μορφές του Καραγκιόζη, νόμιζα πως ζούσα στον κόσμο του ρεμπέτικου μαζί με την Σωτηρία Μπέλλου, τον Μάρκο Βαμβακάρη και τον Βασίλη Τσιτσάνη.

Κάθε φορά που έπειθα την μητέρα μου, πηγαίναμε μαζί στο θερινό θεατράκι του Βάγγου στον «Παράδεισο», που ήταν στο Αιγάλεω στην οδό Θηβών. Εκεί γνώρισα και την γυναίκα του Βάγγου, την «δωρική» κυρά Κατίνα, καθώς και την κόρη τους την Λίτσα. Τότε ο Βάγγος έπαιζε παράλληλα και στη σκηνή του Δήμου Πειραιά, στην Πηγάδα.

Το 1976 τελείωσα το Γυμνάσιο και μπήκα στη Δραματική Σχολή του Πειραιϊκού Συνδέσμου. Εκείνη την περίοδο ο Βάγγος με γνώρισε στον ηθοποιό Γιάννη Κόκκινο που είχε περιοδεύοντα θίασο και ανέβαζε παιδικές παραστάσεις. Εκεί τρίφτηκα περισσότερο στη θεατρική σκηνή, παράλληλα έμαθα και τις δημόσιες σχέσεις και την διαφήμιση, πράγμα που μου χρειάστηκε αργότερα και στο Θέατρο Σκιών. Τελικά, με τον Γιάννη Κόκκινο γίναμε συνεταίροι, έγινε και κουμπάρος μου και, με δική μου πρωτοβουλία, το 1978 δημιουργήσαμε το Λαϊκό Θέατρο Πειραιά, ανεβάζοντας

τα καλοκαίρια Αριστοφάνη και τον χειμώνα ελληνικό ρεπερτόριο.

Σε κάθε εργασιακό κενό από το θέατρο, δεν έχανα ευκαιρία. Πήγαινα στον Πειραιά και έβρισκα τον Βάγγο, που είχε κλείσει πια το μαντράκι του στο Αιγάλεω και τα καλοκαίρια έστηνε μπερντέ, αρχικά απέναντι από την καφετέρια Δυρός, μετέπειτα απέναντι από την καφετέρια Ιπτόκαμπος στην παραλία της Πειραιϊκής και, τέλος, στην πλαζ Βοτσαλάκια, στην Καστέλλα, εκεί από όπου αποστρατεύτηκε καλλιτεχνικά το 2000, παραχωρώντας μου τη δουλειά στον Δήμο Πειραιά και την πανέμορφη εξάμετρη σκηνή του με τα διπλά τελάρα.

Το 1985 έκανα την τολμηρή πρόταση στον ΕΟΤ να ανεβάσω στο θέατρο Λυκαβηττού τον *Γάμο τον Καραγκιόζη* με γιγαντοφιγούρες, με συμμετοχή των ηθοποιών του Λαϊκού Θεάτρου Πειραιά, με αποθέωση και με την ζωντανή λαϊκή ορχήστρα του Θέμη Καράμπαλη. Τρόμαξα να πείσω τον Μάστορα ότι το εγχείρημα μου ήταν πραγματοποιήσιμο και δεν θα με οδηγούσε στην φυλακή, όπως αρχικά φοβόταν. Πληρωθήκαμε καλά.

Μου έφτιαξε τις γιγαντοφιγούρες σχεδόν σε μέγεθος ανθρώπου. Μαζί φτιάξαμε και το σχέδιο της γιγαντοσκηνής: δέκα μέτρα πλάτος και δυόμισι μέτρα ύψος! Μετά το επιτυχημένο αυτό εγχείρημα, αποφάσισα να εγκαταλείψω το θέατρο και να ασχοληθώ επαγγελματικά με την πραγματική μου αγάπη, το Θέατρο Σκιών. Στα αυτιά μου ηχούν ακόμα οι ευχές και τα κολακευτικά λόγια του Βάγγου γι' αυτή μου την απόφαση: «Επιτέλους, παιδί μου, πατάς πια σταθερά σε μία βάρκα!»

Αρκετά χρόνια μετά τον θάνατο του, η κόρη του η

Λίτσα μου έδωσε μια δική μου φωτογραφία και μου είπε: «αυτή τη φωτογραφία σου τη βρήκα μέσα στο πορτοφόλι του πατέρα μου, εκεί που έβαζε και την ταυτότητα του που την είχε πάντοτε μαζί του. Φαίνεται πως σε αγαπούσε πάρα πολύ».

Και εγώ τον λάτρεψα. Και σαν δάσκαλο μου, αλλά και σαν πατέρα. Και τον φέρνω τακτικά στα ονείρατα και στα ξυπνητά μου. Κρίμα που κατάφερα να ηχογραφήσω μόνο ελάχιστες από τις θριαμβικές παραστάσεις του που έπαιζε στα μόνιμα θέατρα του, γιατί τα μέσα ηχογράφησης τότε ήταν δυσεύρετα. Αυτές τις ηχογραφήσεις προσπαθώ να τις μοιραστώ με τα νέα παιδιά που αγαπούν τον Καραγκιόζη, μαζί και τις παραστάσεις για την ΕΡΤ που γυρίσαμε μαζί, ιδρύοντας γι' αυτόν τον σκοπό την εταιρία Τηλεοπτικές Παραγωγές Θεάτρου Σκιών ΕΠΕ.

Πάνος Καπετανίδης
Καραγκιοζοπαίχτης

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΠΑΙΚΤΩΝ ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΚΙΩΝ ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΣΤΟΝ ΠΑΡΟΝΤΑ ΤΟΜΟ

ΑΓΙΟΜΑΥΡΙΠΗΣ ΑΝΤΩΝΗΣ

Το κανονικό του όνομα ήταν Αντώνης Σορώτος. Ήταν μαθητής του Μέμου Χριστοδούλου (ονομαστός παίχτης που έδρασε στην Θεσσαλία). Ο Αγιομαυρίτης υπήρξε, κατά γενική ομολογία, ένας εξαιρετικός καλλιτέχνης.

ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ ΘΩΜΑΣ (1976)

Καραγκιοζοπαίχτης και εκπαιδευτικός. Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1976. Δίδαξε ως λέκτορας (με το νόμο 407/1980) το μάθημα «Η Τέχνη του Νεοελληνικού Θεάτρου Σκιών ως Μέσο Αγωγής των Παιδιών» στο Τμήμα Νηπιαγωγών της Παιδαγωγικής Σχολής (Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα) κατά τα ακαδημαϊκά έτη 2009-10 και 2010-11. Έχει εκπονήσει τη διδακτορική διατριβή του στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με θέμα την παιδαγωγική διάσταση της τέχνης του Καραγκιόζη και την αξιοποίησή της στο χώρο της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Στα πλαίσια του συγγραφικού του έργου γύρω από την τέχνη του Θεάτρου Σκιών, έχει βραβευθεί σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς για τις νουβέλες «Οι Περιπλανήσεις ενός Καλλιτέχνη» & «Τα Όνειρα ενός Επαναστάτη», ενώ το 2008, κέρδισε το βραβείο νέου-πρωτότυπου σεναρίου στους 4^{ους} Αγώνες Ελληνικού Θεάτρου Σκιών στην Πάτρα, παρουσιάζοντας το επικό-θρησκευτικό δράμα «Ο Καραγκιόζης και ο Θησαυρός του Θεού».

ΑΛΙΜΠΕΡΤΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ (1974)

Καραγκιοζοπαίχτης και αγιογράφος, γιος του παίχτη του Θεάτρου Σκιών Γιώργου Αλιμπέρτη (1934-2004). Γεννήθηκε στην Αθήνα. Από μικρός ήρθε σε

επαφή με τον κόσμο του Καραγκιόζη, με την κατασκευή και ζωγραφική της φιγούρας, της ρεκλάμας και των σκηνικών, ως βοηθός του πατέρα του και του Μίμη Μόλλα όταν συνεργάζονταν οε παραστάσεις και περιοδείες. Σπούδασε στο 4^ο Τεχνικό Λύκειο «Συντήρηση αρχαιολογικών ευρημάτων, εικόνα και τοιχογραφία». Ασκεί επιτυχώς τόσο την τέχνη της караγκιοζικής όσο και της αγιογραφίας.

ΑΝΤΩΝΑΚΟΣ ΑΒΡΑΑΜ (1921-1998)

Γεννήθηκε στην Αδριανούπολη της Ανατολικής Θράκης. Μετά το 1922 η οικογένεια του εγκαταστάθηκε στην Καλαμάτα. Στην δεκαετία του 1930 τον βρίσκουμε στην Αθήνα κοντά στους Χρήστο Χαρίδημο, Δημήτρη Μανωλόπουλο και Κώστα Μάνο. Έπαιξε με μεγάλη επιτυχία και εκτός Ελλάδας, στην Γερμανία, ΗΠΑ και Αυστραλία. Ιδιαίτερα ικανός στην κατασκευή της φιγούρας.

ΒΩΒΟΣ (Η ΒΟΥΒΟΣ) ΣΠΥΡΟΣ

Καταγόταν από την Σύρο. Υπήρξε μαθητής του Μέμου Χριστοδούλου. Η αρχική του καλλιτεχνική δραστηριότητα ξεκινά από τα τέλη του 19ου αι. και η καλλιτεχνική του παρουσία εντοπίζεται κυρίως στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Κατά την δεκαετία του 1940, σε προχωρημένη ηλικία, παίζει στην περιοχή της Μακεδονίας (κυρίως Καστοριά και Αργός Ορεστικός). Αντιθέτως, ο Βάγγος μας μεταφέρει την πληροφορία ότι πέθανε νέος στην κατοχή.

ΓΑΖΕΠΙΔΗΣ ΦΡΙΞΟΣ (1912-1992)

Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Ο Δημήτρης Μόλλας αναφέρεται στον Φρίξο Γαζεπίδη με τα παρακάτω λόγια: «Ο Φρίξος είναι από τους καλύτερους σύγχρονους караγκιοζοπαίχτες. Έχει δικιά του αντίληψη της τέχνης μας, βάζει δηλαδή έντονη τη σφραγίδα της προσωπικότητας του στη φιγούρα, στο σκηνικό, στην παράσταση. Ο Φρίξος αγωνίστηκε συντριβόμενος συνεχώς από την κάμψη του Καραγκιόζη και από τις υποχρεώσεις του προς την πολυμελέστατη οικογένεια του (13 παιδιά). Εκπροσώπησε την τέχνη μας παρουσιάζοντας με αξιοπρέπεια παραστάσεις σε οργανωμένες περιοδείες, τόσο στο εσωτερικό όσο και στις ΗΠΑ και Καναδά».

ΔΑΝΕΛΛΗΣ ΑΘΩΣ (1966)

Κατάγεται από την Κρήτη. Από πολύ μικρή ηλικία γνώρισε τον Καραγκιόζη και μαθήτευσε δίπλα σε παλαιούς και άξιους δασκάλους της τέχνης. Σπούδασε δημοσιογραφία στην Αγγλία. Με τον «Αθηναϊκό Θίασο Σκιών» έλαβε μέρος οε Φεστιβάλ στην Ελλάδα και το εξωτερικό (ΗΠΑ, Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ισπανία κ.ά.). Τα 1998 ίδρυσε το «Αρχείο Ελληνικού Θεάτρου Σκιών» με σκοπό την αποκατάσταση και αξιοποίηση των θεατρικών κειμένων και ιστορικών στοιχείων του ελληνικού Καραγκιόζη. Συνεργάστηκε με την δημόσια και ελεύθερη ραδιοφωνία, καθώς και με τον περιοδικό Τύπο, ενώ συμμετείχε σε θεατρικές, κινηματογραφικές και τηλεοπτικές παραγωγές. Από το 1989 διατηρεί μόνιμες σκηνές όπου, μαζί με το κλασικό δραματολόγιο, παρουσιάζει σπάνια έργα από το ξεχασμένο ρεπερτόριο του Θεάτρου Σκιών.

ΔΕΔΟΥΣΑΡΟΣ ΘΑΝΑΣΗΣ

Γεννήθηκε στον Πειραιά. Δραστηριοποιήθηκε καλλιτεχνικά στις αρχές του 1900 κυρίως στον Πειραιά και την Σύρο. Ήταν μαθητής του Γορανίτη και του Μίμαρου. Διακρίθηκε για το εικαστικό του έργο (σκηνικά, ρεκλάμες). Σύμφωνα με τον Τζούλιο Καΐμη: «Είχε περισσότερο αναπτυγμένη την πλαστική αίσθηση από όλους τους άλλους караγκιζοπαίχτες. Του άρεσε να δίνει παραστάσεις σε τοπία που τον ενέπνεαν».

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΜΑΝΩΛΗΣ (ΜΑΝΩΛΑΡΟΣ)

Ο Βάγγος θα πει: *«Ο Μανωλάκης ο Ελευθερίου, που πέθανε πάρα πολύ νέος, γύρω στο 1938-39, ήταν μαθητής του Αντώνη Μόλλα».*

ΙΑΤΡΙΔΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ή ΓΙΑΤΡΕΛΛΗΣ

Καταγόταν από τη Λέσβο και έδρασε καλλιτεχνικά κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Μαθητής ίου Χρήστου Χαρίδημου, θα παίζει σημαντικό ρόλο στην καλλιτεχνική διαδρομή του Βάγγου τα πρώτα χρόνια. Από τις πρωταγωνιστικές φιγούρες στον παρόντα τόμο των *Αναμνήσεων*.

ΚΑΠΕΤΑΝΙΔΗΣ ΠΑΝΟΣ (1958)

Γεννήθηκε στο Κερατσίνι. Έμαθε την τέχνη του Καραγκιόζη κοντά στον Βάγγο. Σπούδασε θέατρο στην Δραματική Σχολή του Πειραιϊκού Συνδέσμου. Από το 1976 έως το 1984 ασχολείται αποκλειστικά ως ηθοποιός στο Λαϊκό Θέατρο Πειραιά στο οποίο υπήρξε συνιδρυτής. Από το 1985 εγκαταλείπει σταδιακά τη θεατρική σκηνή και αφοσιώνεται στην τέχνη του Θεά-

τρου Σκιών. Έκτοτε, δίνει παραστάσεις, αδιάλειπτα μέχρι σήμερα, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Είναι εκλεγμένος Πρόεδρος του Πανελλήνιου Σωματείου Θεάτρου Σκιών.

ΚΑΠΡΟΥΛΙΑΣ ΣΩΤΗΡΗΣ

Καταγόταν από το Ανεμοχώρι Ηλείας. Ήταν μαθητής του Χρήστου Χαρίδημου, ενώ συνεργάστηκε με πολλούς караγκιζοπαίχτες, όπως με τον Αντώνη Μόλλα σε περιοδεία στην Αίγυπτο. Ασχολήθηκε περισσότερο με την μουσική του Καραγκιόζη, λέγοντας μάλιστα ότι: *«Κάποια τραγούδια σωθήκανε επειδή τραγουδιόντουσαν στον Καραγκιόζη. Εμείς διαλέγαμε για κάθε τύπο το τραγούδι που ταίριαζε. Σία κλέφτικα, εξακριβώναμε την ιστορία και βρίσκαμε τα παλιά τραγούδια, όπως για παράδειγμα στον Κατσαντώνη, γιατί κάθε τραγούδι έχει τη σημασία του».*

ΚΟΤΣΟΡΕΣ ΣΩΚΡΑΤΗΣ (1985)

Γεννήθηκε στην Αθήνα με καταγωγή από την Κρήτη και την Ικαρία. Η πρώτη του γνωριμία με το Θέατρο Σκιών έγινε σε ηλικία πέντε ετών, σε παράσταση του Βάγγου στα Βοτσαλάκια της Καστέλας, συνάντηση που καθόρισε την μετέπειτα πορεία του. Για πρώτη φορά μπήκε πίσω από το μπερντέ σε παράσταση του караγκιζοπαίχτη Θανάση Σπυρόπουλου. Έχει γνωρίσει όλους τους μεγάλους μαστόρους (Ευγένιο Σπαθάρη, Μάνθο Αθηναίο, Δημήτρη Ασπιώτη, Βάγγο) και έχει διδαχθεί από την τέχνη τους. Την πρώτη του παράσταση την έδωσε σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών, στο Γυμνάσιο που φοιτούσε, με το έργο *Ο Μέγας Αλέξαν-*

δρος και το καταραμένο φίδι. Διαθέτει μια μεγάλη συλλογή από φιγούρες και σκηνικά παλαιών καλλιτεχνών. Ασχολείται με την έρευνα της ιστορίας του Θεάτρου Σκιών.

ΚΟΥΖΑΡΟΣ ΣΠΥΡΟΣ (1913-1992)

Γεννήθηκε στην Αθήνα. Κατά τον Δημήτρη Μόλλα, ο Κούζαρος ήταν μαθητής του Ντίνου Θεοδωρόπουλου και συμπληρώνει: «Ο Κούζαρος δεν χωράει στα όρια μιας περιγραφής, είναι μεγαλύτερος. Ξέρει όλη την ιστορία του ελληνικού Καραγκιόζη και θυμάται και την παραμικρή λεπτομέρεια. Ξέρει όλο το ρεπερτόριο, τον κάθε τεχνίτη και την πραγματική αξία του στην τέχνη μας, ανεξάρτητα από κοινωνικές ή οικονομικές επιτυχίες».

Ο ίδιος ο Κούζαρος διηγείται: *«Πρώτη ανάμειξίς με τον τότε εγκαταστημένον μονίμως εις Αθήνας καραγκιοπαίχτην κ. Αντώνιον Μόλλαν. Από πρώτης όψεως παρετήρησα πως η κατάσταση των τότε εμφανιζομένων παραστάσεων ήτο αρκετά ελλιπής και από όψεως φωτισμού και από έλλειψιν εργαλείων. Οπότεν, κατόπιν παρακολουθήσεως μετά μεγάλου ενδιαφέροντος επεσήμανα τα εκ πρώτης όψεως χρειαζούσης κατασκευής, όπου και μου ήτο δυνατόν να κατασκευάσω. Δεν απέμενε έκτοτε τίποτε άλλο ειμή μόνον η απόφασις του καραγκιοζοπαίχτου κ. Αντώνη Μόλλα και του θεατρώνου κ. Ιωάννου Γαληνέα».*

ΚΟΥΤΣΟΥΡΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

Γεννήθηκε στην Αθήνα. Μαθητής του Αντώνη Μόλλα. Δραστηριοποιήθηκε καλλιτεχνικά στις αρχές του 1900, και μέχρι το 1950, στην Αθήνα και Πειραιά.

Συνεργάστηκε με τον Χρήστο Χαρίδημο, με τον Κώστα Καρεκλά και άλλους. Αποσύρθηκε σχετικά νωρίς με μειωμένη όραση.

ΛΑΜΠΡΟΥ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ή ΣΟΡΟΚΟΣ

Γεννήθηκε στην Αθήνα. Συνεργάστηκε κυρίως ως βοηθός με τον Αντώνη Μόλλα και για πολλά χρόνια με τον Χρήστο Χαρίδημο την περίοδο του Μεσοπολέμου. Πέθανε κατά την διάρκεια της γερμανικής κατοχής.

ΜΑΝΟΣ ΚΩΣΤΑΣ (ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ) (1902-1970)

Καταγόταν από το Αργός. Ήταν μαθητής του Ανδρέα Αγιομαυρίτη. Εκεί έμαθε την ζωγραφική και την τέχνη του Καραγκιόζη. Μετά από μερικά χρόνια, ο Αγιομαυρίτης τον έστειλε να παίζει μόνος του στα Λουτρά της Υπάτης. Δραστηριοποιήθηκε επαγγελματικά κυρίως στη Μεσσηνία και στην Αθήνα. Παρουσίαζε τα ηρωικά έργα με μεγάλη επιτυχία, ενώ ο Σωτήρης Σπαθάρης τον χαρακτήρισε: *«Ο τέλειος καραγκιοζοπαίχτης είναι και λαϊκός ζωγράφος. Όπου παίζει εδώ και χρόνια ο Μάνος, κάνει θρίαμβο».*

ΜΑΝΤΖΟΥΡΑΝΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ

Γεννήθηκε στην Καλλιθέα. Θεωρείται επάξιος βοηθός και μαθητής του Αντώνη Μόλλα. Λέγεται ότι ο Μαντζουράνης, εκτός από το ότι παρίστανε με τον τρόπο του Μόλλα, ήταν και ο μόνος που είχε πάρει το ηχόχρωμα της φωνής του. Τέλος, όπως αφηγείται και ο ίδιος ο Μαντζουράνης: *«Ο Καραγκιόζης έχει ένα βάθος μεγάλο που λίγοι το έχουνε καταλάβει. Λίγοι, κι από αυτούς που τον παίζουνε κι από αυτούς που δεν*

τον παίζουνε. Ο Καραγκιόζης δεν είναι λεφτά, όπως το νομίζουν οι άτεχνοι και οι έμποροι. Ο Καραγκιόζης και ο ήχος του είναι έρωτας».

ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

Καταγόταν από την Αμαλιάδα. Ήταν μαθητής του Μίμαρου. Μαζί με τον Αντώνη Μόλλα ήταν ο δημοφιλέστερος καραγκιοζοπαίκτης στην Αθήνα κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου. Σύμφωνα με τον καραγκιοζοπαίκτη Ορέστη (1922-1998): «Ο Μανωλόπουλος ήταν δύναμη μεγάλη στο παίξιμο αλλά και καινοτόμος στην τέχνη του. Όλοι τον αναγνωρίζανε και υποκλινόσαντε μπροστά του. Αυτός παρουσίασε τις φιγούρες από δέρμα, καθιέρωσε την τριάδα των κολλητηριών, προσθέτοντας στον πρώτο γιο του Καραγκιόζη δύο ακόμη Κολλητήρια, τελειοποίησε τον Σταύρακα και λέγανε ότι αυτός ανακάλυψε τις σούστες. Στην εποχή του ήταν θρύλος. Ο Μανωλόπουλος ήταν κοσμογυρισμένος. Είχε φτάσει στην Αίγυπτο από όπου είχε φέρει φιγούρες από δέρμα καμήλας. Στην Ελλάδα δούλεψε τις φιγούρες του στο δέρμα του βοδιού. Έπαιζε όλα τα σύγχρονα έργα, αλλά κρατούσε ακόμη πολλές από τις παλιές τολμηρότητες του ανατολίτικου μπερντέ, όπως τις είχε διδαχθεί από τον Δημήτρη Πάγκαλο».

ΜΕΛΙΔΗΣ ΤΑΚΗΣ (ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ)

Άριστος τραγουδιστής. Καταγόταν από την Μυτιλήνη. Μετά την Μικρασιατική καταστροφή δραστηριοποιήθηκε στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και κατόπιν στην Αθήνα. Ήταν μαθητής του αδελφού του,

Παντελή Μελίδη, καθώς και των Δημήτρη Μανωλόπουλου και Αντώνη Μόλλα με τον οποίο συνεργάστηκε για πολλά χρόνια ως μουσικός. Ο Μελίδης διηγείται τα εξής: «Δυστυχώς τον Καραγκιόζη τον κυνήγησε το κράτος. Παίζαμε την κηδεία του Καραγκιόζη, μας κυνήγαγαν οι παπάδες. Κάναμε σάτιρα, μας έλεγαν κομμουνιστές. Τραγουδάγαμε ρεμπέτικα, μας λέγανε χασικλήδες. Κάποτε μάλιστα βρήκαν νόμο που έλεγε ότι ο Καραγκιόζης είναι θέατρο και κάποιος συνταγματάρχης της χωροφυλακής που τα 'παιρνε από τα άλλα θέατρα, σχεδόν μας έκλεισε. Ο Καραγκιόζης είναι ο λαός μας, είναι ρωμείο θέαμα. Τα συγχωρεί όλα εκτός από τη βία και βγαίνει πάντα νικητής με την πονηριά του, ακόμα και όταν τα βάζει με τον Βεληγκέκα».

ΜΟΛΛΑΣ ΑΝΤΩΝΗΣ

(ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ) (1878-1948)

Γεννήθηκε στην Αθήνα με καταγωγή από την Μάνη. Ήταν μαθητής του Γιάννη Ρούλια. Η καλλιτεχνική πορεία του Μόλλα ήταν ταχύτατη με αποτέλεσμα να του αποδίδεται το γεγονός ότι αναβάθμισε τον προφορικό λόγο του Καραγκιόζη, εκτοπίζοντας τα χοντροκομμένα αστεία, έχοντας ως αξίωμα ότι «η αισχρολογία είναι η ευφυΐα των ανόητων». Υπήρξε από τους πρωτεργάτες, μαζί με τον Μανωλόπουλο, στην ίδρυση του Σωματείου Καραγκιοζοπαιχτών, το 1925. Προχώρησε σε σημαντικές σκηνικές καινοτομίες (π.χ. με την χρήση των δύο συνεχόμενων σκηνών), αλλά και στην επινόηση νέων τύπων, όπως ο Μορφονιός και ο ογκώδης αξιωματικός του Σαραγιού, που είναι γνωστότερος ως Πεπόνιας. Ο Γάλλος Λουί Ρουσέλ στήριξε το

σύνολο σχεδόν της δίτομης επιστημονικής του εργασίας για τον Καραγκιόζη πάνω *«στην ασύγκριτη και ως εκ τούτου αναμφισβήτητη ανωτερότητα του Μόλλα»*.

ΜΠΟΝΤΖΟΣ ή ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ

Καταγόταν από τη Σπάρτη και δραστηριοποιήθηκε καλλιτεχνικά κυρίως στην Αθήνα κατά τις πρώτες δεκαετίες του 1900. Μαζί με τον Σωτήρη Βασιλιά εργαζόντουσαν ως παλιατζήδες στο Μοναστηράκι, και οργανώνανε πολύ συχνά φεστιβάλ στην Αθήνα και περιδείξεις στην επαρχία, στις οποίες λαμβάνανε μέρος όλοι οι νέοι κυρίως караγκιοζοπαίχτες. Ο Μίμης Μόλλα χαρακτηρίζει τις εκδηλώσεις αυτές *«αληθινό στίβο για την νέα γενιά των καλλιτεχνών του Θεάτρου Σκιών»*.

ΜΩΡΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ

Γεννήθηκε στην Αθήνα και ήταν μαθητής του Ρουλιά. Έπαιξε στην Αθήνα, στον Πόρο και κυρίως στον Πειραιά (Φρεαττύδα) κατά τις πρώτες δεκαετίες του 1900. Θεωρείται ο δημιουργός της φιγούρας του μάγκα Σταύρακα.

ΜΩΡΟΣ (ΜΕΜΟΣ) ΔΗΜΗΤΡΗΣ

Γιος του Γιάννη Μώρου. Δούλεψε στον Πειραιά. Κατά τον Δημήτρη Μόλλα: *«Ο Μήτσος ο Μώρος από πολύ νωρίς δημιούργησε μια δική του τεχνοτροπία, με επιλογή των καλών στοιχείων από όλους τους άλλους τεχνίτες που είχε δει. Ήταν ευφυολόγος»*.

ΝΙΚΗΤΟΤΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ή ΣΙΜΩΤΑΣ

Μαθητής του Αντώνη Μόλλα. Γεννήθηκε στην Αθήνα. Αν και εξελισσόταν με ταχείς ρυθμούς, αναγκάστηκε για αδιευκρίνιστους λόγους να σταματήσει πρόωρα την τέχνη του.

ΝΤΑΜΑΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΣ ή ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Έπαιξε με επιτυχία στην Αθήνα και στο Λαύριο. Πέθανε σχετικά νέος.

ΝΤΑΜΑΔΑΚΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ (ΓΙΩΡΓΑΡΟΣ)

Ο λιγότερο γνωστός από τους τρεις αδερφούς Νταμαδάκη. Έπαιξε για μικρό σχετικά διάστημα, στην Αθήνα κυρίως. Αποχώρησε από τη σκηνή νέος.

ΝΤΑΜΑΔΑΚΗΣ ΚΩΣΤΑΣ (ΚΑΡΕΚΛΑΣ)

Ο γνωστότερος από τους τρεις αδερφούς κρητικούς караγκιοζοπαίχτες με το επώνυμο Νταμαδάκης ή αλλιώς Καρεκλάδες (λόγω του κύριου επαγγέλματος τους που ήταν η κατασκευή επίπλων). Ο Κώστας Νταμαδάκης ήταν αυτός που κράτησε και το υποκοριστικό Καρεκλάς ως καλλιτεχνικό ψευδώνυμο και δραστηριοποιήθηκε καλλιτεχνικά με πολύ μεγάλη επιτυχία, κυρίως στο Λουτράκι (τα καλοκαίρια), αλλά και γενικότερα στην βόρεια Πελοπόννησο (Αίγιο, Κόρινθο, Ξυλόκαστρο κ.α.).

ΞΑΝΘΟΣ ή ΞΑΝΘΑΚΗΣ ΜΑΡΚΟΣ

Μαθητής του Αντώνη Μόλλα με καταγωγή από τα

Χανιά. Δημιούργησε τη φιγούρα του κρητικού Μανού-σου και διακρίθηκε για τη συγγραφή και την έκδοση φυλλαδίων με έργα του Καραγκιόζη, κάτι που οφείλεται εν πολλοίς και στην αξιόλογη μόρφωση του. Δραστηριοποιήθηκε καλλιτεχνικά με πολύ μεγάλη επιτυχία στην Αθήνα, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου κυρίως. Ο Σωτήρης Σπαθάρης θα πει για τον Ξάνθο: *«Ήταν άριστος παίχτης και η νοικοκυροσύνη της τέχνης μας. Είδε μεγάλο θρίαμβο στην Αθήνα με τον Καραγκιόζη του. Πέθανε ξαφνικά το 1932 στην Κάρυστο»*.

ΡΗΓΑΣ ΚΩΣΤΑΣ

Μαθητής του Μήτσου Μανωλόπουλου. Με έδρα τα Γιάννενα, όπου και γεννήθηκε, έπαιξε για πολλά χρόνια και με μεγάλη επιτυχία στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Ο Μίμης Μόλλας αφηγείται την εξής ιστορία: *«Χειμώνας του '55 και ο караγκιοζοπαίχτης Ρήγας είχε στήσει τον μπερντέ του σ' έναν καφενέ στις Λιβανάτες. Στον πα-ρακάτω καφενέ ένας πλανόδιος κινηματογραφιστής έπαιζε μια ελληνική ταινία. Το πρωί της επομένης κοντραριστήκανε στο τάβλι και από τα λόγια φτάσανε στις απειλές. Του λέει λοιπόν ο Ρήγας: "Μην μου κολλάς εμένα, γιατί θα παίζω το βράδυ την ταινία σου και δεν θα κόψεις ούτε ένα εισιτήριο"»*.

ΣΑΜΑΡΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ή ΠΑΓΚΟΣ

Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη. Ήταν μαθητής του Χαρίλαου (κατά τον Δημήτρη Μόλλα) αλλά έπαιξε με τον τρόπο του Μέμου (Χριστοδούλου). Δικό του έργο ήταν το «Καραολής και Δημητρίου», μαζί με τον Καραγκιόζο-

παίχτη Ευστράτιο Μελλίδη (Τάκη). Η καριέρα του σταμάτησε κάπως πρόωρα για λόγους υγείας.

ΣΠΑΘΑΡΗΣ ΣΩΤΗΡΗΣ (1887-1974)

Γεννήθηκε στην Αθήνα. Υιοθετήθηκε από Σαντορινιούς γονείς. Έζησε στο Μεταξουργείο και κατόπιν μετακόμισε στην Κηφισιά. Ήταν μαθητής του Θεοδωρέλου. Έπαιξε σχεδόν σε ολόκληρη την Ελλάδα, το πρώτο μισό του 20^{ού} αιώνα. Άφησε Απομνημονεύματα, που πρωτοεκδόθηκαν το 1960 και αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα κείμενα για το Θέατρο Σκιών.

ΤΑΜΠΟΥΡΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

Καταγόταν από την Μάνη. Ήταν μαθητής του Αντώνη Μόλλα. Δραστηριοποιήθηκε καλλιτεχνικά κατά κύριο λόγο στον Πειραιά.

ΧΑΡΙΔΗΜΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ (1924-1996)

Πρωτότοκος γιος του Χρήστου Χαρίδημου, μαθητής και βοηθός του. Έπαιξε για πρώτη φορά στην Κατοχή σε ηλικία δεκαοκτώ χρονών. Δραστηριοποιήθηκε καλλιτεχνικά με μεγάλη επιτυχία μέχρι το 1988 που συνταξιοδοτήθηκε. Έπαιξε σε μόνιμα θέατρα, όπως, μεταξύ άλλων, στο Πασαλιμάνι, στο θέατρο Χρυσοστομίδα (στα Ταμπούρια) και, τέλος, για μια εικοσαετία σε μόνιμη στέγη στην Πλάκα. Ο Βάγγος θα πει για τον Γιώργο: *«Κάθε Σάββατο, ανεβαίνοντας ο Χρήστος Χαρίδημος, έφερνε μαζί του τον Γιώργο, ο Γιώργος ήταν ο μεγαλύτερος γιος του. Πολλές φορές τον Γιώργο τον έπαιρνα και πηγαίναμε στο θεατράκι του Τσουμπρή που έπαιζα εγώ κι εκεί χαζεύαμε. Εκεί γνωριστήκαμε με τον Γιώργο. Ο*

Γιώργος, δύο χρόνια μικρότερος από μένα, εγώ το 1937 ήμουν δεκαπέντε, εκείνος ήταν δεκατριών χρόνων».

ΧΑΡΙΔΗΜΟΣ ΧΡΗΣΤΟΣ (1895-1970)

Γεννήθηκε στην Αθήνα, ονομαζόταν Χρήστος Χάριτος και ήταν μαθητής του Ντίνου Θεοδωρόπουλου για τον οποίο θα πει: «*Βλέποντας ο Θεοδωρόπουλος ότι εξωγράφιζα καλά τους Καραγκιόζηδες με επήρε μαζί του και του έφτιαχνα τις φιγούρες και τον βοηθούσα και στις παραστάσεις που έπαιζε. Ήτο πολύ καλός καραγκιοζοπαίκτης και αγαπητός στο αθηναϊκό κοινό. Με τον Ντίνο Θεοδωρόπουλο απόκτησα πολύ καλά την τέχνη του καραγκιοζοπαίκτη και αποφάσισα ν' αρχίσω τις παραστάσεις μου στο αθηναϊκό κοινό. Μια μέρα πέρασε από την Πλατεία Κυριακού ο πρώτος μου εξάδελφος, ο οποίος ονομάζετο Γεώργιος Χάριτος, και είδε το πρόγραμμα του Καραγκιόζη που έγραφε Ο καραγκιοζοπαίκτης Χρήστος Χαρίτος. Κατάλαβε ότι ήμουν εγώ και ήλθε και με βρήκε και μου λέγει: "Δεν ντρέπεσαι να γράφεις το επίθετο μας στον Καραγκιόζη; Να ρεζιλεύεις την οικογένεια μας; Ν' αλλάξεις το επίθετο". Και εγώ, για να μην του χαλάσω το χατίρι, άλλαξα το επίθετο και έβαλα Χρήστος Χαρίδης».*

Σύμφωνα με τον Δημήτρη Μόλλα: «*Ο Χαρίδης ανέβηκε πολύ γρήγορα, γιατί δεν περιορίστηκε σε μίμηση του δάσκαλου του, μα γέννησε το μυαλό του και ό,τι σωστό είχανε οι άλλοι».*

ΧΑΤΖΑΚΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ (1945)

Με καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη, γεννήθηκε και σπούδασε στην Αθήνα. Μαθήτευσε κοντά στους Γιώργο Κουτσούρη, Γιώργο Χαρίδημο και Δημήτρη

Μόλλα. Δίδασκε στην Μέση Εκπαίδευση, καθώς και σε Πανεπιστημιακά Ιδρύματα. Με το «Ελληνικό Θέατρο Σκιών» έλαβε μέρος σε ελληνικά και διεθνή φεστιβάλ και τιμήθηκε με διακρίσεις. Είχε μόνιμη έδρα την Μικρή Αυλαία της ΧΑΝ Θεσσαλονίκης και συνεχίζει να προσφέρει τις υπηρεσίες του στο λαϊκό θέαμα του Θεάτρου Σκιών.

ΧΕΛΙΩΤΗΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ

Ο Δημήτρης Μόλλας τον αναφέρει ως έναν από τους γνώστες της τέχνης του Θεάτρου Σκιών. Δεν ασχολήθηκε επαγγελματικά με τον Καραγκιόζη αν και είχε συνεργαστεί με μεγάλους παίκτες όπως ο Βάγγος και ο Χαρίδης.

ΧΟΡΤΑΡΙΔΗΣ ΝΙΚΟΣ

Με καταγωγή από την Μεσσηνία, έπαιζε πατρινό Καραγκιόζη μέχρι που είδε τον Μόλλα, έγινε μαθητής του και μιμητής του. Έδινε παραστάσεις στην Πελοπόννησο, την Αθήνα και την Θεσσαλία, με ιδιαίτερη παρουσία στα Τρίκαλα.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΒΑΓΓΟΥ

Ο Ευάγγελος Κορφιάτης (1922-2008) γεννήθηκε και μεγάλωσε στον Πειραιά. Έμαθε την τέχνη του Καραγκιόζη κοντά στον Γιάννη Ιατρίδη και μαθήτευσε κυρίως κοντά στον Χρήστο Χαρίδημο. Έπαιξε τόσο στην Ελλάδα, στα μόνιμα θέατρα που δημιούργησε στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, όσο και σε περιοδείες σε χώρες της Ευρώπης και την Αυστραλία. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 δραστηριοποιείται συστηματικά συμμετέχοντας ως Γενικός Γραμματέας στα Διοικητικά Συμβούλια του Πανελλήνιου Σωματείου Θεάτρου Σκιών. Τα τελευταία χρόνια τιμήθηκε από το Σωματείο του με τον τίτλο του Επίτιμου Προέδρου.

Ο Βάγγος έμελλε να καταξιωθεί ως ένας από τους σημαντικότερους καραγκιοζοπαίχτες, σε μια εποχή που το λαϊκό θέαμα του Καραγκιόζη περνούσε δύσκολες στιγμές εξαιτίας του κινηματογράφου και της τηλεόρασης. Η καλλιτεχνική του αξία και η ικανότητα του είχαν ήδη φανεί από την πρώτη κιόλας ημέρα που έδωσε εξετάσεις για να γίνει μέλος του Σωματείου Καραγκιοζοπαιχτών, το 1945. Ο Αντώνης Μόλλας, που ήταν μέλος της κριτικής επιτροπής, βλέποντας τότε τον εξοπλισμό, τη σκηνή και το παίξιμο του Βάγγου, κατάλαβε ότι πρόκειται για κάποιον που αγαπούσε την τέχνη του και είπε με θαυμασμό: *«Βρε παιδιά, ποιον ήρθαμε να εξετάσουμε; Μήπως πρέπει να εξεταστούμε εμείς;»*.

Πηγή: *Βιογραφίες Ελλήνων Καραγκιοζοπαιχτών*,
ειδική έκδοση της ηλεκτρονικής εφημερίδας *Ο*
Καραγκιόζης μας (όργανο του Πανελλήνιου Σωματείου
Θεάτρου Σκιών), τεύχος 108, Ιανουάριος 2017.

Σημείωση: Οι πληροφορίες για αρκετούς από τους
παίχτες του Θεάτρου Σκιών, ειδικότερα σε ό,τι αφορά
στις ημερομηνίες γέννησης-θανάτου, και παρά την
εξαντλητική έρευνα εκ μέρους του συντάκτη,
εμφανίζονται ιδιαίτερα ελλιπείς ή αβέβαιες. Τούτο
οφείλεται στις ελάχιστες και εν πολλοίς άνισες ή και
αντιφατικές πληροφορίες που διασώθηκαν, κυρίως μέσα
από τις προφορικές μαρτυρίες νεώτερων ομότεχνων τους.

Επιμέλεια, σύνταξη: Θωμάς Αθ. Αγραφιώτης,
Καραγκιοζοπαίχτης.

Πηγές αρχειακού υλικού/Ευχαριστίες: Ευχαριστούμε
ιδιαίτερα την Κα Λίτσα Κορφιάτη-Corsi, μοναχοκόρη του
Βάγγου, καθώς και τους φίλους καραγκιοζοπαίχτες για
την πολύτιμη βοήθεια που μας προσέφεραν:

Πάνο Καπετανίδη
Άθω Δανέλλη
Θωμά Αγραφιώτη
Άγγελο Αλιμπέρτη
Σωκράτη Κοτσορέ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΟΡΦΙΑΤΗΣ Ο
ΒΑΓΓΟΣ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ

ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΦΙΛΜΟΓΡΑΦΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΥΠΩΘΗΚΕ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΑΝΑΣΗ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΑΠΟΥΛΙΑ

ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ

ΤΟΝ ΜΑΪΟ ΤΟΥ 2019 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΟΥΣ

ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΕΝΤΖΕΛΟΣ
DIGITALIZATION OF PANOS KARETANIDIS 2023

© 2019 Κληρονόμοι Ευάγγελου Κορφιατη, Λευτέρης

Ξανθόπουλος & ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΗΣ Αγίας Ειρήνης

17, Αθήνα 105 51, τηλ. 210 3228839

www.gavrielidesbooks.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ

**Πάνος Καπετανίδης
2023**

ISBN 978-960-576-896-6

Ο Καραγκιόζης του
Βάγγου